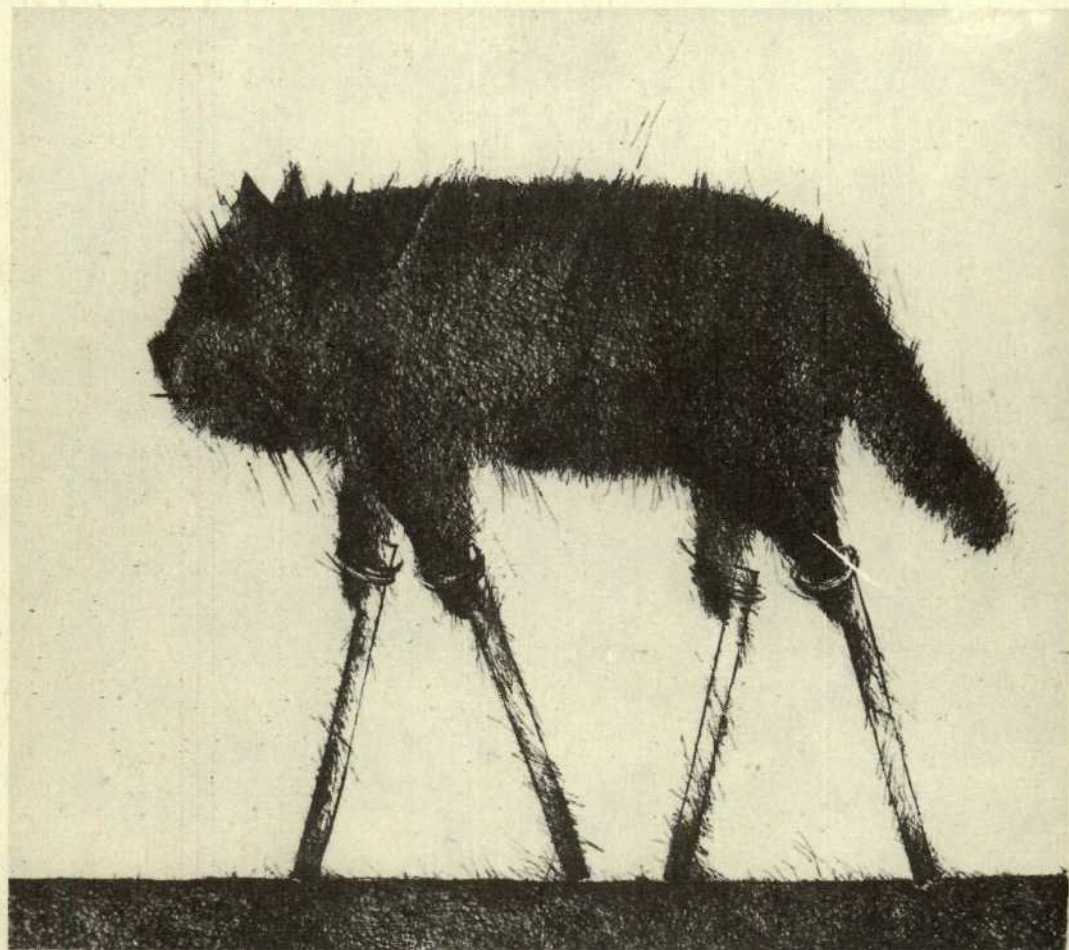

Vikerkaar

2/1990

Betti Alveri, Boriss Pasternaki, Ene Mihkelsoni, Priidu Beieri luulet; Ilmar Jaksi jutt «Pariisis süütust taastamast»; Tõnu Intsi käsitus Eesti kodakondsuse kestvusest; Jüri Ant baaside ajastust; Olev Remsu rubriigis «Dixi»; Andres Lepiku mälestusi erirežiimiga psühhiaatriaiglast; Lauri Kettunen oma luurematkast Eestisse

Vikerkaar

Ilmub alates 1986. a juulist. 5. aastakäik.

Veebruar 1990. Nr 2

Sisukord

- Boriss Pasternak 1
Ilmar Jaks *Pariisis süütust taastamas* 2
Priidu Beier *Luulet* 5
Ene Mihkelson *Luulet* 8
Sverre Lasn *Sellel maal ei ole Mekat* 10
Cerly *Vaikelu raadioga* 19
Jüri Kaldmaa *Luulet* 24
Meelis Salujärv *Luulet* 26
Agu Rentov *Luulet* 27
Betti Alver 30
Reet Varblane *Balansseerimine groteski ja karikatuuri piiril* 32
Tõnu Ints *Eesti kodakondsuse kestvusest* 42
Jüri Ant *Baaside ajastu* 49
Dixi
Kabinetid, positsioonid & raha 55
- Elav ajalugu**
Andres Lepik 56
Kui Soome Eestile ei mõelnud 61
Lauri Kettunen *luurematk Eestisse* 65
Rein Kruus *«Wirulasest» «Eesti Ekspressini»* 69
Seitsmekümnendad...
Andres Küng *Tõde vabastab teid* 75
Psühholoogi pilk
Alo Jüriloo, Vaino Vahing *Psühhoanalüüsi loeng* 86
Vaatenurk
Toomas Liiv *Uku Masingu romaan «Raparui vabastamine»* 91
Barbi Pilvre *Meeste aeg* 92
Piret Viies *Vana daami külaskäik* 94
Foorum
Lugupeetud Sulev Raudsepp, Mart Laar ja teised 96

Kujundus: Jüri Kaarma

Fotograaf: Maie Jõul

Esikaanel: Maie Helm. «Kiirustaja». Ofort. 1987.

Tagakaanel: Maie Helm. «Pealtvaataja». Ofort. 1987.

BORISS PASTERNAK
(10. II 1890 — 30. V 1960)

Pärast tuisku
Vene keeles tõlkinud Tõnu Õnnepalu

Pärast tuisu rahulejäämist
On ümberringi kõik vakka.
Istun jõude, minuni kostab
Laste hääli jõekäänu takka.

Ma ajan vist midagi segi,
Mind veab vist alt juba taip —
Ristseliti maas lamab naine,
Valgest siledast kipsist laip.

Taevas piilub mõnuga ülevalt
Tema kinnivoolitud lauge.
Kõik on lume all: õu ja aed,
Võrsed siinsamas, tihnik kaugel.

Jõe jää, ülesõit ja perroon,
Mets, relsid, raudteetamm, hekk,
Kõik sulgeb puhtasse vormi
Üks nurgetu augutu tekk.

Õösel poolunes ehmatan püsti
Sellest pildist, mis sähvatab peas:
Kogu maailm ainsama valge
Lehekülje peal paaris reas.

Nagu talveskulptuuri seest rägu
Ja võsa ei seleta silm,
Oleks lumises stroofis kõik
Linnakatused, kogu see ilm.

ILMAR JAKS

PARIISIS SÜÜTUST TAASTAMAS

Ventilaator baarilaes surises suvepäeva laisas rahun. Mingist nurka surutud, läikivate nuppudega kastist immitses sumbutatud muusikat, mis ainult süvendas vaikust, mida vahel võib kogeda Pariisiski. Hüppevalmis ootehetk, mille koostisosi oskab eraldada ainult suurlinna džunglis treenitud kõrv.

Alžeerlane aknaveerses lauas oli baarile poolenisti selja keeranud. Küünarnukkidele nõjatunud, pruunjalt hõõguv silmapaar läbi akna tänavale suunatud, sooniline käsi ümber joogiklaasi pitsitatud, meenutas ta saaki haistnud pantrit, valmis hüppeks. Vanuridki kõrvallauas, doominomängimise lõpetanud ja haigutustega alanud, olid oma pilgud alžeerlasele langetanud.

Alles siis märkasini olendit, kes oli hõivanud mehe tähelepanu. Vastastrotuaaril seisvat, halli kiviseina vastu najatunud tüdrukut, kes teatud üldkehtivate, klassikaliste tundemärkide järele otsustades pidi kujutama libu. Seelik tihedalt ümber puusade kistud, ühtepuhku närviliselt jalga vahetades, kõrgete kontsadega kingad ja tume pael pahkluu kohal. Kingatallaga mööda sillutist vedades, mingeid figureid joonistades, jättis ta mulje inimesest, kellele selline tänavale eksponeeritus polnud endastmõistetavus.

Kulunud klišeede abil mõtete mõlgutamine võib aga sünnitada väärkujutlusi. Taipasin seda jalamaid, hetkel, mil alžeerlane aknaveerses lauas pea tõstis, kogu kehaga end minu suunda pöördus, mulle etteheitvalt, peaaegu ähvardavalt otsa vaatama jäädes. Kusagilt islami maailma põhjatutest sügavustest paiskus mulle vastu tuliseid hoovusi ja alles siis taipasin, et kõige lihtsama tänavastseenigi nägemiseks ei jätku ainult faktide registreerimisest.

Mingeid nähtamatuid kanaleid kaudu olid mu äsjased mõtted alžeerlase teadvusse ulatunud ja sääil tuld võtnud. Ilmselt solvatud, seisiski ta kohe seejärel mu ees, nõrdimusest üleni värisedes, nagu see, keda äsja tabanud ebaõiglane kohtuotsus. Uskusin juba, et läheb löömaks kahe kontinendi vahel, kahe teineteisele kättesaamatu mõtte-süsteemi vahel. Uskusin ja valmistusin kähmluseks mehega, kelle elutunnetuse alused sisaldusid Koraanis.

Hoopiski leebeks osutus aga see mulle võõras, keskeale lähenev mees, kes siira abipalvega näos ja tülitamise eest vabandades, vana tuttavana mu lauda asus. Huuled valuliselt kõverdunud, ühte punkti tänavale vahtides, eraldus ta suust korduvalt ja mingi rituaalina mõjuv INCH ALLACH, kui Jumal tahab. Jumalate, mitte inimeste tahtest oli juttu, püüdis ta mulle selgitada kohe alguses. Eksiarvamuste kummutamiseks ja asjaloo selgitamiseks paluvat ta sõna. Kohutavat, väärvõtmuste koormat tajuvat ta oma rinnal selles baaris ja selles suures

linnas. Mulle kui valge rassi esindajale tahtvat ta selgitada tõde, sündinud araabia mustast ööst.

Juttu oli vastastrotuaaril seisvast, kaarja portaalile nõjatunud tüdrukust, üles kasvanud Muhamedi vaimus. Vaadaku ka mina, mis seal just praegu aset leidis.

See, mis väljas, autoliiklusest vabal tänaval parajasti juhtus, ainult kinnitas mu äsjaseid oletusi. Ajatu, suurlinnadele omane, tulise tuha alla mattunud Pompeiski kunagi nähtud stseen. Keegi monsieur, muretseva pereisa ilmega, oli end hallile seinale nõjatunud tüdrukule ligi ajanud, asjalikult nagu pudukaupluses. Põuetaskus leiduvale portmoneele osutades, raha maagilise võimu läbi sai teoks vahetuskaup, millest olenes bilanss paljudes tähendustes. Nagu appihüüdva pilgu baariaknasse heitnud, läks kaup ostjaga kaasa.

Asjaloo selgitamise alustamiseks tuli alžeerlasel kõrtsiisandalt uus klaas välja hõigata. Nähtu talumiseks tuli tal uus viski kurku kummutada. Loomulikult tormaks ta meelsasti paarile järele, vabastaks tüdruku tolle imala monsignori ilgest haardest. Vastu vahtimist virutaks ta valgenäole, kes säärase häbitu endastmõistetavusega, ainult rahasedelit lehvitades, kavatses õgida Alžeeria päikese all küpsenud marja. Ta tee niiviisi toimimiseks oli aga sulustatud rahast. Muhamed ja ta prohvetid nägid, et küsimuses oli puuduv rahasumma. Taskud tühjad pidi ta võimetult pealt vaatama kuidas valgete linnas häbistati ta tütart.

Tütart?

Tütart, jah, kinnitas ta uuesti, mind oma tumeda pilguga puurides. Ta polevat mingi sutenöör nagu ma ehk ekslikult arvata võisin. Mitte mingi porduelust rikastuja või puhaskasu sissekasseeriija. Ainult võimetusest lõhkeda ähvardava südamega isa, kes äsja pidi tunnistama, kuidas ta tütar häbitul viisil minema talutati.

Vanurid kõrvallauas, doominomänguga uuesti alustanud, kikitasid kuulamiseks kõrvu. Kõrtsmiku sfinksinäolt libises üle kerge põlgusevari: klient, kes sellist loba ajas, vääris ainult põlgust. Niisugust litaaniat oli ta varemgi kuulnud. Rahast, muidugi oli juttu rahast.

Nagu kohtunik troonis kõrtsiisand leti taga ja alžeerlane, viimase kulmukortsutamises vist midagi välja lugenud, jätkas häält madaldamata. Jätkas oma juttu, kuulmiseks määratud kõikidele. Juttu oma tütre kannatustekonnast.

Kalifast, ta tütre ja silmaterast, pidi vihmaperioodi lõpul saama pruut. Plaanidest tõmmanud aga kriipsu läbi tume vari Aafrika ööst, mis Kalifalt ta kalleima aarde röövis. Küünte ja hammaste kasutamisesest hoolimata langenud Kalifa tolle nimetu, ööpimedusse haihtunud tõpra ohvriks. Kas ma teadvat, kui vähe väärt on Islami tütar, kel pulmaööl pole ette näidata tõendit kehalisest puutumatuses? Eemale tõugata, jalaga lüüa, koguni tappa võivat peigmees sellise naise. Ainult mõne Casablanca bordelli jaoks kõlbavat veel selliselt reostatud naine.

Kalifa, ta silmatera ja tütar, polevat aga lootust kaotanud pruudina altari ette jõudmiseks. Just selle oma noore elu ainsa eesmärgi realiseerimiseks tulnudki ta tütar Pariisi, siia võimaluste linna. Ei, ärgu ma teda valesti mõistku. Mitte oma ihu müütamise, vaid süütuse taastamise eesmärgil tulnud ta tütar Prantsusmaa pealinna, mis mitte kaua aastaid tagasi olnud ju pealinn Alžeerialegi. Just nimelt, süütuse taastamise eesmärgil. POUR RETROUVER SA VIRGINITÉ!

Jutu sekka aeg-ajalt INCH ALLAH pobisedes jätkas alžeerlane oma aruannet, teada andmiseks kõikidele, kel kõrvad.

Mõtte sellise eesmärgiga Pariisi sõitmiseks saanud nad kellegilt oma siin juba aastaid elunevalt sugulaselt. Doktoreid, kes spetsialiseerunud õnnetute tütarlaste süütuse taastamisele leiduvat mitmeid siin Pariisis, kirjutanud too sugulane. Kuni viis tuhat franki maksvat operatsioon, mille läbi Kalifa, ta silmatera ja päevade rõõm, võivat tagasi saada oma inimväärtuse.

Loomulikult hakanud nad kinni mõttest nagu uppuja õlekõrrest. Vaevaga kokku kogutud ja siit sealt laenutatud veeringud taskus alanud nende reis tõotatud maale uue lootuse tähe all. Esiteks laevapardal seistes ja siis Marseilles rongil istudes näinud ta Kalifat üle hulga aja koguni naeratavat. Allah ise oli neile hädas teed näidanud, Allahi abiga pidid nad end uuesti hädast välja rabelema.

Vaevalt Pariisi jõudnud, jäänud nad aga rahast ilma. Teel öömaja poole Montmartrel rünnanud neid kusagil kitsalt kõrvaltänavalt kaks nahkjopis kaabakat. Asjata püüdnud ta kaitsta oma ainsat varandust ja Kalifa süütuse panti. Peotäis metallmünte oli kõik mis talle taskusse jäeti.

Huuled põlglikult kõverdunud sülitas alžeerlane Montmartre'i peale. Ja muidugi: Sacré-Coeur, Moulin-Rouge ja teised kuulsad vaatamisväärsused. Üheski turismibrošüüris polnud aga juttu sellest kõntsast, kes tänapäeval Montmartre omale tegevusareeniks valinud. Röövlid olnud kindlasti senegalid, nende ähkimise viis reetnud neid!

Baari oli vahepeal ilmunud mõni uus külaline ja siis seisis Kalifagi äkki isa kõrval, talle midagi kõrva sosistades. Kalifa, rahateenimiselt naasnud, oli jänus ja näljane.

Munakooki ja õunajooki lasi alžeerlane kõrtsmikul lauale tuua. Apla isuga söögipoolise kallale asudes, näis lapseohtu tüdruk vaevalt taipavat, mis ta ümber sündis. Kusagilt teispool head ja kurja viibides mõjus ta kaitstuna kõige pahe vastu, omadus, mis viimsetes konsekventsides ehk polegi midagi muud kui ülim, loomulik süütus.

Helluse kehatusena jälgis isa oma tütre söömist.

Kehakinnitamine lõppenud, läks laua ääres rehkendamiseks. Midagi häbenemata tegi tüdruk isale teatavaks oma tänase teenistuse suuruse ja nagu uue lootuse sümbolina joonistas alžeerlane paberile ümmara numбри.

Küsimuses oli raha, puuduv raha. Doktorile honorariks mõeldud, röövlite saagiks langenud rahasumma. Selleks et operatsiooniks vaja-

likku kapitali uuesti omandada, tuli Kalifal end seada alandatuse postile, vastu sajandeid näinud, kõike mõistvat majamüüri.

Süütuse tagasi võitmiseks tuli end uuesti lasta määrduda. Endasse-suletud aafriklase näolt õhkast põlgust igasugu loogika vastu. Juttu polnud moraalsetest ja vaevalt ka usundilistest kategooriatest. Pige-mini mingeist sajanditest juurutatud mõistetest, mis olid taandatavad kombetalituslikeks formaliteetideks.

Süütust oli võimalik omandada. Nagu kallihinnaline vaas oli neitsilik puhtus taastatav visa töö läbi.

Ventilaator baarilaes jätkas surisemist. Muusika, mida ükski kõrv ei registreerinud, tiirles ringiratast, kuhugile jõudmata. Kõrtsiisand, ühe kõrvaga klientide jutus kinni, haigutas lahtisui. Nagu see, kes tunneb suurlinna topograafiat. Nagu see, kellele kõik on enam-vähem üks ja sama: voorus ja pahe, nauding ja kassiahastus. Nagu see, kellele midagi polnud uut Pariisi bulvaritel.

Autori kirjaviisi muutmata. *Toim.*

PRIIDU BEIER

PÄRITOLU

Olen sündinud kõrgest parunisoost
mu vaarisa langes Wehrmachtis
kõrbeluidetel El-Alameinis
jah mind saatusetuuled Eesti on toond
kas Hamburgist või Alam-Reinilt

olen pärit suurtsugu seiklejasoost
viimne äbarik mandunud õis
tööle ruttamas näete mind vastumeelt
harjund mugava eluga hällis
harjund suplema piimas ja võis

küll ma kunagi imesin rahva verd
juba rinnapiimaga sisse
aina nautides elurõõme
nüüd ma paisatud olen põrmu ja
loen suutäisi ja veesõõme

kõigil vaarisad võitlesid õigel pool
mul ta maetud Araabia liivas
mis sest et nüüd ihust ja hingest ma
kannan kalifeesid kalosse
kuid mu saatus on määratud sellest et
mul oli kord mõisaid ja losse

Kiri kaunile tundmatule

Maailmas on ju vaid üks tõeliselt kaunis naine
ja ainult armastus annab talle tõelise veetluse
Jacqueline Kennedy Anne Veski ja Alla Pugatšova
on jätnud mind alati külmaks
aga kui ma nägin esimest korda Teid teleriekraanil
armusin kõrvuni — nii lihtne ja loomulik ja nii šarmantne
oskate olla vaid Teie Tema kõrval
Juba kaks aastat on mu naine mind armukadetsenud
ta ju aimab et olen meeletult armunud
aga keegi peale tumma teleriekraani ei tea mu saladust
ta on tahtnud mind une pealt kägistada
nagu Nikolai Rubtsovi
aga isegi siis olen vaid naernud ja talle tõtt rääkinud
et käin naabrite pool ainult televiisorit vaatamas
(endale pole veel jõudnud osta
muuseumitöötajad... teate ju isegi
kuidas neil palgaga on)
Käin nende pool iga õhtu kui loodan sealt Teid näha
ja kui Te talvel Tallinnas käisite...
magasin kolm ööd Balti jaamas et vaid Teid korraks
tänavaga peal näha ja nägingi...
ja kolme poolmagamata ööd poleks nagu olnudki
Elan ju provintsis pealinnast eemal
Ja kodus oli kohutav skandaal
Ma olin ju kolm päeva teadmata kadunud
Aga ma nägin Teid ja oleksin rõõmuga surnud...
kui mõni hullumeelne Oswald Lee oleks Teid sihtinud
Ma oleksin ta püssi ette viskunud
ja Teie jalgade ees surnud
Muust ei söandaks ma unistadagi
Võib-olla Te mõtlete et ma meelitan
või teen lihtsalt nalja
aga ma olen täiesti siiras
Kui Te mind ei usu siis küsige Ronald Reaganilt
kui ta Moskvasse tuleb
Küsi talt ja ta vastab: «Tulin vaid selleks
et veel kord Teie hurmavat naeratust näha
Ainult selleks
Aga mitte et seda lepingut alla kirjutada
mille sisust ma tuhkagi aru ei saa
ja mida lugesed ma igavusest ära võiks surra.»
Vähemalt nii peaks ta vastama kui Teie seda küsite
Las räägib siis tema
selle tagasihoidliku noormehe eest

Reagani valss

Täna tantsin koos Nancyga valssi
Moskvas Kremlis Suures Palees
tänuks Mišale Washingtoni
jätsin oma tantsude eest

musta kalamarja me sööme
ainult kahju et šampust ei saa
selle asemel klaasi boržommi
sünge näoga toob vene bojaar

kuiva kurguga tantsime Kremlis
paastub kogu hiiglasuur maa
sellepärast see Mišagi tahtis
minna juhtima nüüd USA-d

miks ei taibanud kaasa ma võtta
ühtki osa sest pudelimäest
mis jäi maha must Valgesse Majja
nean end siin iga jumala päev

ohkab Nancy mu kõrval: «Oh Ronnie
tantsust kuivab kuivab nii kurk!»
aga šampuse asemel tuua
talle mul vaid üks mahlane kurk

«Kallis Ronnie ei taha ma kurki
ega tomatit sibulat ka»
nutab Nancy «vaid tagasi koju
kus võiks juua šampanjat ma!»

aga sinna me enam ei saa ju
seda meie silmad ei näe
uksel seisavad mornilt tšekistid
igaühel revolver on käes

Nancy nutab mu najal ja mina
teha proovin uut tantsukaart
vana tobu miks otsima tulid
siia oma ilusat saart

täna tantsin koos Nancyga valssi
Moskvas Kremlis Suures Palees
tänuks Mišale Washingtoni
jätsin oma tantsude eest

Pildikesi Idast II

Voodis ütleb mu naine mulle
et ta on krahvinna Hokusai
püüan mitu korda järjest
tagajärjetult
kehastuda ümber doktor Richard Sorgeks
«Ei, sulle ei sobi see osa,»
ütleb mu naine
lõpuks tüdinult
«Mängime siis, et oled Mikaado ise,»
ütleb ta
ja see osa õnnestub mul kohe

Pildikesi Idast II

Sõidan pulmareisile Jaapanisse
korjan koduaiast peotäie kirsiõisi
ja suundun nendega magamistuppa
säen nad üksteise kõrvale
nii et valgel linal tekib
valgetest kirsiõitest
Jaapani saarte sulnis kontuur
pärast küsin oma naiselt
kas ta tundis kui
Fudžijama meie all purskama hakkas
ta oli pidanud Fudžijamat
nõukogude õhutõrjeraketiks

ENE MIHKELSON

*

Siia on maetud koer
Karvane koer on maetud
õunapuu juurte alla Ja kui me
räägime nii sellest tuhkeleda
loojangu paistel kerkivad koera
siledad karvad mulla all turri
Vaikus uriseb koera moodi aga
koera ennast ei ole On ainult
matmise paik

Loojuva päikese sulgub õis
piidleb meid kerkiva maa-ääre alt
ja kasvatab pikaks varjud
Sa ütled et midagi pole olnud
Ma ütlen et hingus lahkub meist
just siinsamas sellel hetkel
Maailm on lõplikult vait

*

Kaksteist tundi kestab kuu
see poolekslõigatu ja ikka suur
Loed lookeid nii ja teisipidi
suu kui sirp ja 0
Kas tõesti pole tundides eksi-
tust küsib täpsust hindav mees
Mis siis kui ongi Kaksteist meid
oli nende teede sees kus kurat
kolmandana trampis jalgu

*

Libisen silmusesse kõri kare
libisen Nöör on sile seebitatud
oks (nael redel) kannab
Pärast kirjutan luuletuse
kuidas kõik oli ja tuli ja laulan
iseenese haul sedasama salmi
mida siit loed
Libisen juhusesse mis ei kanna
kuraditki enam
Mis siis minust rääkida

*

Katse rõhus Torricellit Tühjus tekkis
torus Elavhõbe kerkis langes mõõtes
rõhku õhus Tühjust pole põhjust
karta lisab käsiraamat
Läbi toru vaatan aja murdumisi milles
hingan kaasa Hing voolab välja vihinal
Kiirust ei saa mõõta ligikaudseltki

Jumal on ilmutus mis meile on antud vaid
 korraks Elupikk temani on meie tee
 Kui armastust ohvriks mõtlesid tõelegi
 tuua libises eest su enese saatus kui pimedas
 silmad Aegade talapuu kõhedad annid kujutlust
 kiitsid et nähtav on piir Et keha saab toitma
 kord hingetut mulda ja muud pole olnudki
 Mu meeled on erksad Ma pühitsen valgust
 lootmata tasule seal ega siin

SVERRE LASN

SELLEL MAAL EI OLE MEKAT

Panin koti maha ja mõtlesin hetke, mida teha. Kui ma jaamahoonest tunnelisse läksin, siis veel ei sadanud, nüüd aga ladises suuri piisku üksteise kuklasse ja peenikesed katkevad veenired sorisesid pisikese klaasputka räästast minu jalge ette asfaldi uuristunud renni.

«Rong ADLER—NOVOSIBIRSK väljub viie minuti pärast seitsmendalt teelt,» teatas nõrk plekine hääle ülevalt läbi pladina.

Viskasin koti selga ja jooksin. Külmad piisad vajutasid mõne hetkega juuksed peadligi, jahedat vett tungis krae vahele ja niris mööda selga püksivärvlini. Kurat! karjusin läbi vihma, olin jooksnud valele poole, minu vagun asus teises otsas. Jooksin tagasi, kott mu turjal hüples, püksid kleepusid jalgade külge, jooksin üha raevukamalt, aga sammud muutusid lühikeseks ja tõntsiks.

Umbes kuuekümnenda aasta pärast seisin tamburis, lõõtsutasin ja tilkusin, kirusin Venemaad ning pigistasin juustest vett välja.

Kui vagunisaatja ubrikust möödusin, saatis ta mind silmadega, kuid ei tõusnud, pisikeses ruumis põles nõrk lamp, samasugune nõrk lamp põles ka vagunis. Minu kupee oli peaaegu kottpime, kui ukse ettevaatlikult lahti lükkasin, liigahtas keegi alumisel koikul, upitasin märja koti vaikselt üles, üks ülemistest magamisasemetest oli tühi, ja läksin tagasi vagunisaatja juurde.

«Siin on teie pesu,» ütles ta mult piletit võttes. Ta murdis selle kokku ja pistis nahkkaante vahele. «Rubla,» tuletas ta meelde. Andsin talle rubla. Rong nõksatas paigalt, rattad kolksatasid.

Enne magamajäämist kuulsin läbi pöörangutel krigisevate rataste müra, kuidas mu märgadest pükstest piisad põrandale tilkusid ja keegi all summutatult sosistas.

Mind äratas ere päikesevalgus. Olin maganud häirimatult kesk-hommikuni ja tundsin end ülihästi. Vaatasin üle koikuääre alla. Lauakese ääres istus lühikeste hallide juustega mees ja sõi suurt kollast õuna, lõikudes seda taskunoaga. Minu sagrist pead nähes noogutas ta sõbralikult:

«Tere hommikust. Ma kuulsin, et öösel keegi tuli, aga oli liiga pime.»

«Tere,» ütlesin ma ja hüppasin põrandale. Püksid olid veel veidi niisked, kuid ma tõmbasin nad siiski jalga. Vanamees jälgis mind õuna mäludes ja ta nägu oli täis kortse, mis koondusid silmade ning suu ümber. «Kas me sõidame kahekesi?» küsisin.

Mees raputas pead. «Läksid pesema,» vastas ta. Ta oli kehakas, suurtes kätes tundus taskunuga mänguasjana, peopesad täis mõhnasid ja küüned paksud ning neljakandilised.

Istusin ta vastu ja viipasin käega akna poole:

«Kas see on soo?»

Vanamees vaatas aknast välja ja ei vastanud kohe. «Sa pole vene-lane,» kostis ta lõpuks ja naeratas jälle heasüdamlikult. «Aktsent on liiga tugev.»

«Ma olen Eestist.»

«Aa, seda kohta ma tean. Mul oli seal sõpru. See ei ole soo,» lõpetas ta õuna söömise. «Põllud. Need pruunid kuhjad on tunamullune põhk. Seisab juba tükk aega ja mädaneb.»

«Maa on nii heleroheline ja tundub, et väga pehme. Ja ainult mõned põõsad kasvavad.»

«Ädal. Ei tea, miks ta nii roheline on. Ju sadas lähematel päevadel.»

Mulle hakkas see suur rahulik mees meeldima. Ta sobis mulle vana-isaks, vähemalt rääkis ta samamoodi rahulikult ja sõbralikult nagu mu vanaisa.

Kupee uks lükati lahti ja sisse keksis umbes kümneaastane tüdruk, kes mind märgates silmad suureks ajas ja veidi harkisjalu seisma jäi. Tema selja taga seisatus ka noor tumedapäine naine, kelle näojooned reetsid, et ta on tüdruku ema. «Tervist,» soovis ta. «Olja, ütle tere.»

«Tere,» ütles tüdruk vaikselt ja võttis ema ümbert kinni, laskmata mind silmist.

«No mis on, ega poiss ei hammusta,» muigas vanamees.

«Ah, ta ongi selline,» ütles naine. «Võõraid pelgab algul, tee mis tahad.»

«See on meie sõber Eestist.»

«Oi, see on nii kaugel,» kergitas naine kulme. «Mine nüüd,» ütles ta tütrele. «Lase inimesel istuda.»

Ma olin oma uute kupeekaaslastega väga rahul. Kuni Kuibõševini sõitsin koos noore neiukesega, kes end iga tunni tagant lõhnastas, et muid aroome peita, mis iseenesest oleks olnud isegi naljakas, kui poleks mõjunud nii pealetükkivalt. Volgogradis lisandunud kesk-

ealine abielupaar, kes sõitis Kuibõševi poega vaatama, sõi kogu aeg. Ja mina piinlesin kõhulahtisuse käes, mille olin hankinud lõunamaiseid puuvilju nautides. Kui perekonnapea sai teada, et tulen Eestist, lisandusid kaastundlikele pilkudele pikad pajatused sellest, mida too mees mu kodumaast teab, ja mul polnud võimalust talle vastu vaielda. Mu hambad olid meeletu valu pärast ristas ja mitu korda kiirustasin vabandusi pomisedes poole jutu pealt väljakäiku.

«Kui tohib küsida, siis kuhu te sõidate?» küsis naine uudishimulikult. Ta oli kena ja sale ning mul polnud midagi selle vastu, et ta minu kohta midagi lähemat teada saaks. «Kas lõpuni?» silitas ta käega üle tütre juuste, kes mind samuti huviga silmitses.

«Kaugemale. Sõidan Ajaguzi vennale külla.»

«Ta elab Eestist nii kaugel?» imestas naine.

«Ei, ta on sõjaväes.»

«See on kusagil Semipalatinski kandis,» ütles vanamees. «Eks ole? Paha kant, väga paha,» vangutas ta pead.

«Mis väes ta teenib?» küsis naine.

«Ma ei tea isegi täpselt. Vist jalaväes. Igatahes nad lihtsalt töötavad ehitusel.»

«Siis tööpataljonis.»

«Sisu on küll ainult töös, nimetus ei muuda midagi. Nimel pole tähtsust.»

«Oh-hoh-hoo,» ohkas vanamees ja ringutas kontide raginal. «Peaks sööma minema. Sa pole ka söönud,» vaatas ta mulle otsa. «Läki?»
«Lähme.»

Pidime läbima viis vagunit, enne kui restoranvagunisse jõudsim. Platskaardis olivad vaatasid meid ükskõikselt, kõikjal magati, koikude äärde ja alla oli kuhjatud kotte ning kohvreid, võrke virsikute, melonite, arbuusidega, inimesed jõid teed ja sõid sealsamas. Need olid Musta mere kuurortidest tulevad Siberi puhkajad, päevitunud ja rahulolevad.

Istusime laua taha, mida kattis päevinäinud linik kihutava rongi pildiga, ja lükkasime kardinad koomale, et paremini välja näha. Akna taga paistsid lagendiku asemel tumedad metsakontuurid ja üksikud kõrgemad künkad, mis samuti sinakasrohelise metsaga kaetud.

Vaguni otsast tuli üleskääritud varrukatega ettekandja ja uuris meid altkulmu. «Esimest võtate?» küsis ta peaaegu kurjalt.

«Muidugi,» ütles vanamees.

«Ei, mina ei võta,» ütlesin mina. «Võtan prae. Mis teil on?»

«Ainult üht sorti, biifsteeks,» urahtas ettekandja.

«Tooge mulle sama,» ütles vanamees. «Ja kaks mineraalvett.»

«Mulle üks õnamahl,» lisasin mina.

«Kas see kõik?»

«Kõik.»

Paari minuti pärast tuli paljaste käsivartega mees tagasi ja asetask

lauale korruga nii supi kui praed, võttis taskust mineraalveepudelik, kaks klaasi ja avaja, pani ka need meie ette, tõi kastist kolmeliitrise purgi mahлага, lõi selle kaanesele suure noaga päratu augu ja valas otse purgist välja. «Head isu,» soovis ta napilt.

Asusime sööma. Praad oli hea, aga natuke maitsetu, puistasin sellele noatsaga punast pipart.

«Ole ettevaatlik, see on väga kange,» hoiatas vanamees. Siis langes ta pilgu, murdis tüki leiba ja segas lusikaga aeglaselt supis. Kiirustamata saatis ta ühe lusikatäie teise järel kõhtu. Kui ta oma plekk-kausi tühjaks sai, tõmbas ta selle viimase leivaraasuga üle ja pistis pala suhu.

Sain oma praega ühele poole ja hakkasin aknast välja vaatama. Kõikudes libises meie rong läbi üha kõrgemaks muutuvate mägede vahelt, metsad olid muutunud suuremaks ja nihkunud raudteele lähemale. See oli ilus vaatepilt.

«Küll on ikka ilus, meil midagi sellist ei ole,» ütlesin mehele. Too võpatas ja kissitas pilku tõstes silmi.

«Oojaa, Siber on ilus.» Ta pistis vahepeal uue pala suhu, mälus selle läbi ja neelas alla. «Ma olen pärit Donimaalt, kui siiakanti kolisin, andis harjuda.» Vanamees hakkas naerma. «Muidugi mitte Siberi iluga.» Ta viipas möödaruttavale ettekandjale. «Tooge mulle ka palun klaasike mahla.»

«Kas te kohe ei saanud öelda, näete, kui palju on tööd,» urises too, kuid tõi siiski purgi ja valas klaasi täis. «Võtate praegu arve?»

«Jah võiks küll.»

«Kokku?»

«Ei, eraldi.»

«Siis kaks kaheksakümmend neli ja kaks rubla ja kolm kopikat.»

Maksime ja ma ulatasin ettekandjale paki sigarette. Mees uuris sinivalget pakki ja muutus lahkemaks. Ta isegi kummardus veidi, kui me tõusime. Olin tahtnud sigaretid vanamehele anda, aga olgu peale, mul oli veel.

«Teeme ühe suitsu, peale sööki sobib see nagu rusikas silmaauku,» ütles vanamees, kui me tagasi oma vagunisse läksime. «Miks sa talle need sigaretid andsid,» vangutas ta pead. «Poleks vaja, seda poleks küll vaja olnud.»

«Mul on küllalt,» lõin käega.

Seisime tamburis ja suitsetasime sõnatult. Olime jätnud vaheukse lahti ja rataste kolksumine kostis valjult ning selgelt. Pöörangutel oli aknast näha, kuidas rong nagu vibu keskelt looka tõmbus.

«Aeglaselt sõidab,» ütlesin ma ja lükkasin ukse kinni. Vanamees noogutas.

«Ma mäletan veel seda aega, kui pinutagust kasvatasime. Seal armsal Donimaal,» ütles ta.

«Miks sa sealt ära tulid?» küsisin ja tundsin kohe, et see oli taktitu. Aga ma ei osanud midagi lisada, et küsimuse nurki ümardada.

Vanamees vaatas maha ja puhus ninast kaks peenikest suitsujuga. «Liiga raskeks läks elu. Vanemad sõitsid Stalingradi ja mina koos nendega. Novosibirsk tuli hiljem.»

Ma sain aru, et ta kahetses seda Donimaa kohta poetatud, mis sundis teda mälestustesse tagasi pööduma.

Läksime tagasi kupeesse. Naine istus akna all ja hoidis tütre pead süles. «Magama jäi,» teatas ta. «Siib on nii palav ja ventilatsioon ka vist ei tööta. Küll ikka venib see meie rong.» Ta pühkis otsaeest higi ja ohkas. «Igas peatuses seisab.»

«Ma lähen teen akna lahti,» ütles vanamees. Ta proovis kõige lähemat, aga see ei avanenud. Läksin talle appi, aga me ei saanud ei seda ega ka teisi aknaid lahti. «Kummid on vist kuumusest paisunud,» arvas mees. «Tuleb kannatada.»

Vahepeal oli tüdruk üles ärganud ja hõõrus rusikatega silmi.

«Emm, kuule emm, mängime kaarte,» nurus ta. «Mängime seda mängu, mis eilegi.»

«Me tagusime eile turakat,» ütles mees mulle. «Paaristurakat.»

«Pole põrmugi ilus, et tüdrukud kaarte mängivad,» ütles naine ja mulle tundus, et tal oli veidi piinlik.

«Ei ole midagi, selle eest on su tütar väga hea mängija,» naeris vanamees ja ma imestasin, kui ilusad ja terved hambad tal on.

«No teeme natukene,» käis tüdruk peale.

«Ma pakun ennast neljandaks käeks,» ütlesin mina. Sattusime paaridesse, naised meeste vastu.

«Nüüd alles teeme neile,» pilgutas vanamees mulle silma.

Hakkasime mängima. Naised võitsid kaks korda ja tüdruk muutus rõõmsaks. Siis võitsime meie kaks korda ja ta tõmbus mossi. «Nad teevad sohki,» tusatses ta meie kaarte piiludes. «Kõik paremad kaardid on nende käes, niimoodi võin mina ka mängida.»

«Käitu ilusti,» ütles talle ema.

Varsti tüdinesime ära ja istusime niisama edasi.

«Emm, küsi tema käest, millised on Eesti metsad,» ei pidanud lõpuks tüdruk vastu.

«Miks sa ise ei küsi, väike neiu,» muigas vanamees.

«Mõned on täpselt samasugused,» ütlesin ma. «Ja siis on selliseid hõredaid männikuid. Tead, milline on mänd?» küsisin. Tüdruk noogutas. «Ja veel on kaasikuid, lepikuid, ühesõnaga — segametsi.»

«Aga millised on seal majad, kas samasugused nagu meil?»

Ma võtsin kotist oma paksu bloki, kuhu reisimärkeid tegin, ja joonistasin sinna kõrge katusega kahekordse maja, suure viiekordse plokkelamu, «Viru» hotelli, siis veel midagi ridaelamu-taolist ja sauna järve kaldal.

«Meil on selline, meie elame sellises, ainult üheksakordses,» näitas tüdruk plokkelamu peale. «Me elame kaheksandal korrusel, ja kui rõdule lähed, siis on isegi koolimaja näha,» oli ta rõõmus. «Aga

sellised on ka,» tõmbas ta sõrmega üle kahekordse viilkatusega maja. «Millised teie inimesed on?»

«Samasugused nagu mina: kaks kätt, kaks jalga, silmad, suu.»

«Ee-ei,» vilksatas tüdruk ema otsa vaadata, nagu uurides, kas võõras poiss teda tüssata ei taha. «Millised nad üldse välja näevad?»

«Inimene on ikka inimene. Heledaid juukseid on rohkem kui siin ja kõik eestlased räägivad eesti keelt.»

«Kuidas see eesti keel käib? Kuidas te seda räägite?» kibeles tüdruk.

Ma hakkasin naerma ja ütlesin paar lühikest lauset.

«Ema, mis ta ütles?» küsis tüdruk.

«Kust mina tean, küsi tema käest.»

«Mis sa ütlesid?»

«Ma ütlesin, et need metsad, mis akna taga kasvavad, on kuusemetsad, ja veel, et rong sõidab väga aeglaselt.»

«Ütle veel midagi,» nurus tüdruk.

«Kaugel, kaugel, kus on minu kodu, kaugelt tervisi saadan ma sul, üksi rändan ma võõramaa radu, pisar laugel, kui meenud sa mul,» ütlesin ja tõlkisin kohe. «See on üks eesti laul. Ühe laulu sõnad.»

«Ma tahtsin just öelda, et te nagu laulate, isegi niisama rääkides,» ütles naine.

«See laul käib täpselt sinu kohta,» tähendas vanamees.

«Jah, vahel ma laulan seda, kui keegi ei kuule.»

«Kas te teed soovite?» pistis vagunisajaatja pea ukse vahelt sisse.

«Jah, muidugi. Kas kõik tahavad?» vaatas vanamees ringi. «Neli teed siis.»

«Ma arvan, et ärge õhtust sööma minge, sööme siinsamas. Mul on nii palju kraami alles, kes selle jõuab kinni pista,» pakkus naine. «Olete nõus, ega see restoranvagon suurem asi pole.»

«Hea küll.»

«Minugipärast,» noogutasin.

See, mis nüüd väikesele lauale tekkis, ületas igasugused ootused. Keedetud kana, tomatid, õunad, võileivad, praetud maisist küpsised, suitsuliha, magus kringel, lisaks neli klaasi plekist alustel kuuma aurava teega, šokolaaditahvlid ja kompekid.

«Ohoo!» astus kupeesse üks keskealine naine ja noogutas hammaste välkudes meile kõigile tervituseks. «Hakkate sööma. Tere õhtust, Pjotr Vassiljevitsš, olete endale uue kupeekaaslase saanud.»

«Jaa, meil on juba tükk aega kauge küllaline Eestist,» ütles vanamees väarikalt. «Saa tuttavaks. . . mm, me ei olegi veel nime küsinud.»

«Martin,» sirutasin naisele käe.

«Kerguse mõttes lihtsalt Anna,» vastas too. See oli tugev naine laiade puusade, ilusate jalgade ja suurte rindadega, ja ta näost kiirgas elujõudu. Kas selline ongi tõeline siberlanna? mõtlesin.

«Ma tulen ka kampa,» ütles Anna ja nihutas end Pjotr Vassiljevitsši kõrvale. «Olja, kuidas sina elad? Oled väsinud?»

«Ei ole.»

«Ära valeta, ikka oled väsinud,» ähvardas Anna teda naljatavalt sõrmeaga. «Mind sa ei peta.»

Kui me sööma olime asunud, ütles ta mulle:

«Ma käisin kuu aja eest Eestis oma õel külas. Ta mees töötab seal. Teil on ilus pealinn. Nad elavad pealinnas. Vanalinnas on nii palju huvitavat, õde näitas mulle. Igasugused tornid, kitsad tänavad, pisi-kesed poed,» žestikuleeris ta elavalt. «Aga autosid sõidab linnas vähe, tänavad on liiga kitsad.»

«Need on vanalinna tänavad, seal ei tohigi iga auto sõita.»

«Aa, seda ma ei teadnud. Teie, eestlased, vihkate meid, jaa, jaa. Kõik eestlased vihkavad teisi rahvusi, kes nende maal elavad, õde rääkis mulle. Ära parem hakkagi vastu vaidlema,» lõi ta käega, kui ma suu avasin. «Vihkate ja kõik.» Anna naeris ja ta valged hambad läikisid. «Te olete jahedad, ma tundsin ennast esimestel päevadel väga halvasti, küsid kelleltki midagi ja ei saa peaaegu jutuotsalegi. Ei saanudki sellest tundest lahti. Ei tea, kuidas õde küll seal elada suudab?» raputas ta pead, nii et paks lühike palmik seljal hüples. «Alles siis, kui tagasi Moskvasse jõudsin, hakkasin ennast kodusemalt tundma, meie inimesed on avalamad ja heasüdamlikumad.»

«Igal rahvusel on omad iseloomuomadused,» oli vanamees diplomaatiline. «Igasugusele käitumisele saab põhjenduse leida.»

«Käitumine tuleneb ju temperamendist,» ütles Olja ema. «Tuleme Gruusiast puhkamast, seal rääkisid kõik ta-ta-ta-ta-ta. Pikapeale harjusime ära. Algul Olja kartis lausa neid, kõik olid ühtemoodi tumedad ja kulmud kortsus, just nagu tahaksid kallale karata.»

«Mis, te käisite seal täiesti kahekesi?» imestas Anna.

«Elasime tädi juures, tal on oma maja mere kaldal Gagra. Väga ilus linn.»

«Mul on rongis üks huvitav lugu juhtunud,» ütles vanamees ja ta ilme muutus lõbusalt kortsuliseks, kui ta nägu krimpsutas. «Tahate kuulda?» Kui me noogutanud olime, jätkas ta. «Sõitsin kord komanderingult koju ja minuga ühte kupeesse sattusid armeenlane ja lätlane. Neljandat polnud. Hakkasime sõitma, kõik võhivõõrad inimesed, nii me istusime igaüks oma nurgas. Mina ei teinud midagi, mulle meeldib sõidu alguses aknast välja vaadata. Lätlane otsis kotist paki värskaid ajalehti ja paar raamatut, ma veel imestasin, et kas ta tahab need kõik läbi lugeda. Otsis ühesõnaga hulga ajalehti välja ja puges nende taha, nagu öeldakse. Aga armeenlane muudkui kiheles. Oli ka üsna vana mees, samasugune soliidne vats ees,» patsutas ta käega kõhule. «Rääkisime temaga, ma ei mäletagi õieti, mida just. Umbes tunni aja pärast võttis ta kotist kalli margikonjaki ja lasi vagunisaatjal meile kohvi teha. Konjak oli aus, medaleid rohkem kui kadunud Brežnevil, nagu öeldakse. Kutsus lätlase ka seltsi ja niimoodi sõitsime Harkovini välja, seal läksime maha. Lugu on

temperamendis, kes pöörab end väljapoole ja kes sulgub võõraste juures endasse. Iga rahvus on isemoodi, nagu öeldakse.»

«Räägitakse, et Eestis rahvas käärib,» vaatas Anna mulle küsivalt otsa. «Minusugusel on seda raske märgata, kui just otsa ei jookse.»

«Inimesed on ikka rahulolematud,» ütles vanamees. «Ei oska keegi sedasi teha, et kõigile meele järgi oleks.»

«Kuulge, võtke veel kana, see ei seisa üldse.»

«Noored on eriti rahulolematud,» ütlesin ma.

«Mis teil, noortel,» muigas vanamees. «Teie elu on elamata. Meie elu on juba läbi saanud.»

«Vaata, mis su tüdruk on teinud!» hüüatas Anna.

Olja oli endale šokolaadi hõbepaberist hambad teinud, ta keksis naerdes kupees ringi, suu hõbedaselt säramas. «Ma olen nüüd nagu onu Grigori teiselt korruselt,» itsitas ta.

«Kas sa saad!» käratas talle ema. «Ole korralikult.»

«Las laps mängib, ega see mürgine ole,» lõi vanamees käega.

«Sa võiksid minu vanaisaks hakata,» pakkus Olja.

Vanamees naeris. «See pole nii kerge.»

«Kuhu see tüdruk kord oma kasvatamatusega jõuab,» vangutas Olja ema pead. «Vitsu peaks talle andma.»

«Emm,» ütles Olja nõudlikult.

«Kuule, hakkame pärale jõudma,» märkas Anna. «Ma lippan oma vagunisse. Perroonil näeme.»

Õhtu saabus ja rong liikus juba eeslinna hallide, suitsust määratud tehase- ja laohoonete vahel, metallist teede rägastik oli kiiresti paljunenud, mööda libisesid vedurita kaubarongid: kollased bensiiini- ja mustad naftavagunid, platvormid traktorite ning sõjaväefurgoonidega, kinnised keerulise markeeringuga merekonteinerid. Vastu sõitis aeglaselt võimas mürisev diiselveður, aknast vaatamas õline nägu nokatsi alt. Vedurijuht hõikas midagi ja lehvitas käega.

Kogu vagun askeldas oma kompsude kallal. Olja tammus ema kõrval jalalt jalale ja nõudis:

«Ütle talle, et ta siia postkaardi taha midagi eesti keeles kirjutaks. No ütle talle.»

«Hea küll.» Naine vaatas minu poole ja naeratas vabandavalt:

«Ära pane talle pahaks, ta on veel nii väike.»

Võtsin postkaardi ja kirjutasin:

Kallis Olja!

Sa oled üks vahva väike vene tüdruk.

Sa meeldid mulle ja ma loodan, et

sul tulevikus kõik korda läheb. Ole

tubli!

Andsin kaardi tüdrukule.

«Mis ta siia kirjutas? Mis ta siia kirjutas, emm?»

«Issand jumal, kust mina tean. Küsi ometi poisilt endalt.»

Tõlkisin tüdrukule teksti, mille peale too kaardi pisikese punaste kaantega märkmiku vahele peitis.

«Ütle poisile aitäh! Oh sind küll!»

Jaamahoone paistis. Olime päral. Tõusime ja astusime vaguni vahekäiku, panime kotid maha ja jäime ootama. Võtsin oma paunast paki sigarette ja andsin vanamehele. «Võtke, võtke,» sundisin, kui too ebales. «Mul on küllalt, et anda, ja jääb omalegi.»

Vanamees võttis sinivalge paki ja pistis tasku. «Suur tänu,» ütles ta ja kortsuline nägu naeratas. «Mul ei ole kombeks niisama võtta, kingin sulle selle.» Ta otsis taskust väikese neljakandilise puust karbi, koputas sellest kanged filtrita sigaretid välja ja ulatas mulle. «See on mälestuseks. Hoiu teda hästi, see on õrn asi, nagu öeldakse. Pärast vaata sisse. Pane nüüd tasku. Mul on teine sama-sugune.»

Rong peatus ja akende taga jooksid edasi-tagasi vastutulnud inimesed. Aeglaselt liikusime vagunist välja, jätsime hüvasti vaguni-saatjaga, hüppasin perroonile ja aitasin teistel kotid alla. Eemalt tuli Anna, nägu naerul. «Ma sain takso, tulge!»

Olja ema pöördus minu poole ja surus mul kätt. «No nägemiseni. Head päralejõudmist!»

«Kivi kotti,» ütles Olja ja ma olin kindel, et selle õpetas talle ema.

«Minu poolt ka kõike head. Jõua kenasti pärale ja üldse, nagu öeldakse, kivi kotti,» soovis ka vanamees. «Nägemiseni.»

Ma vaatasin, kuidas nad piki perrooni kaugesid, Olja pöördus veel korra ringi ja lehvitas mulle. Lehvitasin vastu. Kui nad inimeste vahele kadusid, võtsin taskust puust paberrossikarbi, millele olid peenelt nikerdatud vene kirik, talumees hobusega, kasepuud, kõik higist tumenenud, avasin terasnõelaga kinnitatud kaane ja märkasin kirja:

Rõbinskis 1944 september — 1953 mai.

Torkasin karbi taskusse ja vinnasin koti turjale. Ajaguzi jäi veel tuhat kilomeetrit.

VAIKELU RAADIOGA

Istusin lausa pööraselt segamini köögilaua taga & mõtlesin. Muideks, kõige parem viis, kuidas välja vabandada oma ajuvaba logelemist. Sest millegi ümber mu mõtted küllap ikka liikusid.

Kuidagi eriti kaootiliselt lebasid mu ees kõiksugu paberid, igasugu võimalikke kirjapulki, taldrikuid ja plekk-kruus, poolik leivapäts, seenekastme jäänustega pann, õngekork, mõned taskunoad. Selles kaoses mõjus lausa karjuvalt korrapärasena malelaud ilusti sirgeisse ridadesse sätitud malenditega. Isegi ratsud vaatasid just õiges suunas — vastase poole. Kes pedant sellega küll hakkama oli saanud? Onu ei tegelnud lapsikustega. Rohkem poleks kellelgi nagu siia kööki asja. Kas tõesti ma ise? Hämmastav hajameelsus igatahes. Lükkasin äkilise liigutusega mustaks põlenud panni vastu malelauda, nii et mõned vigurid ümber kukkusid. Must ratsu, oda & lipp. Kuningas kõikus ka, kuid jäi siiski paigale. Nüüd oli korralagedus laitmatu. Täpselt nagu mu peaski, kus viimase paari tunni muljed nõutult ühe ajukäärü vahelt teise taha pugesid, tundmata end kusagil hästi ja leidmata omasuguseid. Ka väljapääsu mitte. Pugesid — see oli, jah, just see õige sõna. Õiged mõtted oleksid astunud julgelt, kartmata, need aga hiilisid ettevaatlikult, püüdes mitte vahele jääda korralikule patrullile, mida võis ka südametunnistuseks kutsuda.

Küll ma sellele korratusele ja omavolile varsti lõpu teen. Rivistus! Stroitsa! Kamu ni jasna? Üks, kaks, kolm & igaüks oma pesasse! Seni aga... & & & & & & & . . .

Raadio-onu tutvustas ennas, et ta on Mike Hollys, ja ütles, et jääb lugupeetud raadiokuulaja seltsi kuni kaheteistkümmeni. Väga meeldiv tutvuda, igatahes. Meil on siis vist kolm öösel, arvutasin. Pärast luges ta jupp aega uudiseid, nii minutit kax. *And this was London news from Radio Luxemburg. Mike Hollys reporting.* Kena meloodiline signaal ja siis üks hevipäraste kidrakäikudega diskolugu, kusjuures saatejuht mingi hinna eest ei lase laulu rahulikult ära kuulata, vaid päästab oma jutumulina lahti ammu enne lõppakorde. *Did you like it?* Loomulikult ei meeldi mulle, kui sa rahulikult kuulata ei lase. *Hit Line! A twenty-four-hour show on Radio Luxemburg.* Noh, ja mis siis, et on! *Join us — and you never regret you did.* . . . Seda me veel vaatame. Eks nad kõik ju kardad, et äkki ma lindistan ja hakkan nende musaga äritsema. Mul oli tunne, et varsti tuleb mulle lapsepõlv meelde.

Suus oli mingi imelik maitse, süda läikis veidi. Toetasin rusikad lauale ja lõua nende peale. Kell pilgutab rõõmsalt oma numbreid. 12:10.24. . . 12:10.25. . . 12:10.26. . . Aeg läks edasi. Liiga aeglaselt.

Kas ikka? Või hoopis liiga ruttu? Poleks enda kaitseks enam midagi jõudnud välja mõelda.

Haigutus tikkus peale.

Augustikuu ööd olid juba hirmuäratavalt pimedad. Esialgu ei seletanud silm trepil midagi. Kerge jahe tuul lõi ninna läheneva sügise lõhnu. See oli vist kõdu hais. Ja seente ja männimetsa. Haab kahises kusagil üsna lähedal. See heli oli kurjakuulutav, kuigi, kui mult oleks küsitud, mida üks puu võis inimesele halba teha, oleksin ilmselt vastuse võlgu jäänud. Aga võib-olla suudab ta kuidagi mõjutada psüühikat? Mind hullux ajada, näiteks? Taevas liikusid madalad pilved. Mõni harv täht vilksatas aeg-ajalt nende vahelt. Hakkasin pimedusega harjuma. Hele autosiluett joonistus juba üsna selgelt välja, samuti puukuuri eterniitkatust. Ja nööril kuivavad valged käterätikud. Oli kuulda, kuidas suurel teel üksik tsikkel Pärnu poole küttis. Midagi oli viltu. Kuidagi kõhe hakkas, ja mitte külmast. Ega just soe ka polnud, kuid SEE TUNNE tuli kusagilt mu oma sise-musest. Lõpuks sain aru, milles asi. Koeri ei paistnud kusagil olevat. Muidu oleksid nad juba ammu pai nõutama tulnud. Aga võib-olla magasid küünis heintel. Mõnikord neil olid sellised tujud. Tuleks välja valgus panna, mõtlesin. Kas või õhtul pissile minna teinekord.

Korraga tuli jube tegutsemistung peale. Tõin kõögist raadio & läksin kuuri. Süütasin tule. Pimedavõitu oli, sest antud asutusele valgustussüsteemi projekteerija-ehitaja (onu, ühesõnaga) polnud osanud ette näha võimalust, et mõnel võib tekkida soov ka pimedal ajal puid lõhkuda. No nii. Muusika saatel edenes töö mõnusa kiirusega. Ka enesetunne paranes. Tühjus ja selgusetus peas asendusid mõnusa raskustundega kätes.

Tegelikult olin ju vägagi tubli olnud: ikkagi esimene nii kõrge klassi põgenemine elus, mis pimedada juhuse tahtel õnnelikult läx. Ei-ei! Ise olin ikka ka tublisti tööd teinud. Tegi nalja natuke. Nüüd, tagantjärele. Siis oli kõhu alt külmaks võtnud küll. Plax! Säh sulle! Plax! Su lolluse eest! Plax! Kirvetera tegi vastu puud ilusa meloodilise kõlksatuse. Pahh! Noo. . . Ei saanudki esimese korraga pooleks. Lõin hooga kirvesilmaga vastu pakku, nii et kasepilpaid vastu seina lendas. Vot nii! Plax! Kurat, nad võisid ju numbrit näha. Sellele polnud enne mõelnud. Plax! Siis oleks küll täitsa perses. Nojah, ega paremaks muuta ei saa ma nüüd enam midagi. Vähemalt selles osas mitte. See võis ju tähendada onul lubasid või kurat teab mida. . . Vahepeal juba tärganud uhkus- ja üleolekutunne asendus millegi palju ebameeldivamaga.

Raadio luges jälle sensatsioonilisi uudiseid. Tulekahju mingis pilvelõhkujas. Üks laip, pole õnnestunud identifitseerida. Sport. Ilmateade. *Much of the U. K. will have occasional showers tomorrow, but a bit more sunshine on the weekend. That's it. The next news report will be just before 11 o'clock.* Naljatilgad, tahavad ka teistest iga hinna eest erineda. Teised loevad uudiseid ikka ALATES täistunnist,

mitte vahetult enne. Power-po-power, power-play. . . Prrr! Ladusalt läheb neil küll kõik. 00000. . . 88 88 88 88. . .

Ega parandada pole enam midagi, lohutasin end. Oleks võinud palju halvemini minna. Pea jagas taas normaalselt, peaaegu nagu enne. Et mul, ma jahupea, see õige teets meelde tuli, see oli lausa ime. Aga noh, ohuolukorras kehtivad ikka omad seadused. Enesetunde tegi paremaks teadmine, et ikka kõva poiss olen.

Puulõhkumine oli oma positiivse mõju avaldanud ja tulin tulema. Mingi hetkemeeleolu mõjul istusin autosse. Olin võtmedki ette unustanud. Kuradi lubjakas! Mootor käivitus kohe ja töötas tasa ning häireteta. Ikkagi null-kuus. Kerge uhkus ja üleolek tõstis pead. *Let's do it again.* . . Tüürisin õuest välja. Maanteele viiv kruusatee oli kitsas, kuid aukudeta. Hetke pärast olin kohal.

Siin ta oligi, see kuulus kurv. Jätsin auto teeperve ja väljusin. Parktulede valgus oli piisav, et näha värskeid pööramisjälgi. Tee kadus paksu võsa vahele. Sinna ma siiski ei läinud, pimedas poleks midagi näha olnud. Tuul kahistas salapäraselt puude lehtedes. Teisel pool maanteed seisis majesteetlikult võimas tamm. Oli näha vaid tema tume siluett. Kas polnud see aga auto, mis seal varjus seisis? Äkki meenus krimkade tüüpsituatsioon — kurjategija kuriteopaigal tagasi. Praxatas ox! Võpatasin nii, et külm jutt käis südame alt läbi. Hetk hiljem olin juba autoukse juures. Kuulatasin veel. Vaikus. Siis tekitas tuuleil jälle iseloomulikku sahinat. Ja taas praxsatas miski, sedapuhku vaiksemalt ja veidi nagu summutatult. Teadsin, et kui on tegemist elusolendiga, võib see olla vaid mõni metsloom. Ometi polnud alateadvus minuga päris ühel nõul ja autosse istusin üsna siva.

Närvid, närvid, mõtlesin tagasiteel. Igaks petteks heitsin aeg-ajalt pilgu siiski peeglisse. . .

Tee oli tühi, sile, kõik kurvid kümneid kordi läbi sõidetud. Tuju paranes. Ei, nii tõsiselt ei tohtinud ka ikka kõike võtta. Nagu mingi naiivitar. Just nimelt — naiivitar. Korraga näis mulle, et kogu paanika oli tegelikult üks suur bluff. See polnudki ehk ment, kes mu järel sõitis. Nii siva ta autosse ei võinud saada. Kohast, kus ta saua tõstis, oli masinasse oma paarkümmend sammu. Pealegi seisis see kõrvalteel. Käivitamine ja väljasõit. Isegi kui teine mees autos oli, poleks nad mulle nii siva kannule saanud asuda. Nojah, mõni uljaspea võis ju niisama ka mu järel sõita, kuigi see tundus kummalisena. Siis hakkas mulle tunduma, et saugi polnud sau, vaid näiteks pudel tee ääres tõllerdava joodiku peos. . . või üritas mõni vihmavarjuga vehkides hääletada. Tuhat ja üks võimalust. . . Ah, mis olnud, see olnud.

Koduhoov. Koduhoov? Ei, mitte päris. . . Pigem nii, et hoov, mis kuulub majale, kus ma parajasti peavarju leidsin. Panin auto-ukseid lukku ja lülitasin massi välja. Olin ennist raadio kuuri unustanud, meenus. *Mam, mam, thank you, mam.* . . *U got the look, U got the look.* . . laulis see otsekuu abipaluvalt. *U feel the heat between*

me & U... *May-be you're just like my mother, she's never sad inside...* See oli Prince'i megamix (megamiks), nagu diktor hiljem asjatundlikult selgitas. *If you've got it, shake it!* See käis muidugi nende lollide mängude kohta. Auhindadeks T-shirt, Philipsi pleier või muud nidi-nadi.

Taas segamini, lootusetult segamini köögis. Asetasin raadio ettevaatlikult pliidinurgale kohvikannu, poti ja veeämbri seltsi. Seal ta lihtsalt tahtis olla, ausõna. Ei «lainetanud» enam ega midagi. 27. augustil Edinburgh'i festival, 8. septembril Blackpoolis mingi kontsert... Tänan, tänan, mis mul sellest. Minu suvede suurim muusikasündmus on vast Rock Summer Lauluväljakul, muidugi juhul, kui viitsin end sinna ajada.

Kogu reipus oli taas lahtunud. Läänud ja kõik. Asemele hiilis mingi seletamatu nukrus. Oleks heameelega Genesisist kuulanud. No kurat, kaua võib neid ühtesid ja samu uudiseid lugeda. Nüüd sain teada, et see tulekahju oli Empire State Building'is. Sai alguse kahexakümne kuuendalt korruselt. Muigasid veidi hapult. Ex nad sellex neid ju kordagi, et sisu päralt jõuaks...

Uni tikkus peale. Hakkasin kärbsed tapma. Lapp või kärbsepiits või kuidas teda kutsuda — no aga see polegi ju nii tähtis — igitahes oli ta väga vilets. Lööd küll pihta, ära ikka ei tapa. Vaeste loomakeste piinamine.

Tegin endale võileiva. Muuga leib ja võid paksult. Selle aja jooksul, kui leivapätsi kappi panin, jõudis üks üleannetu porilane juba võilt veidi matti võtta, jättes enda järel toreda mustri oma jalajälgedest. Ei, temaga ma suutäisi küll jagama ei hakka, mõtlesin ja panin leiva ühele pesemata taldrikuist. Sööge, te õgardid! Peagi maiustas seal juba mitu kärbest, porilane sumises kusagil kõrgel lae all. Huvitav, kuidas putukad saavad oma käimasid nii siva liigutada. Ja kui hea reaktsioon peab kärbsel olema, et teinekord suisa kärbsepiitsa alt lendu tõusta. Ju on neil siis suhteliselt lühikesed juhtmed võrreldes inimesega. Sest üks närviimpulss liigub ühesuguse kiirusega nii neil kui meil!

Oo... Mis lood! *Forever, I love you. You're the one, one for me...* Midagi umbes nagu 83. aastal. Ei, vist ikka 84. Cool & the Gang, noh, seda ma just arvasingi, aga ikka tore, et ütlesid, teinekordki! *Call Date Line 08 98 900 700*. Helista aga, kui oled piisavalt vana (või ikka veel küllalt kõbus). *Date Line, 08 98 900 700*. Helistaks ka, kuid lähim telefon on vist oma paari kilomeetri kaugusel. Ei-noh, mis sest vahemaast, aga Londoni-kõne läheks vist päris kulukaks.

Üks kärbes kõndis mööda mu käsivart, kuid polnud viitsimist liigutada, et teda ära ajada. Temalgi ju õigus existencile. Imelik, miks ÜRO loomaõigusi kaitsma pole hakanud? Aga äkki on, ma vahest lihtsalt ei tea... Kõlaks uhkelt küll — kärbseõiguste deklaratsioon...

Cool and the Gang '75. Kõik on nii korras ja hea. Pots-pots (ocsid). Vene keeles on üx hea sõna selle kohta kui k. on kunnassa. Kahjux

pole võimalik tõlkida vaste puudumisel eesti keeles. *Parthy here, parthy there, everywhere...*

Kaks kärbest tegid otse mu silme all nurjatusi. Oleks viitsimist, võiks nad kas või sõrmega praegu kenasti laiaks litsuda. Pole nagu sünnis. Ei tea, kas kärbseõiguste koodeks näeks ette, et sellises situatsioonis tapmine tooks kaasa kriminaalvastutuse, või siis vähemalt administratiivse? Küllap vist.

Aga siis hakkaksid ju tarakanid ja lutikadki oma seadusandlikke akte nõudma, ühed Jumala lojused kõik. Inimõigused jääksid siis hoopis tagaplaanile.

Raadio mängis nagu läbi vati. Nüüd tulid uued, tänapäevased hitid. Casey and the Sunshine Band. No küll on pika nime välja mõelnud! Tegelikult ütleb seegi juba päris palju: muusikaajalukku niivõrd idiootliku nimega bänd küll ei lähe.

Hoidsin kramplikult rooli ja surusin meeleheitlikult gaasipedaalile, kuid ikka näis kiirus naeruväärselt väiksenä. Üritasin kusagilt armatuurlaua alt gaasi juurde keerata, seal pidi olema mingi selline . . . : . . . : . . «& & &» . . . : . . . : . . siiber 88-88. Siis aga kaldus auto ootamatult ilmunud järsus kurvis ohtlikult ühele küljele, vastassuunavööndisse veel pealegi. Mõnda aega õnnestus täitsa hästi tasakaalu säilitada. Kui vaid rattad kruusale ei satuks, käis peast mõte läbi. See juhtus siiski ning üsna ootamatult. Tegin ilusa kukerpalli kraavi. Haiget ma ei saanud, ainult pea lõin väga valusasti vastu mingit kõva asja ära.

Avasin ettevaatlikult silmad. Olin vist veidi tukastanud ja pea vastu lauda löönud. Raadio mängis ikka omasoodu. Minust ta iga-tahes jäigi mängima.

Mingil ajal ma vaatasin kella. Pool viis oli.

Kogu öö nägin mingeid jubedaid košmaare. Ma ei saanud küll päris hästi aru, mis nad jubedaks tegi, igal juhul lõppesid kõik sellega, et mind pandi vangi või saadeti asumisele, kusjuures iga korraga järjest kaugemale. Viimane paik oli Sahhalin, siis sai mul villand. Kargasin voodis istuli.

Good morning, welcome to our Breakfast Show... Lux oli väsimatu. Pea lõhkus valutada ja iga heli võimendas selle mitmekordseks. Saatsin raadio jalaga nurka. Vait ta sellest muidugi ei jäänud, kuid vähemasti ei hakanud nii väga kõrvadele.

Päike paistis otse tупpa ja vähehaaval hakkasin aru saama, kes ma olen ja kus ja milleks. Tõsi, see viimane jäi natuke segaseks ikkagi. See-eest tegin habet ajades ühe põhjaneva avastuse: nimelt leidsin, mis on ühist kärbsel ja radiol (või pardilil, etc.). Nad kõik sumisesid ebameeldivalt ja käisid mõnel juhul ajudele. Praegu, näiteks.

Võttis aega, enne kui mulle möödunud õhtu seiklused meelde tulid. Suur oli mu üllatus, kui õue pealt auto leidsin. Tegelikult polnud selles midagi ebareeglipärast, kuid imestama pani see mind ikkagi. Palju kentsakam oleks olnud auto puudumine. Ma ei saanudki aru, miks mu emotsioonid mõistuse sõna ei kuulanud. Võib-olla

oli möödunud õhtu liiga kurnavaks osutunud. Tundsin end tõbisena ja otsustasin väikese uinaku kasuks.

Ärkasin onu vihase sõimlemise peale. Ta pidi ju Vitebskis olema. . . Kuulasin veidi aega, püüdes näole manada võimalikult süütut ilmet, kuid ei saanud päris hästi jutu mõttest aru. Äkki pani segast? Ei, mingi mõte tundus nende sõnade taga olevat, kuid see ei tahtnud hästi sobida antud contexti. Pidin juba midagi vastu kähvama, kui sain aru, et ta sõimles hoopis telefonitsi. Rahunesin ja pidin suurest heameelest juba peaaegu uuesti magama jääma, kui kuulsin, et raadio mängib. Avasin silmad.

Tõstsin pea köögilaualt. Kell hakkas kuus saama. No ilmselt mitte õhtul, sest akna tagant vaatas vastu koidupunane taevas. Raadio rääkis ikka veel midagi omasoodu. . . *Now we've come to the end of our program in English for this morning. We sincerely hope that you've enjoyed the music you heard and that you'll rejoin us again this coming evening. We broadcast. . .* Järgnes rida ammukuuldud tehnilisi üksikasju. . . *And — a good night, and a good morning, wherever you might be. . .* Mängiti veel üks lugu ja siis jäi kõik vaikseks.

Ometi sai kord rahulikult uinuda. Lükkasin panni seenekastme jäänustega eemale, malelauda nihutasin ka ja nüüd oli ruumi laiutamiseks küll. Panin käed pea alla ja mõtlesin, et peaks raadio ka välja lülitama. Kuid ei olnud selleks viitsimist. See polnudki kõige peamistem.

JÜRI KALDMAA

*

Merede taga, kesk kolmandat merd,
seal pulbitseb mu nukraim süda.
Ta arutult ja hullult pumpab verd
ja igatseb taas kaitset emaüsa

ja pilvist ootab tõhusatki trotsi,
kuis pelgab ta neid kuldseid kalu
ning lainetest ju üksnes varju otsib.
Lind üle lendab. Määratud viib valu

merede taha, kesk kolmandat merd,
kus hõõgub süda nagu süsi.
Sõbiseb kui päike, nagu põlev mõrd
läbi külmajäise, sulpind rüsi.

Merede taga, kesk kolmandat merd,
kus lõikuvad mu viimsed sooned.
Kas jõuab süda emmata veel verd?
Või saabki veest mu kurblik eluhoone?

*

Üks liblikas mu õlal
ja teine minu käes
ta tiivalöögi kõlal
on lohutus on pääs

Üks liblikas mu õlal
ja teine minu käes
üks paadis teine mõlal
üks hukkub tuule käes

Üks riivab minu pöske
üks rapleb vastu kätt
tiib on kurb ja rõske
kui jumalagajätt

Üks leiab üles sindki
ses talves külmas jääs
ei tea ju libliklindki
kus ta lend või pääs

Palamuse sügis

Tulin.
Vaesem kui kunagi varem.
Tuul nagu niit.
Kõitis külma kimpu vahtralehti.
Vana koolimaja ootas talveund.
Mullakamakaile sügis.
Sülitas punaseid plekke.
Must öö.
Kallas pori nagu tõrvatünnist.
Ainus meetilk huultel.
Sulas vihmaviuliks.
Kuu vari puudel.
Tasa ümises.
Kui läksin üle tiine mäe.
Ühe ehmund metsise.
Teravkume tiivakohin.
Mu laubale.
Toob üha uusi kortse.

*

Kui suudaksin su puusist vooli kirka linnu...
Kas jätaksid mu maha tõustes kõrge kuuse latva?
Mis ähmuv aim küll summutab mu lendutõusmisinna
ja valu läbi vaikuse ja öö mu hingematva?

Kui suudaksin su puusist vooli kirka linnu...
Kas hülgaksid mu lastelumeks alla jõulusaani?
Miks krudiseb ja haavab minu tiisikuserindu
kauge tähe kaebelaul kuni siinemaani?

MEELIS SALUJÄRV

*

Istun aia sügavuses
justkui vanas ikoonis
jalge ees mustad õunad
ümbes punakullas lilled
Minu nimi on Ester
Sügis läidab hinges palveküünla
mis lõpuks kustub kui aedki
Tõusen
ulatan endale õuna
Täna Ester

*

Arnold Schönberg Fünf Orchesterstücke op. 16
Vergangenes
kus pisar kastepiisaks saab
kui hommikut unes on nähtud
ometi ärkamata virgutud
jalutatud hämaras aias
kus surnud riisiteri jalge ette loobivad

*

Unelmate igihommikune udu
valgub läbi valust pragunenud pea
Jäägu silmad suletuks
kui ammu kinni kasvand järved
malestusega lennuks kutsuvast taevast

*

Ilm roostetab
Õhtu käsi
süütab kambri hämaruses veini
Märkan peeglis oma pronksist kuju
Kuskil haulal õitseva südame lõhnas
uinungi — virgun teisepoole

AGU RENTOV

*

vadur heinatee ja meiereilõhn
kulg tulgu tulemata
soe piim veel vedur

kabukarine ääs
loovides looja
teeb sepa vasaraks
ruudi ooh ruudi
mis pole aur
rong rünkrattaline ristleb kui sõjasangar
rööpad silma piiri
kaovad taeva alla
sirutuvad üle maa taas
tuhud kuhugi kui lõikuvad jaamaülematega
vidur paju vilistab maha naised
ja lapsed kes veel ei mängi

roheline ruudi
hei — hopsti
on lilleneiud jälle liiprid
hei hopsti
läbi latvade tuline õigus
tuline auru
suurpunane ratas
huubtunane
kaks viit ilma piita
igas meetris kolm hetke
lugege

võdur vadur
saab oma sarapuupõõsad
suhu rabiseb süsi ja maha tuhka
pähkleid veerest nokib paati ootav
toonekurg ja tuvi

*

napoleon
toob liftis väävelhapet
valetavate meeste silmadele

enesetapp esimeselt korruselt
kardinapleekide maale ja
suubunud tooga tuulde
jahvatab punane veski
march on
march on
march on
sealsamas keldris
kartulivagude vahel käib
kassitapp ja
tantsitakse marseljeesi

on surnud elagu keiser

*

polüester kõlakast
ja keeled sulle

puurtornid kasvanud maarjaheina
kõlkumas kuningas
tornist torni
tema lõhkenud viljad
päevi õitsev juus
karvatordid temas kui hammustused
seemnekiisud udemeis
turjal rinnal
käppadel
koerte ratsaarmee
viis tuhat saablit ja
valgekihv

maarjahein lõõmab
tants süsi hõõgvel

*

punetuvi sõrmi
tõden
armastades kihnu naisi
läbi villase võimatu
leekleb helkleb kumab
vastu saupunane arm

on tõusnud
puu varju punkt
seisab minu najal
terve larakas taevast
ja ei lähegi looja
latv söestunud
sa päike
päispäine linnutee
sa hoopis plekist

BETTI ALVER

Sina ütled: katoliiklikult kartes
austa sõna, kivi ja malmi.

Kuid vanaks on jäänud Astarte,
ja kunst ei saa kunagi valmis.

Siis õndsuse pälvivid vistist
tahmund tööbarakkide kõntsas?

Veel vähem kui saada marksistiks,
mind veetleb saada õndsaks.

Kas tead, et keegi ei astu
kõige kaugema mõtte tippu?

Näen lehvivat pilvist vastu
musta draakoni kuldset lippu.

Näed sa laagritulesid, hangi,
sõdureid nõrkemas unne?

Meie võtame jumalaid vangi,
keda veel keegi ei tunne.

VIIVI LUIK:

Igal rahval on mehi ja naisi, kes on tema südame tuksumine, tema hingamine, tema armastus ja tõde — tema luuletajad. Nendes kehastub sellekeelne luule, omandab mõneks aastakümneks konkreetse välimuse, iseloomu, eluloo, saab just need närvid, need luud, selle liha ja selle vere, selle mõtteviisi ja selle pilgu, sünnib üheainsa unikaalse olendi kujutlustest, kannatustest, tõekspidamistest, salajastest ja üllatavatest ajenditest, milledest kõrvalseisja midagi ei pruugi teada ega aimata.

Eesti luule erijooneks on peetud seda, et ta ilmub üllatavalt tihti ja üllatava jõuga just naise kujul (ehk tavapäraselt, krestomaahtilist sõnastust kasutades: eesti kirjandus on rikas naisluuletajatest). Tahaksin siiski jääda selle juurde, et luule ilmub konkreetsetel kujul ja et ajavahemikus 1906—1989 oli ta nimi BETTI ALVER.

Selle luuletaja nimi meenutab mulle ikka minu oma tindiplekilisi kriimustatud koolilapsekäsi, mida ma ühel kuuekümnendate alguse kirkal märtsiõhtul suure murega vaatasin. Alverist oli just saanud minu paleus, olin ta just leidnud. Oleksin tahtnud ka ise kirjutada luuletusi ja asetada neid noore

majesteetliku luule jalge ette, kuid ma ei teadnud, kas nii argipäevaste kätega üldse saabki luuletusi kirjutada. Minu jaoks olid madal ja kõrge veel lahus, ent Alveri luules nägin ma neid ühendatuina. Kui ma nüüd ütlen, et Alver seob kokku iroonia ja harduse, näeb ülevas koomilist ning pilkab piire, siis on mu sõnade taustal see kauge irooniliselt harras märtsiõhtu, minu salajane Alveri-kogemus.

Erinevad ajatasandid sulavad Alveril üheks võimsaks ajavooluks, mille ees on kõik võrdne — tuli ja tuhk, tähed ja pori, pärlid ja sead. Näeme alasti ja kannatavat inimsüdant, aga näeme ka kaasatundvat, kuid iroonilist naeratust, millega seda südant vaadeldakse. Ainus, mis selle luuletaja tuulises ja tulises maailmas ei hävi, on vaimu habras lill — tugevam kui kõik mustad jõud. Selgub aga, et see peabki vastu just selle tõtu, et need mustad jõud püüavad teda hävitada. Nii on üks poolus olemas vaid tänu teise olemasolule, vari sünnib valgusest, küsimus vastusest, kord kaosest. Valguseni jõudmine eeldab julgust minna läbi pimeduse, vaadata hukatusele ja hävingule otsa pilkaval ning puhtal lapsepilgul.

Miss Purvis

REET VARBLANE

BALANSSEERIMINE GROTESKI JA KARIKATUURI PIIRIL

Katse interpreteerida Maie Helmi graafikat

Maie Helmi näol on eesti tänane graafika saanud endale animalisti. Kuid mitte animalisti, kes fauna erinevate liikide ja isendite teaduslikult täpse ning karakterse portreerimise ihast oleks valinud just selle kujutamiskunna. Maie Helm on lähtunud oma kujutamiseobjekti valikus sootuks teistest põhimõtetest — tema loomad, linnud, kalad on pigem metafoorideks inimestemaailmale, kus nii imeliselt kergelt ja kärmelt aetakse segi tavapäraseid tähendusi, vahekordi, reegleid.

Ilmselt pole ka juhuslik, et kunstniku poolt valitud olenditel on arhetüüpselt üldtuntud tähendus ja koht eri rahvaste ning eri aegade mütoloogias. Juba enne tema kujutamise süvenemist tekib vaatajal (või vähemalt on alati selline tekkimisvõimalus olemas) alateadlik eelsoodumus sellise kujutamiseobjekti vastuvõtmisel, tekib eelteadmised, mille taustale juba projitseerub kunstniku konkreetne lahendus. Valitud olendite areaal pole siiani kuigi ulatuslik, pigem on kunstnik püüdnud anda erinevaid variante valitud piires. Meelitsendeist tuleks üles lugeda linn, kala, koer (*alias* hunt), kass. Kuid see on küllalt rikkalik loetelu, pidades silmas selle eelise mütoloogilistähenduslikke vastuolusid — alates lindudest, kes maailmapuus kuuluvad taevalikke olendite ja ettekuulutuse sümbolitega kõige ülemistesse kihtidesse, ja lõpetades kaladega, kes sellesamas puus asuvad kõige alumistes kihtides ning kelle tähenduski kipub võnkuma kõige vastandlikumate seletuste vahel. Kala esineb elupäästjana veeuputuslegendides, Kristuse märgina usu ja puhtuse võrdkujuna, aga ka veevaluse kolektisena ning mustade jõudude kehasajana, nii seksuaalsuse kui ka ükskõiksuse tähistajana. Ning kui linnu ja kala vahel asetsevad koer (*alias* hunt) ja kass nii kultuslike loomadena kui ka kurjuse saatjana, siis on lähenemise ja ka tõlgenduse valik tõesti rikas. Kuid Maie Helmi kujutlustele ei saa läheneda pelgalt mütoloogilist reeglistikku arvestades, tema linnud, kalad, koerad, kassid on nad ise, aga pidevate metamorfooside tõttu ka midagi muud, jäädes kas või vaataja (vahetki ka kunstniku enda) teadvuses pidevasse dialoogi reaalse linnu, kala, koera, kassiga, omades vaid vihjelist (kuid siiski omades) sugulust arhetüüpse tähendusega

ja tegelikult tähistades ikkagi veel mingit kolmandat tasandit. Aga selle kolmanda tasandi tähenduslikke reegleid ei saa endale hästi lõpuni selgeks teha (või ka perfektselt kasutatavalt välja mõelda), sest Maie Helmi maailma tähendus muutub pidevalt tema kujutatud olendite muutumisel millekski muuks. Mingi tegevus, seisund, situatsioon saab kogu aeg mingi uue tegevuse, uue seisundi, uue situatsiooni algeks. Linn ja linnu kuju transformeerub lapidaarseks kalaks, õhku tõusva linnu tiibadest läbilõikuvad nõõrid muudavad lennumõttegi mõtetuks ja samas moodustavad tiivad ja nõõrid üheskoos purilennuki tiivad, laineharjad on vesi ja samal ajal ka osa kalast jms. Üht maailma me teame reaalsusest, üks on mälus mütoloogias ja üks, hoopis uus, tekib nende teadmiste piiril, neist miskit omaks võttes, aga midagi pidevalt eirates. Pideva muutumise efekt tuletab meelde Imedema Alice'it, kes pidi kõigest väest jooksma, et kuidagi paigal püsida. Ilmekam näide kunstniku kujutiste tagurpidi pööratud efektist on väiksemaid õgivate kalade jada kujutuse seostumine argiteadvuses hädaohutundega, mütoloogilises tähenduses halastamatu Looduse kõikehõlmava võimu ja väega ning Maie Helmil absurdsel koomilisel efektina kõige väiksema kala pöörases suurus-hulluses — suuremate allaneelamise kihus. Kõike varem teadaolevat on nihutatud — nihe on mütoloogilistähendusliku koodiga, nihe on reaalselt eksisteeriva maailma seoste ja reeglitega. Albert Camus oma briljantses essees absurdist määratles absurdi mõistet järgmiselt: « / - - / absurditunne ei sünni lihtsalt mingi fakti või mulje uurimisest, vaid sähvatab esile mingi situatsiooni ja mingi kindla realiteedi võrdlemisest, mingi teo ja maailma võrdlemisest, mis sellele teole ei vasta. Absurd on oma olemuselt lõhe.»¹ Niisiis, absurdi kategooria kaudu oleks võimalik Maie Helmi kujutamismaailma iseloomustada, absurdiloojika aga sobiks lähenemisviisiks sellele maailmale.

Maiehelmilik maailm on oma ootamatute teisenemiste ning kontekstide läbi naljakas maailm. Tegevusloogika rikkumise tõttu, õigemini absurdiloojika kehtimise tõttu on see naerumaailm — naerutamise ja ka

¹ A. Camus. Sisyphose müüt. Tln., 1989, lk 22—23.

väljanaanemise maailm. Nali tekib mõtestamata andunud tegevuse läbi (asukohtade nihutatud kõrgel pesal hauduva linnu ning hautava muna vahel), nali tekib ka visuaalse kujundi ning pealkirja sobimatuse tõttu (karkudel komberdava kassi tituleerimine kiirustajaks). Kuidas defineerida naeru ja naerumaailma? Võttes appi D. Lihhatšovi käsitluse, võiks selle sõnastada järgmiselt: «Naer astub üle elus olemasolevaist side- meist ja tähendusist. /- - / Naer tooks nagu maailmale tagasi algse kaootilisuse. Lõhkudes ehitab naer midagi oma: moonutatud suhete maailma, totruse maailma, loogiliselt õigustamatute suhete maailma, tavadest vaba maailma ja seetõttu mingil määral soovitud ja muretu maailma.»² Ja edasi: «Naeru olemasolu on seotud kahestumisega. Naer avastab ühes teist, mitte kokkusobivat: kõrges — madalat, vaimses — materiaalsel, pidulikus — argist, lootustandvas — pettumust valmistavat. Naer jagab maailma kaheks, loob lõpmatu hulga teisikuid, loob tegelikkusele naerva «varju», lõhub selle tegelikkuse.»³ Nalja, s. o naeru läbi omandab vaadeldav pildimaailm oma kuju, oma piirmed, naeru läbi me jõuame uuele (uutele) mõistmis- ja tõlgendamistasandile (tasandeile). Järelikult sobib ka naeru kate- gooria seda maailma avama.

Kuid pelgalt nalja, koomilise kõrval sisal- dab osa lahendusi veel midagi — midagi inimlikumalt soojemat, südamlikumat, kaas- tunnet tekitavat. Personifitseeritud loomaku- jutused (ulguda tahtev, kuid allaheitlelik alandlik hunt pjedestaalil, koor tsivilisat- siooni kivikamakate vahele surutult) neile võõras, täiesti sobimatus keskkonnas ja selle sobimatuse endale teadvustamine, iden- titeedi kriisis vaevlemine ei sisalda autori- poolset koomilist teotlust ega tekita ka vaatajas väljanaanemise soovi. Vaid naeruta- mise tung on siin taandunud tragikoomilise haletsuse ees. Tragikoomilist väljendab kunst- nik inimesele lähemal seisvate (vahest ka kergemini isikustamisele alluvate) koera (*alias* hundi) ning kassi kujutuse läbi. Personifitseeritud kujutis omandab rohkem üksnes inimesele omaseid tunnusoone — muutuv näoilme hingepeegline, vaid inim- tegevusega seotud kehaasendid jms. Mida konkreetsemaks areneb kujutatud olend (loom), seda enam analüüsib autor teda, tema refleksioonivõimet, tema ja ümbruse vahetõrget ning seda enam on tunda ka autoripoolset subjektiivset suhtumist.

Inimmaailma ülekandumine loomade maa- ilma andis esimese metafoori ja tõi sisse

metatasandi, loomade peitumine maskide taha aga loob juba teistkordse metafoori, tuues kaasa ka teise metatasandi («Näo- tusele vasta näotusega»). Mask iseenesest on ju pelgalt seostatav vaid inimmaailmaga ja maski allikat — rahvapärimumust — saab ju ka vaadata osana mütoloožiast oma traditsiooniliste tähendustega. Siin tekib juba uus sümbioos kahekordsest mütoloožiast tähendusest nende tõlgendamisel veelgi uute tähendusvõimalustega. Samas on maski kasutamine alati sõltumatum ajast ja kohast ning seda tekitanud rahvapäri- mused: «/ - - / need on vabad improvi- seeringu, mitte aga pärimuse kangelased, need on hävimatu, igavesti uueneva, alati kaasaegse eluprotsessi, mitte aga absoluutse mineviku kangelased.»⁴ M. Bahtin toob veel selgemalt välja maskide (aga esimese astme maskid on ju ka personifitseeritud looma- kujutused ise) olemuse: «/ - - / ei ole nende kujude olemisel endal otsest, vaid üle- kantud tähendus: nende välimus ja kõik, mis nad teevad ja räägivad, ei oma otsest tähendust, vaid sellel on ülekantud, vahel lausa vastupidine tähendus — neid kujusid ei saa võtta sõna-sõnal, nad ei ole need, kellenad nad esinevad / - - / nende olemine (on) mingisuguse teise olemise peegeldus, aga mitte otsene peegeldus.»⁵

Ja see võtab kokku ka Maie Helmi graafika olemuse. Võiks veel juurde lisada assotsiatsiooni valmiste, kus ka loomad tähis- tavad midagi muud, kuid valmist ilma traditsioonilise püüdnud ning õpetussõnadeta. Kõik mis on, on pildil olemas ning samas on kõigel paljukordne tähendus- ja tõlgendamisvõimalus.

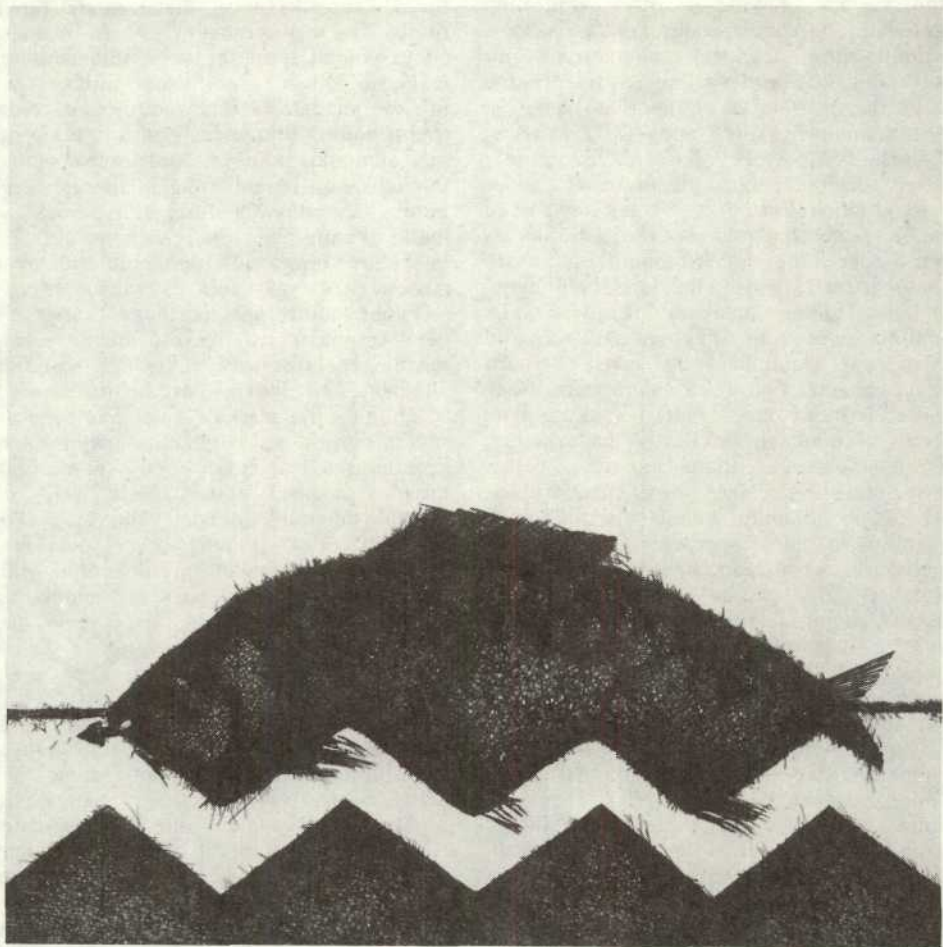
Maie Helm tuli eesti graafikasse mõned aastad tagasi. Temaga samaaegselt ilmus terve plejard andekaid noori naisgraafikuid (Eve Kask, Anu Juurak, Reti Laanemäe, Anu Kalm jt), kelle looming on uuendanud ja värskendanud kogu eesti graafika üld- pilti. Saab vahest kõnelda põlvkondlikust ühtsusest? Otseselt mitte, vaid väga suure üldistusena võib ühisjoonena tuua esile groteski kasutamise ühe enam eelistatud pildiloomise võttena. Sisulist analoogiat võiks Maie Helmile otsida leedu päritoluga Stasys Eidrigevičiuse loomelaadist. Groteski alla mahuvad kõik eelpool väljajäetud M. Helmi graafikat iseloomustavad määratlused (ab- surd, naer, koomilisus, tragikoomilisus, maskid). Siin tekib aga kohe küsimus: kas ja kuidas on võimalik eristada groteskil põhinevat kunsti karikatuurist? Meie uus ent- süklopeedia defineerib terminit «grotesk»

² Смех в древней Руси. М., 1984, lk 3.

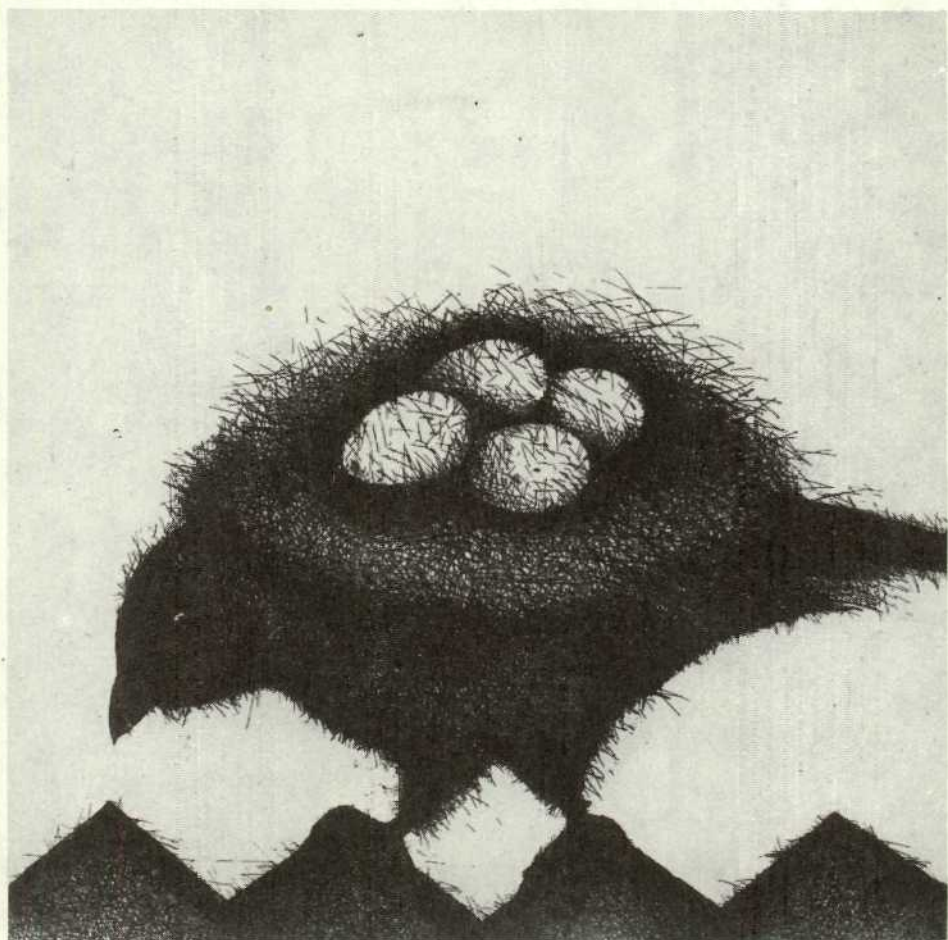
³ Samas, lk 35.

⁴ M. Bahtin. Valitud töid. Tln., 1987, lk 41.

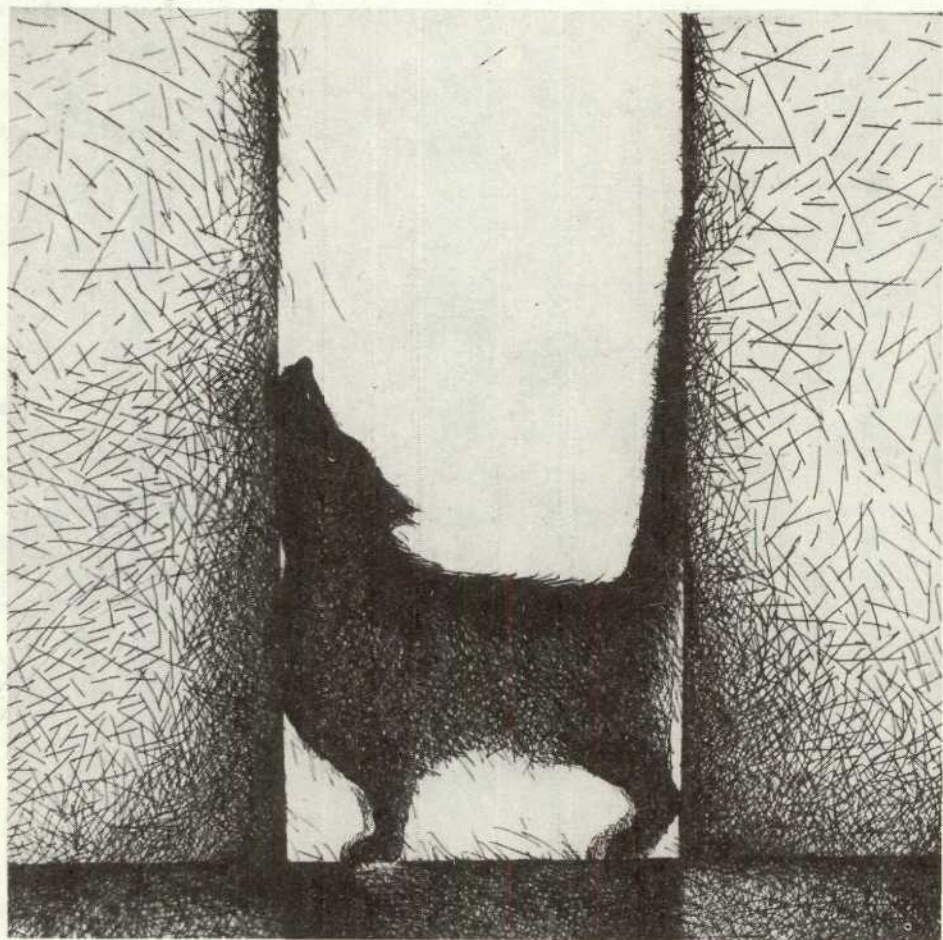
⁵ Samas, lk 104.

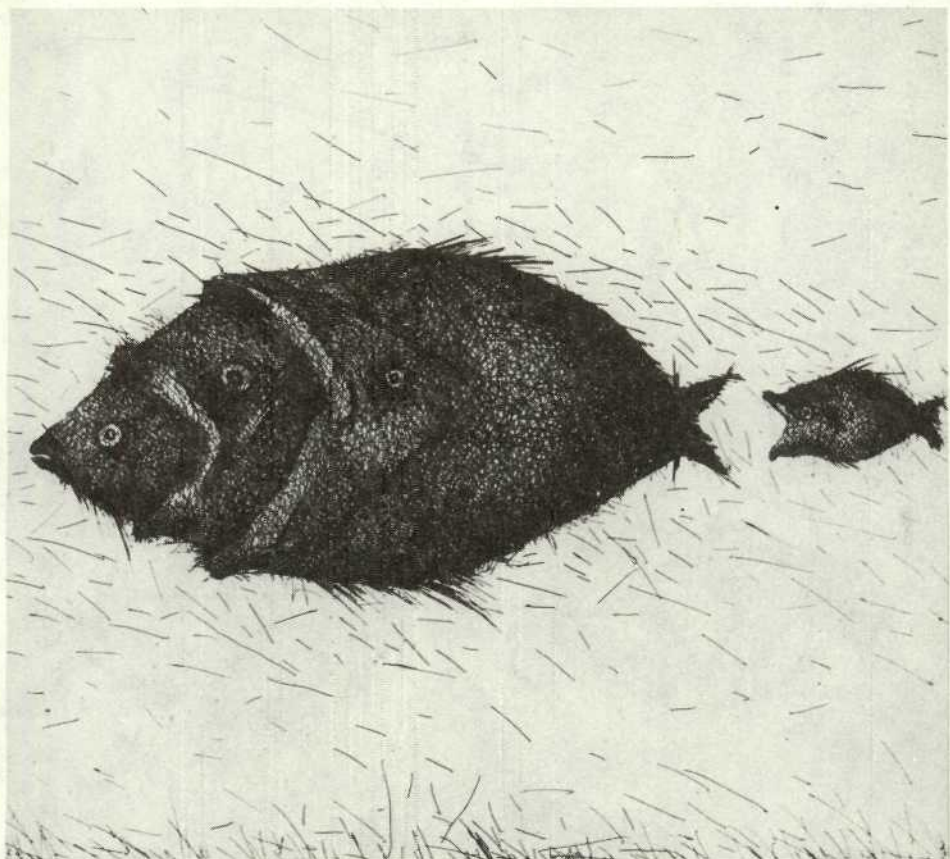
Maie Helm.
«Kohanenud kala». Ofort.
1988.

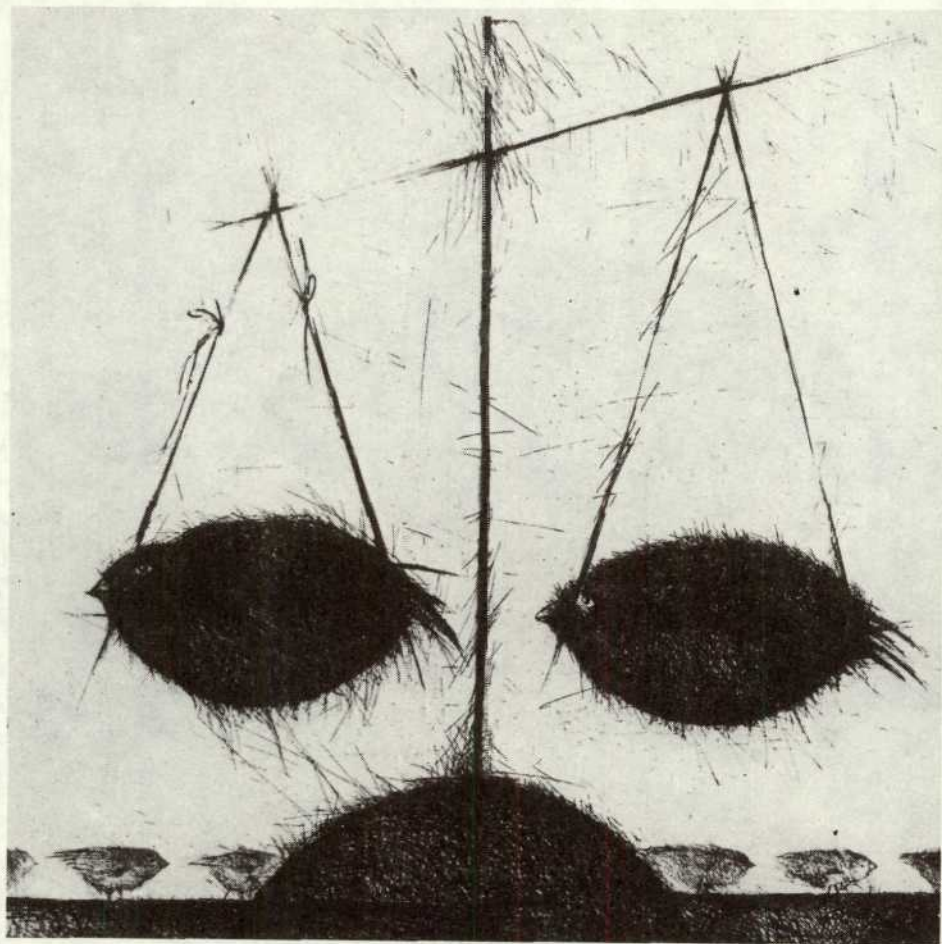
Maie Helm.
«Kodukandja». Ofort.
1988.

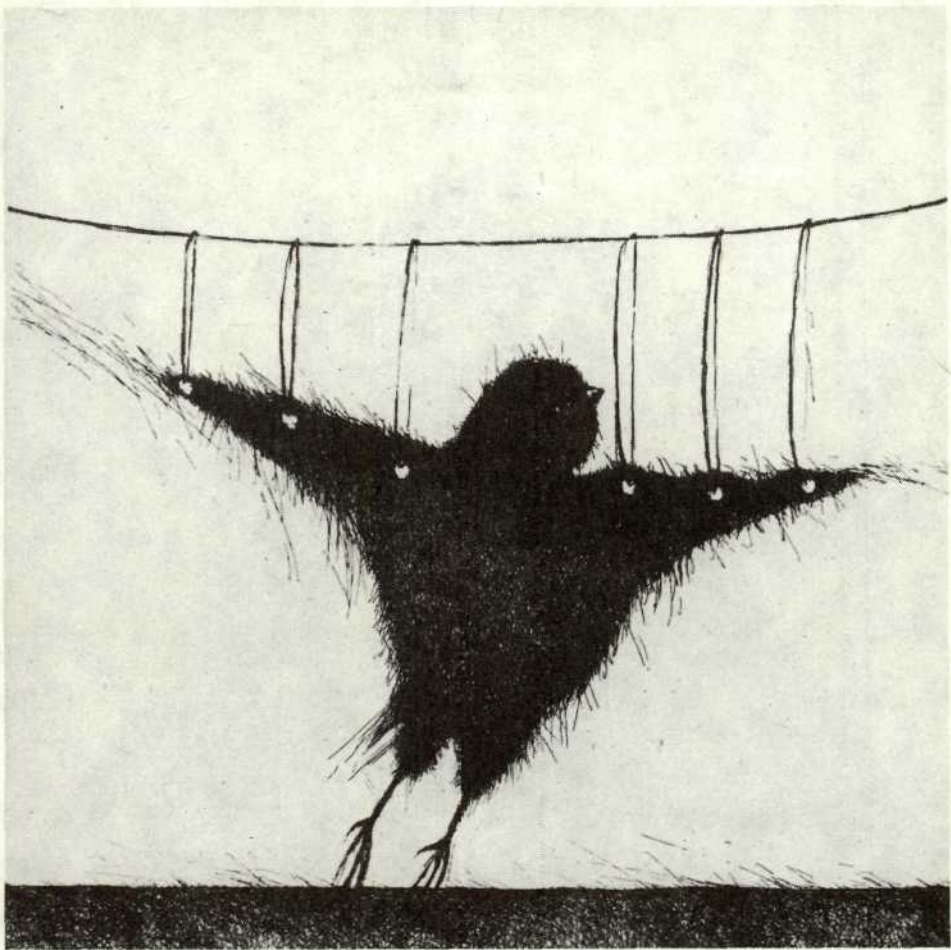
Maie Helm.
«Suurlinn». Ofort.
1988.

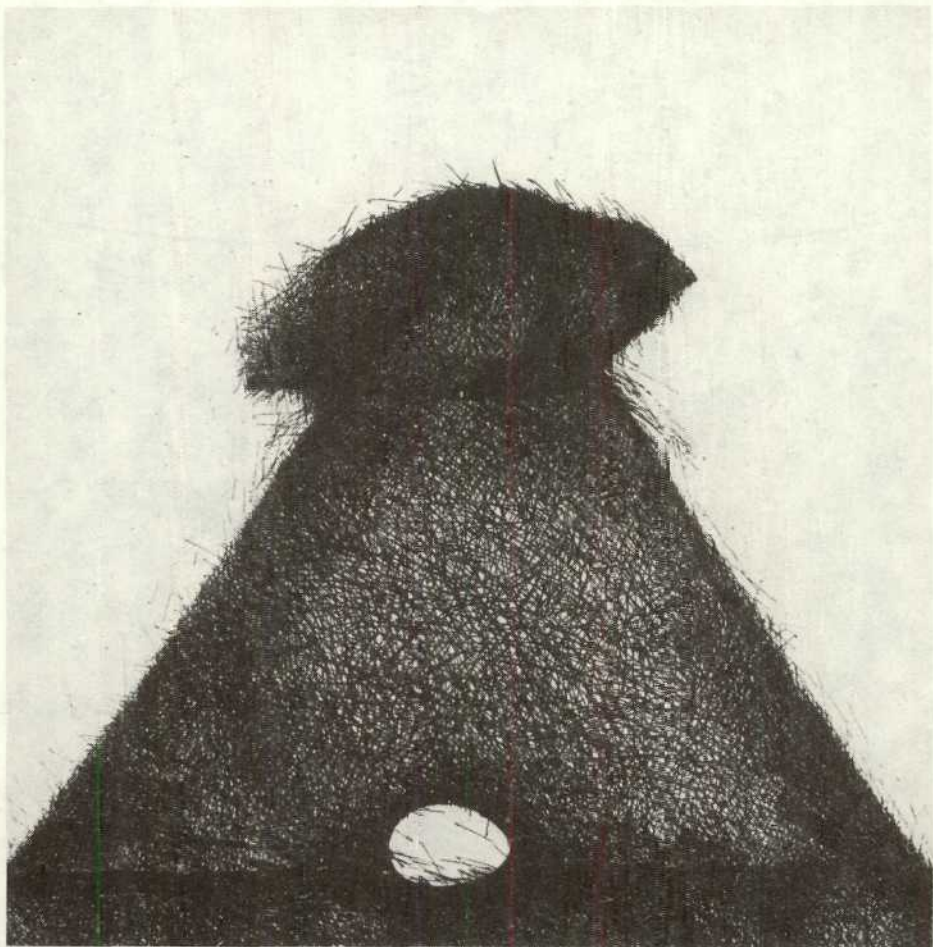
Maie Helm.
«Алгус». Оfort.
1988.

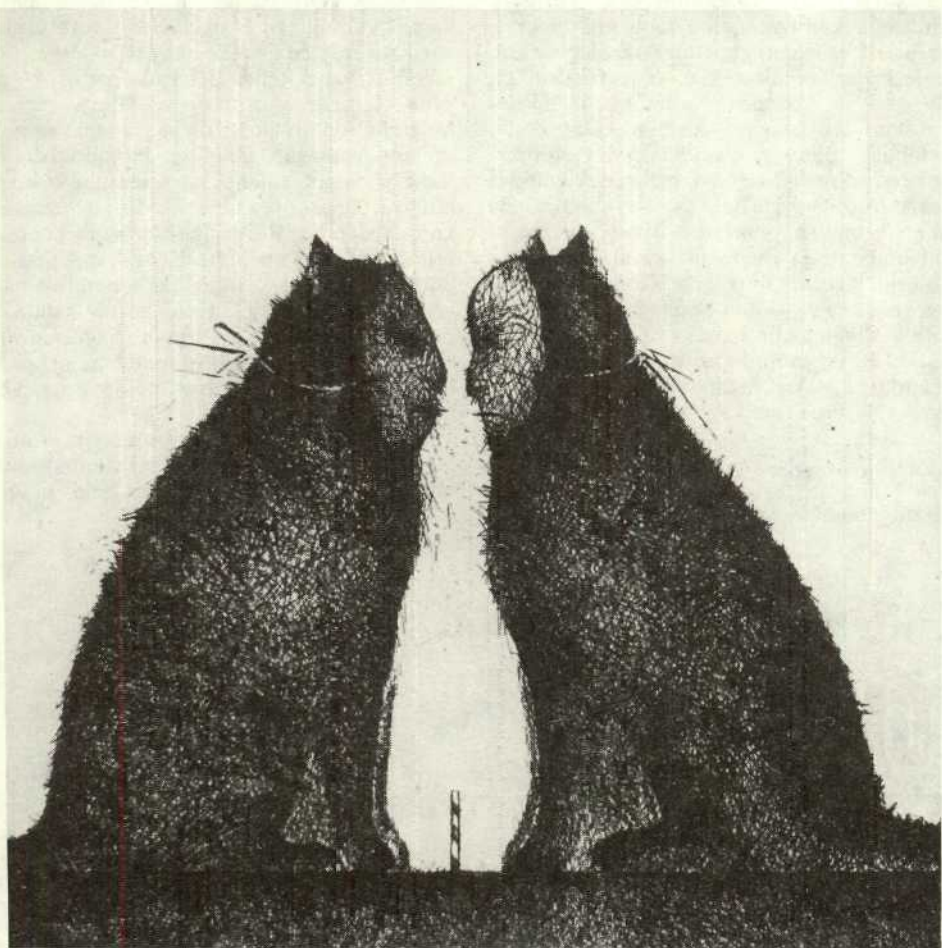
Maie Helm.
«Aeg antud lennatal». Ofort.

1987.
Maie Helm.
«Aeg antud lennata II». Ofort.
1987.

Maie Helm.
«Tegi pesa kõrgele». Ofort.
1988.

Maie Heim.
«Näotusele vastu näotusega».
Ofort. 1988.

järgmiselt: «/---/ esteetiline tajumis- ja kujutamisviis, mis kõrvutab ja ühendab üllatavalt, tihti jämekoomiliselt vastandnähtusi ja kontraste ning toob nõnda karikatuurselt esile mingit elulist tähelepanekut. Groteski iseloomustab tõelise ja fantastilise, traagilise ja koomilise, inimliku ja mitte-inimliku, kohutava, deemonlikult õudse ja lõbusa, üleva ja madala põimumine.»⁶ Ja «Eesti Entsüklopeedia määratleb mõistet «karikatuur» järgmiselt: «/---/ nalja- ja pilkepilt, milles inimeste või asjade teatavaid omadusi ja iseärasusi kujutatakse sihilikult liialdatuna ning groteskkes ja koomilises valguses /---/ ta eesmärk on enamasti juhtida tähelepanu teatavaile nõrkusile või puudusile ja mõjuda sellega õpetlikult ja parandavalt.»⁷ Definitsioonidest selget erinevust välja tuua on väga raske, on see siis

⁶ Eesti Nõukogude Entsüklopeedia. 3. Tln., 1988.

⁷ Eesti Entsüklopeedia. III. Trt., 1934.

tingitud määratluste ebamäärasusest või tõepoolest mõistete kattuvusest. Kuid kõrvutades või Priit Pärna ka graafilisse tehnikasse viidud ning pildiliselt vormistatud karikatuure Maie Helmi ofortidega, on võimalik vahet teha. Erinevus peitub kõigepealt lehtede kunstilise töötuse astmes. M. Helm töötab läbi erinevad pinnad erineva tumedusastmega, lähtudes kompositsioonilisest tervikust tulenevast esteetilisest kogumulgest. Teiseks peitub erinevus ka visuaalses kujundis endas: Pärna literatuurselt koomilisele jutustusele on Maie Helmil vastu panna puhastatud lõöv kujund, ikka nendesamad groteskielementidega. Kuigi ei või salata, et mõnedki Helmi groteski nipid pärinevad ilmselt Priit Pärna multfilmidest ning pidev muutumiste, teisenemiste põhimõtegi võib tuleneda samast allikast.

Maie Helmi graafika balansseerib groteski ja karikatuuri piirimaal, pidevas libastumisoskus, kuid siiani edukalt groteski poolele hoidunult.

TÕNU INTS

EESTI KODAKONDSUSE KESTVUSEST

«Ükskõik milline sõjategevus või ükskõik missuguse iseloomuga repressaalid, mis on suunatud sõltuvate rahvaste vastu, tuleb lõpetada, et anda neile rahvastele võimalus realiseerida rahu ja vabaduse tingimustes oma õigust täielikule iseseisvusele; nende rahvusterritooriumi terviklikkust tuleb aga austada.

(Kolonialmaadele ja -rahvastele iseseisvuse andmise deklaratsioon.)

Eesti Vabariigi kodakondsuse kujunemine. Vene Ajutise Valitsuse määrusega 30. märtsist 1917 (v.k.j.) moodustati uutel alustel Eestimaa Kubermang. Sinna kuulusid end. Eestimaa kubermang ja end. Liivimaa kubermangust Tartu, Võru, Viljandi, Pärnu ja Saaremaa maakond. Sama määrusega kehtestati kubermangu uus valitsemis- ja oma-valitsuskord. Kuulutati välja kõrgema oma-valitsusorgani Kubermangu Maanõukogu valimised, mis viidi läbi üldise valimisõiguse alusel. Valitud Maanõukogu tuli kokku 1. juulil 1917.

Ülalnimetatud sammudega tunnustas Vene Ajutine Valitsus eestlasi rahvusena ning nende rahvuslikku territooriumi ja andis sellele autonoomse staatuse.

1917. a 24. oktoobri riigipöördega kukutati Vene Ajutine Valitsus ja uus Vene Nõukogude Vabariigi valitsus andis 2. novembril välja rahvaste enesemääramisõiguse deklaratsiooni, kus rahvaste enesemääramisõigust tunnustati kuni «lahkulöömiseni Vene riigist ja iseseisvate riikide moodustamiseni» (C3 CCCP I, 35). Toetudes neile kahele faktile ja tõsiasjale, et Maanõukogu oli ainuke üldistel valimistel valitud organ, kuulutas Maanõukogu end 15. novembril 1917 «kõige kõrgemaks võimuks kuni Eesti Asutava Kogu kokkutulemiseni» /MN. p. 59/. Selle sammuga lõppes Eesti seotus Vene riigiga.

Eestimaa Kubermangu Maanõukoguga astusid kodanikud suhetesse valimise teel. Valimistest said osa võtta kõik isikud, kes olid Eestimaa kubermangu kogukondade, linna kogukondade või seisuste nimekirjades (vastavalt Ajutise Valitsuse määrusele)

/Piip, 1934, lk 10/. Kuid siis oli tegu veel Vene Vabariigi kodanike (endise Vene keisririigi alamate) suhtega kohaliku kubermangu omavalitsusorganiga, alles Maanõukogu 1917. a 15. novembri otsusega muutus see suhe kodaniku ja kõige kõrgema võimuorgani vaheliseks suhteks. Vastavalt sellele hakati hiljem (1920) Eesti Vabariigi kodakondsuse tagasiulatavuse piiriks Riigikohtu poolt lugema just nimetatud kuupäeva /Riigik. krim. os. 89—120/. Iseseisvusmanifestiga 24. veebruarist 1918 muutus see suhe Eesti Vabariigi riigivõimu ja tema kodanike vaheliseks suhteks, mille juriidiliselt kinnitas Maanõukogu poolt 26. novembril 1918 vastu võetud «Määrus Eesti demokraatilise wabariigi kodakondsuse kohta» /RT, 4—1918/. Vastavalt sellele määrusele oli «Eesti demokraatilise wabariigi kodaniku õigus kõigil rahwuse ja usu peale waafamata, kes järgmisele kolmele nõudmisele wastawad:

1) kui Eesti demokraatilise wabariigi piirides elawad,

2) kui 1918. a. weebruarikuu 24. päewani endise Wene riigi alamuses olid ning

3) Eesti demokraatilise wabariigi osadest pärit wõi kohalike elanikkude nimekirjades (акты состояния) seisid, mis endise Wene riigi asutuste poolt siin maal ehk selle maa jaoks peeti (Wene Seaduste Kogu. IX kõide seisuste seadused (св. зак. сост.) 1889. a. väljaanne § 858).

Ajutine äraolek Eesti demokraat. wabariigi piiridest, mille kestwuse Ajutine Walitus kindlaks määrab, selle määruse wäljakuulutamistest arwates, ei wõta mitte õigusi riigikodakondsuse peale.

§ 2 Isikud, kelle eluline huwi Eesti demokraat. wabariigi piiridest ja kes siin asuwad, kui nad § 1 punkt 3-le ei wasta, aga endise Wene riigi alamuses olid, peawad, et Eesti demokraat. wabariigi kodaniku õigusi omandada, sellekohase teadaande ühes tarwilikkude tõendustega kohalikule maakonna- wõi linnawalitsusele sisse andma, ühe aasta jooksul selle seaduse wäljaandmise päewast arwates.

Need teadaanded saadetakse koha pealt siseministeeriumi läbiwaatamiseks, otsustamiseks ja, peale sellekohase wande ehk töötuse andmist elnähitud isikute poolt, awaldamiseks. Riigikodakondsus algab awaldamise päewast peale.

§ 3 Ükski isik ei tohi ühel ajal Eesti demokraat. wabariigi ja mõne muu riigi kodanik olla.»

Eesti Vabariigi de facto tunnustamisega kaasnes ka Eesti kodakondsuse tunnustamine: Püha Tool — 11. apr 1918; Briti — 3. mai 1918; Prantsusmaa — 13. mai 1918; Itaalia — 29. mai 1918; Rootsi — 11. sept

1918; Soome — 23. nov 1918; Jaapan — 2. juuni 1919; Poola — 19. okt 1919. Alates nendest kuupäevadest käsitlesid nimetatud riigid Eestist pärit isikuid kui Eesti Vabariigi kodanikke. Saksamaa tegi seda 22. novembril 1918. a Riias sõlmitud lepingu põhjal, Vene Nõukogude Föderatiivne Vabariik aga hiljemalt 19. novembrist 1919. a seoses poliit- ja sõjavangide vahetamisega.

De jure tunnustas Eesti Vabariigi kodakondsusi esimesena Venemaa vastavalt Tartu rahulepingule 2. veebruarist 1920. a. Sellele järgnesid teised riigid: Soome — 7. juulil 1920; Poola — 31. dets 1920; Argentiina — 12. jaan 1921; Belgia — 26. jaan 1921; Itaalia — 26. jaan 1921; Jaapan — 26. jaan 1921; Rahvaste Liit — 22. sept 1921 jt.

Vene—Eesti rahulepingu Eesti kodakondsuse tunnustamise osa on kirja pandud järgmiselt /Art. II/:

«Wenemaa /tunnustab (T. I.)/ ilmtingimata Eesti riigi rippumatust ja iseseiswust, loobudes wabatahtlikult ning igaweseks ajaks kõigist suverään-õigustest, mis olid Wenemaal Eesti rahwa ja maa kohta makswusel olnud riigiõiguslise korra, kui ka rahwuswaheliste lepingute põhjal, mis siin tähendatud mõttes edaspidisteks aegadeks makswuse kaotawad.

Eesti rahwale ja maale ei järgne endise Wene riigi külge kuuluwusest mingisuguseid kohustusi Wenemaa wastu.» Antud lepingus leidis tunnustamist ka Eesti kodakondsuse geograafiline ulatus, mis ilmnes juba iseseisvusdeklaratsioonis ja Eesti kodakondsusmääruses /vt art III/. Lepingus lahendati ka vastastikune kodanike opteerimise küsimus /art IV/. Üle 18 aasta vanused mitte eesti soost isikud võisid opteeruda 1 aasta jooksul Venemaaale, sama kehtis ka vastupidi — eesti soost isikud võisid tulla Eestisse, kui omandasid õiguse Eesti kodakondsusele. Otsustav ei olnud seejuures rahvuslik moment, vaid territoriaalne päritolu, sest kahtluse korral mõisteti eesti soost isikute all neid, kes ise või kelle vanemad olid Eesti Vabariigi territooriumi kogukondadest või seisuslike asutuste nimekirjadest /RT. 16—1919/.

27. oktoobril 1922 Riigikogu poolt vastu võetud uus «Kodakondsuse seadus» fikseeris selleks ajaks kujunenud olukorra ning tegi mõningaid muudatusi Eesti Vabariigi kodakondsusesse vastuvõtmise korras /RT. 136—1922/.

Eesti Vabariigi kodakondsuse kehtestamine toimus loomuliku poliitilise ja riigiõigusliku arengu tulemusena. Kodakondsuse kehtestamisel ei diskrimineeritud kedagi ei rahvuslikul, usulisel, soolisel ega klassikoolvuse pinnal. Vabariigi kodakondsuse said

kõik, kes seda soovisid, vähemalt aasta vältel. Erandjuhtumid kuulusid lahendamisele kohtu korras ning samas jäi võimalus omandada Eesti kodakondsus hiljem üldise taotluse korras /RT. 4—1918/.

Eesti Vabariigi kodanike juriidilisest staatuses seoses NSV Liidu anneksiooniga 1940. aastal

Vastavalt Eesti Vabariigi Põhiseadusele /SK I. 1/ on riigivõimu kõrgemaks kandidaks rahvas, kes teostab riigivõimu hääleõiguslike kodanike kaudu (PS §1; § 34). Seoses NSV Liidu okupatsiooniga Eesti riigivõimu teostamine peatus. Samuti peatusid Eesti Vabariigi kodanike õigused ja kohustused. Eesti kodanikud ei saanud oma õigusi, eelkõige valmisõigust, realiseerida, mis ilmnes eriti selgelt Riigivolikogu valimiste käigus /Valimiskogu p. 1943, 36; Mark, 188—199; Uluots 1988, 1242—1244; Liivak 1988, 813—825/. Seega: Eesti kodanikud ei saanud ise oma saatust juhtida ning nad ei astunud ka uue Riigivolikoguga kodaniku ja kõrgema võimorgani vaherkorda. NSV Liidu valitsuse poolt rikuti jämedalt Eesti kodanike kui okupeeritud (hiljem annekteeritud) riigi kodanike õigusi. See oli (ja on) vastuolus rahvusvaheliste õigussätetega /Haagi IV konventsioon — Piip 1927, 264—269; Piip 1936, 304/.

Kõige põhilisemad rikkumised olid:

1. Eesti kodanikke sunniti andma vannet NSV Liidu võimudele /NSVL Ülemnõukogu valimised — ENSV T, 50—1940; Sõjaväelaste vandetöötus — Eesti rahvas. I, 215; Maasing, 211/.
2. Eesti kodanikke sunniti astuma relvaga oma riigi- ja õiguskorra vastu /Rei, 22—23/.
3. Eesti kodanikke tapeti väljaspool sõjategevust ja sõjategevuse piirkonda.
4. Eesti armee liideti okupatsioonivägede koosseisu /ENSV T, 1—1940; Maasing 211/.
5. Eesti kodanikke küüditati NSV Liitu /Ligi, 22—25/.
6. NSV Liitu viidi vangidena vabariigi president, sõjavägede ülemjuhataja ja mitmed valitsuse liikmed vaatamata sellele, et nad ei osutanud sõjalist vastupanu.
7. Vabariigi Põhiseaduse kehtivus kaotati kõigi sätete osas ja seati sisse uus põhiseadus, millel ei olnud midagi ühist Vabariigi Põhiseadusega /RT, 111—1940/.
8. Likvideeriti kohtu- ja õigussüsteem ning asendati see NSV Liidu omaga /ENSV T, 45; 65—1940/.
9. Põhiseadusega ettenähtud omavalitsus-

organid likvideeriti ja nende asemele moodustati ilma valimisteta administratiivorganid /ENSV T, 35; 38; 44—1940; 10; 11—1941/.

10. Peatati vabade ametiühingute, kutseühingute, teadusühingute, seltside ja kultuuriomavalitsusorganite tegevus ning lõpuks, rikudes nende põhikirju, saadeti need laiali.

11. Natsionaliseeriti kodanike, aktsiaseltside, omavalitsusorganite, kutseühingute jne vara ja seda peamiselt administratiivkorras (okupatsioonivõimude kasuks).

12. Oluliselt piirati kodanike inimõigusi, nagu usu-, südametunnistuse- ja poliitilise meelsuse vabadust. NKVD alustas kodanike kirjavahetuse, telefonikõnede jne kontrolli.

Rängimaks õigusrikkumiseks on aga Eesti kodakondsuse ühtlustamine NSV Liidu kodakondsusega. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium tegi vastava otsuse 7. septembril 1940. a/BBC CCP, 31—1940/. Antud otsus on vastuolus Haagi IV konventsiooniga. Seda NSV Liidu sammu ei tunnustanud enamik välisriike, käsitledes Eestist pärit kodanikke kui Eesti Vabariigi kodanikke /Ernits, 188—293; Raag, 116—117/.

Alates 17. juunist 1940 seoses NSV Liidu okupatsiooniga peatus Eesti Vabariigi riigiorganite tegevus. Eesti Vabariigi kodakondsus muutus suletuks. Eesti kodanikke tuleb vaadelda kui okupeeritud riigi kodanikke vastavuses rahvusvahelise õiguse sätetega /Warma, 231, USA ja Briti valitsuste seisukohad — Ernits, 188—293/.

Eesti Vabariigi ja Eesti kodakondsuse staatusest Saksa okupatsiooni ajal.

4. juulist—2. detsembrini 1941 toimunud sõjategevuse käigus okupeerisid Saksa väed Eesti. Seoses kujunenud olukorraga ja vastavalt vabariigi põhiseadusele /§ 46; 52/ hakkas vabariigi peaminister J. Uluots kontakti otsima uute okupatsioonivõimudega. Samaaegselt püüdis ta üles leida kõiki vabariigi valitsuse ja Riigikogu liikmeid. Saksa okupatsioonivõimud aga taunisid neid samme /Kant, 10—20/. 29. juulil 1941 esitas vabariigi peaminister Tartus asuva välikomandatuuri kaudu Saksa võimudele «Memorandumi Eesti seisundi kohta». See kannatab küll olupoliitiliselt alandliku sõnastuse all, kuid selles avaldatakse soovi moodustada «ajutine keskvalitsus» Saksamaa ja Eesti huvisid võimalust mööda «ühildamaks» /sealsamas, 15—18/. 12. augustil teatasid aga Saksa võimud oma esindaja kaudu, et «Saksamaa ei luba okupeeritud ida-aladel mingit valitsuse tekkimist ega rahvuslike väeosade loomist» /sealsamas, 18/. Nii Saksamaa ka käitus: andis pärast sõjategevuse lõppu Eestis 5. detsembril

1941 selle ala haldamiseks okupeeritud idaalade riigiministrite ümber Eesti kindralkomissariaadi staatuses (kindralkomissar K. Litzmann). Nimetatud haldusüksus hõlmas ka Venemaal alasid /Dokument, 204—206; Eesti NSV III, 532/. Kindralkomissar nimetas ametisse Eesti omavalitsuse (peadirektor H. Mäe), kuid selle otsused olid kehtivad vaid eelnimetatud võimumehe kinnitusel /sealsamas, 205/. Saksa okupatsiooni vastu Eestis protesteerisid välisriikides tegutsevad vabariigi välisesindused. Eriti intensiivselt tegeldi sellega USAs ja Suurbritannias, kus Eesti saadikute sammud leidsid ka nende riikide heakskiidu /Ernits, 188—203; Raag, 116—117/.

1943. aastal konsulteeris peaminister kõigi vabariigi ajal eksisteerinud poliitiliste parteide ja rühmituste esindajatega, mille tulemusena valmis 23. oktoobril «Seletuskiri omariikluse tegevuse võimaldamise vajadusest sõjaolustikus», mis kuulus «Saksa riigi välisministrile v. Ribbentropile» saadetud vastuse juurde /Vastus välismin-ile, 37—45/. Seletuskirjas antakse üksikasjalik ülevaade Eesti tollasest juriidilisest staatuses. Saksa okupatsiooni käsitlev osa selles on järgmine: «Saksa võimude poolt antud aktide kohaselt moodustab Eesti osa «okupeeritud Idaalast», kusjuures Saksa valitsuse toimingud ei anna täit selgust, kas Saksa valitsus loeb okupeeritaks Eesti Vabariigi territooriumi või loeb ta Eestit okupeeritaks NSVL osariigina. Viimane suhtumine tähendaks NSVL invasiooni kaudset tunnustamist ning oleks otse vastuolus Saksa valitsuse suhtumisega sellesse küsimusse enne Saksa—NSVL sõja algust.

Ühelt poolt 1. Saksa võimud on Eesti maa-alal tunnistanud kehtetaks bolševike poolt kehtestatud NSVL seadused ja lugevad kehtivaks Eesti Vabariigi seadused; 2. omavalitsustel ja kohtuasutustel on lubatud tegevusse astuda Eesti Vabariigi korra ja struktuuri kohaselt; 3. kodakondsuse alal ei loeta Eesti kodanikke NSV Liidu kodanikeks, vaid tunnustatakse kehtivaks Eesti Vabariigi passid (autori rõhutus). Teiselt poolt NSVL võimude poolt vägivaldselt läbiviidud natsionaliseerimise institut kestab edasi, kusjuures seda on mõnes osas isegi edasi arendatud, nagu näiteks linnade ja asutuste maade äravõtmine jms. Tähtsam osa eraomandist, kaasa arvatud linnades asuvad elumajad, on Saksa valitsuse poolt loodud GmbH-de valitsemisel ja kasutamisel.

Nõnda võib Saksa valitsuse konkludentsete toimingute järgi Eesti territooriumi Haagi 1907. a rahukonverentsi IV konventsiooni eeskirjade kohaselt okupeeritaks lu-

geda osaliselt kui Eesti Vabariigi, osaliselt kui NSV Liidu territooriumi» /sealsamas, 42 (autori rõhutus)/.

Saksa okupatsioonivõimud nagu NSV Liitki panid Eesti Vabariigi kodanike kallal toime õigusrikkumisi, mis olid vastuolus okupeeritud territooriumi kodanikuõigustega: nad võtsid vägivaldselt Eesti kodanikke oma armeesse; sundisid neid andma vannet Saksa võimudele; ei kutsunud ellu tegelikke omavalitsusi; piirasid kultuuriomavalitsuslike asutuste tööd; tapsid Eesti kodanikke väljaspool sõjategevust ja sõjategevuspiirkonda. Esines Eesti kodanike tapmist lähtudes nende rahvuslikust kuuluvusest. Eesti kodanikke viidi vägivaldselt Eestist välja, hoiti enda käes natsionaliseeritud varasid, jälitati kodanikke nende ilmavaatelite veendumuste pärast. Loetelu võib jätkuda.

Seega — Saksamaa tunnustas Eesti kodakondsust kui okupeeritud riigi kodakondsust, kuid rikkus sellest tulenevaid rahvusvahelisi sätteid. Rahvusvahelise õiguse seisukohalt Eesti kodanike staatus okupatsioonivõimude vahetumise tulemusena ei muutunud.

Uue vabariigi valitsuse loomine 1944 ja eksiilvalitsuse algus.

1944. a seoses muutunud olukorraga Nõukogude—Saksa rindel pöördusid Saksa okupatsioonivõimud kaudselt peaministri ja Riigivolikogu esimehe (O. Pukk) poole ettepanekuga asuda Eesti omavalitsuse juhi kohale, kuid need ettepanekud lükatati tagasi. Leiti, et Eesti kõrgema riigivõimu kandjad ei saa võtta vastu kohti okupatsioonivõimu aparaadist /Klesment, 23/. 20. apr 1944 kutsus vabariigi peaminister Jüri Uluots Eesti Vabariigi põhiseaduse § 46 neljanda lõike ja vabariigi presidendi asetäitmise seaduse alusel kokku Valimiskogu koosoleku, kus täideti kohad seadusega ettenähtud korras /Valimiskogu p. 1943, 34; SK I 23/. Valimiskogu lähtus sellest, et 17. juunil 1940 okupeeriti Eesti NSV Liidu poolt ning vabariigi presidendi küüditati Nõukogude Liitu; 1941 vahetusid okupatsioonivõimud. Valimiskogu lõppotsus on järgmine:

«Valimiskogu konstateerib ühel häälel:

1. antud olustikus ei ole võimalik uue Vabariigi Presidendi valimine Põhiseaduse § 46 teise lõike kohaselt;

2. Vabariigi Presidendi asetäitja valimine praegu kestval okupatsiooni ajal ei ole põhiseaduslikult nõutav, pealegi ka mitte otstarbe kohane, kuna ei ole võimalik saada selgust Vabariigi Presidendi K. Pätsu praeguse saatuse kohta ega tema võimaluse kohta asuda pärast okupatsiooni lõppu oma ametikohustustesse, ning selle tõttu tema

valitsuse lõpetamine Põhiseaduse § 46 viimase lõike alusel praegusel juhul oleks varane;

3. Põhiseaduse § 46 esimese lõike korras täidab juhtudel kui Vabariigi President on takistatud oma ametikohustuste täitmises, tema ülesanded Peaminister. Kuna viimane Eesti põhiseaduslikus korras ametisse nimetatud Peaminister Jüri Uluots asub Eestis, on talle põhiseaduslikult üle läinud Vabariigi Presidendi kohustuste täitmine ning sellega on Vabariigi Presidendi võimu teostamine tagatud.

4. Juhtudeks kui Peaminister Uluotsal peaksid tekkima takistused Vabariigi Presidendi ametikohustuste täitmisel, lähevad Vabariigi Presidendi ülesanded üle Peaministri asetäitjale, keda Peaminister, Vabariigi Presidendi ülesannetes, selleks on määranud.

Tuginedes ülaltoodule, otsustab Valimiskogu ühel häälel: kuna Põhiseaduse järgi on olemas tagatised, et Vabariigi Presidendi ametikoht ei jää täitmata, ei pea Valimiskogu praegusel juhul vajalikuks Vabariigi Presidendi asetäitja valimisele asuda.»

Juuli pöördusid Saksa okupatsioonivõimud uuesti juba eespool nimetatud ettepanekuga vabariigi peaministri poole, kuid viimane lükkas selle tagasi, kuna talle ei antud mingeid õiguslikke garantiisid.

19. augustil õnnestus vabariigi peaministril esineda raadios. Tema kõne põhiseisukohad olid:

1. Praeguses sõjas sõdivad paljud rahvad koos teistega, kusjuures neil ei ole ühiseid eesmärke ega sihte. Eestil ei ole midagi tegemist suurriikidevahelise sõjaga.

2. Eesti peab katsuma oma maad hoida vabana kuni rahuni või vähemalt vaerahuni.

3. Eesti peab selles võitluses arvestama realiteete ja tal on õigus abi vastu võtta sealt, kust seda on võimalik saada.

4. NSV Liidul ei ole õigust Eestit rünnata, sest 1940. a liitmine oli vägivaldne /Uluotsa kõne, 49—50/.

Pärast juuli lõppu ei otsinud okupatsioonivõimud vabariigi peaministriga enam kontakti. Ainult 17. septembril laskis Narva rindejuhataja oma esindaja kaudu peaministrile teatada, et eesti väeosad lahkuvad koos Saksa armeeaga /Klesment, 30/. Koostöös märtsis 1944 moodustatud Rahvuskomiteega kujundas peaminister lõplikult vabariigi valitsuse ning «Riigi Teatajas» avaldati 18. septembril 1944 selle kohta «Vabariigi Presidendi käskkiri № 1» /RT, 1—1944 — Fotokoopia; Klesment, 31; Borkov, lisa 14/. Valitsuse ametisse nimetamisest informeeriti ka vabariigi välisesindusi.

Vabariigi valitsusel ei õnnestunud luua kontakti eesti sõjaväeüksustega ega organi-

seerida vastupanu NSV Liidu relvajõududele. Ei saadud kontakti liitlasriikidega. 20. septembril seoses üldise sõjalise olukorraga lahkus peaminister J. Uluots Eestist Rootsi. Peaministri asetäitja, 18. septembril moodustatud valitsuse juht Otto Tief jätkas tegevust kuni 24. septembrini, kui NSV Liidu okupatsioonivõimud ta arreteerisid /Taska, 77; Metroo II, 73/. Samuti vangistasid NSV Liidu võimud ka ülejäänud valitsuse liikmed. Ainult riigisekretäril H. Maandil, Riigivolikogu esimehel O. Pukkil ja Riiginõukogu abiesimehel A. Maureril õnnestus põgeneda Rootsi. Seal olid juba välisminister A. Rei ja tööstusminister R. Penno. 4. jaanuaril 1945 suri Stockholmis peaminister vabariigi presidendi ülesannetes Jüri Uluots. Tema asemel asus presidendi kohuseid täitma vabariigi valitsuse kõige vanem liige August Rei, sest peaministri asetäitja Otto Tief oli NSV Liidu okupatsioonivõimude poolt vangistatud. Oma ametisse astumise kohta avaldas A. Rei vastava käskkirja /«Teataja» 6, 1986/. Kuna A. Rei pidas võimalikuks, et vabariigi president K. Päts või peaministri asetäitja O. Tief võivad ükskord asuda oma ülesannete täitmisele, ei kiirustanud ta uue vabariigi valitsuse ametisse nimetamisega. Alles 12. jaanuaril 1953 nimetas ta uue valitsuse. Siinkohal on vajalik märkida, et väga paljud välis-Eesti asutused ja organisatsioonid ei tunnustanud A. Reid peaministrina vabariigi presidendi ülesannetes, sest presidendi gaastane ametiaeg oli lõppenud ning uut presidendi ei saanud valimiskogu kaudu valida /«Teataja» 1963, 20/. Teised ringkonnad on aga avaldanud arvamust, et põhiseadusliku võimujärjepidevuse seisukohalt oli see samm äärmiselt vajalik. Pärast A. Rei surma on presidendi kohuseid täitnud August Warma (1963—1970) ja 1970. aastast kuni tänaseni Tõnis Kint. Viimane võttis kasutusele oma ametit tähistava vormeli: Eesti Vabariigi eksilvalitsuse peaminister presidendi ülesannetes. Just selliselt käsitleb Eesti Vabariigi valitsust ka enamik maailma riike, võttes seda kui Eesti Vabariigi vormilist esindust, kusjuures juriidiliste esindustena võetakse välissaatkondi ja konsulaate.

Välisriikide seisukohad Eesti Vabariigi ja kodakondsuse staatuse osas.

Alates 1944.a jätkuvat NSV Liidu anneksiooni ja tema suveräänõigusi Eesti alale ei ole tunnustanud valdav enamik maailma riike, olgugi et nende seisukohad on mõneti päevapoliitiliselt kõikunud. Kokkuvõtlikult on seisukohad Eesti staatuse kohta järgnevad:

1) USA ei tunnusta Eesti liitmist NSV Liiduga ei *de jure* ega *de facto*. Ühendriigid on seda deklareerinud oma presidendi, riigisekretäri ja teiste valitsuse esindajate kaudu. Viimati tegi seda USA praegune riigisekretär 24. veebruaril 1989. Lisaks sellele ei tunnista USA natsionaliseerimiseadusi ja teisi ENSV valitsuse dekreete ja seadusi. Kohtupraktikast võib järeldada, et kehtivaks loetakse Eesti Vabariigi õiguskorda /Taska, 82; «Teataja» 1989, 4/. USA valitsus on astunud tegelikke samme Eesti kodanike kaitseks oma riigis ja tema haldamisel olevates okupatsioonipiirkondades. On takistatud NSV Liidu diplomaatiliste esindajate tegevust, mis on olnud suunatud Eesti kodanike õiguste ja vara vastu /Taska, 82/.

2) Suurbritannia ei tunnusta Eesti kuulumist NSV Liidu koosseisu *de jure*. *De facto* tegi ta seda II maailmasõja ajal kujunenud olukorras. Suurbritannia valitsus ei loe juriidiliselt Eesti kodanikke NSV Liidu kodanikeks ja ei tunnista Eesti varasid NSV Liidule kuuluvaks. Londonis jätkab tegevust Eesti Vabariigi saatkond /Taska, 83/.

3) Prantsusmaa on tunnustanud Eesti Vabariigi annekteerimist *de facto*, nagu ilmneb tema mõnedest lepingutest NSV Liiduga, kuid ei ole seda kunagi tunnustanud *de jure* /Taska, 83/.

4) Saksa Liitvabariik väljendas oma suhtumist sellega, et võttis 1952 Eesti diplomaatilise esindaja oma valitsuse juurde, 1984 aga ütles SLV valitsuse esindaja, et ta ei loe 1939. a Saksa—NSV Liidu lepingut kehtivaks ning ei tunnista Balti riikide kuulumist NSV Liidule /Taska, 83. «Teataja» 1984/.

5) Iiri Vabariik ei ole valitsuse tasemel antud küsimuses seisukohta avaldanud, kuid kohtupraktikas ei loe ta Eesti varasid NSV Liidule kuuluvaks, seega ei ole ta Eesti annekteerimist tunnustanud /Taska, 83; Selter, 211/.

6) Selgelt on väljendanud eitavat suhtumist Eesti praeguse seisundi suhtes veel Hispaania, Portugal, Püha Tool ja Ladina-Ameerika riigid (v.a Argentiina). Nad ei ole NSV Liidu suveräänõigusi Eesti alale tunnustanud (ei *de facto* ega *de jure*).

7) NSV Liidu õigusi Eesti alale on tunnustanud Arntiina, Belgia, Taani, Kreeka; Jugoslaavia, Holland, Norra, Austria, Rootsi ja Soome. Kuid see on toimunud väga erinevates vormides ning on seetõttu tihti ka vaieldav. Kohati on isegi avaldatud vastakaid arvamusi /Selter, 211/.

8) Ülejäänud riigid, mis moodustavad rõhuva enamuse maailma riikidest, ei ole

antud küsimuses üldse mingit seisukohta avaldanud. Rahvusvahelises õiguses ei käsitleta vaikimist kui nõusolekut, seega tuleb nende seisukohti pidada endiseks. See tähendab, et nad tunnustavad ainult Eesti Vabariiki /Taska, 83/.

Eesti kodakondsuse tunnustamise osas võime riikide õiguspraktikas kohata nelja tüüpi seisukohti. Neis riikides, kus liitmist NSV Liiduga on tunnustatud *de jure*, on Eesti kodanikke võetud kui NSV Liidu kodanikke. Riikides, kus NSV Liidu anneksiooni on tunnustatud *de facto*, on kohtud käsitletud Eesti kodanikke kodakondsuseta isikutena. Kuna aga enamik riike ei ole NSV Liidu anneksiooni üldse tunnustanud, siis seal on Eesti kodanikke käsitletud kui Eesti Vabariigi kodanikke /Taska, 83/. Viimased riigid on oma käsitlusviisis lähtunud järgmistest momentidest:

1. Riigi okupeerimine ja annekteerimine ei lõpeta selle riigi kodakondsust.

2. Okupeeritud riigi kodanike õigused säilivad vastavalt Haagi IV konventsioonile (1907) ja 1930. a sõlmitud kokkuleppele «Riikondsuse seadus konflikte lahendamise kohta» ning ÜRO inimõiguste ja rahvaste enesemääramisõigust käsitlevatele deklaratsioonidele /Taska, 113; Uustal, lisad/.

Kokkuvõtteks.

Nagu eespool nähtus, on Eesti Vabariigil olemas eksiilvalitsus ja töötavad välisesindused. Enamik maailma riike tunnustab endiselt Eesti Vabariiki ja tema kodakondsust. Seega eksisteerivad rahvusvahelises ulatuses nii Eesti Vabariik kui tema kodakondsus nii *de facto* kui *de jure*. Õiguspraktikas käsitavad maailmariigid Eestit kui NSV Liidu poolt annekteeritud territooriumi.

Lõpetuseks.

Kuna Eesti alal puudub põhiseaduslik valitsus, siis ei saa alates 17. juunist 1940 rakendada kodakondsuse seaduse § 6—17, mis käsitlevad kodakondsusesse vastuvõtmist; § 18—24, mis käivad kodakondsuse kaotamise kohta; §25, kus määratakse kodakondsuse taastamise kord. Nimetatud toiminguid saab teostada ainult vabariigi valitsus /Kodakondsuse seadus — RT, 39—1938; SK I,3/. Vastavalt kodakondsuse seaduse § 3-le on praegu Eesti kodanikud järgmised isikud:

1. kes olid Eesti Vabariigi kodanikud 17. juunil 1940;

2) kes on sündinud Eesti kodanike lastena;

3. isikud, kes on sündinud ajal, kui nende isa oli Eesti kodakondsuses;

4. pärast isa surma sündinud isikud, kui

isa oli surma momendil Eesti kodakondsuses;

5. isikud, kes sündisid vallaslastena, kelle ema oli sündimise ajal Eesti kodakondsuses;

6. Eestis sündinud isikud, kui isa oli nende sündimise ajal kodakondsusetu;

7. Eestis vallaslapsena sündinud isikud, kui ema nende sündimisel oli kodakondsusetu;

8. Eestist leitud lapsed, kui ei ole tõendeid nende kuuluvuse kohta mõne teise riigi kodakondsusesse;

9. lapsed, kes on sündinud Eesti naiskodanike abielust teise riigi kodanikuna, kui tähendatud abielu on tühistatud.

Anneksiooniperioodil on automaatselt kodakondsuse omandanud vastavalt kodakondsuse seadusele § 4 lõigete 1—4 põhjal järgmised isikud:

1. välismaalastest naisisikute alla 18aastased lapsed, kui nende ema abiellub Eesti kodanikuga ja kui lapsed jäävad ühes emaga Eestisse alaliselt elama;

2. välismaalastest naisisikud, kes on abiellunud Eesti kodanikuga;

3. Eesti kodanike poolt lapsendatud isikud;

4. Eesti kodakondsusse kuuluva isa poolt tunnustatud lihased vallaslapsed, kelle ema on välismaalane.

Nagu eespool näha ei saa keegi vabariigi kodakondsusest välja astuda, sest § 20 ütleb: «Eesti kodakondsusest lahkumise otsustab Vabariigi Valitsus». Sellest tulenevalt isikud, kes on astunud mõne teise riigi kodakondsusesse, ei ole Eesti kodakondsust kaotanud, vaid omavad kahekordset kodakondsust. Selline ebanormaalne olukord kestab aga seni, kui saavad tegevust alustada riigivõimuorganid, mida Eesti kodanikud tunnustavad. See tuleb kõne alla pärast uue põhiseadusliku korra rajamist.

TÄIENDUSI

Ka täna on üle-eestilise omavalitsuse — Eesti NSV Ülemnõukogu ja tema alalülide töö piiratud nii seadusandlusega kui ka faktiliselt. See selgub juba NSV Liidu ja Eesti NSV konstitutsioonidest. NSV Liit eirab Eesti kui okupeeritud ala kodakondsust, Eesti NSV konstitutsiooni põhjal on küll Eesti NSV kodakondsus olemas, kuid sisulist tähendust see ei oma. Eesti NSV uuest valimiseadusest selgub, et Eestit okupeerival NSV Liidu relvajõudude isikkoosseisul on õigus osa võtta Eesti NSV Ülemnõukogu valimistest /vali-

misseeduse §8 — ENSV T, 36, 552 — 1989/. Samast valimiseadusest ilmneb, et endiselt on «õigus valida Eesti NSV kodanikel, kes on saanud 18-aastaseks ja elavad Eesti NSV-s» /§2, lg. 1/. Rahvasaadikukandidaat peab olema Eestis elanud vähemalt 10 aastat.

Sellest järeldub, et ENSV kõige kõrgemasse võimuorganisisse valivad ja võivad saada valitud kõrvalised isikud, seega ei saa Eesti kodanikud endiselt ise oma saatust juhtida.

KASUTATUD KIRJANDUS

Barkov — L. Barkov. Mõrvarid ei pääse karistusest. Tln., 1966.

Dokumente — Eesti maa-ala kehtivaist õigussätetest Saksa okupatsiooni ajal. — Eesti riik. VIII, lk 204—206.

Eesti rahvas — Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941—1945. I kd. (aastad 1941—1943). Tln., 1971.

Eesti riik. — Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas. I—X kd. Stockholm, 1954—1962.

ENSV SK I — Eesti NSV seaduste kogu. I kd. Tln., 1983.

ENSV T — Eesti NSV Teataja.

Ernits — E. Ernits. Eesti Vabariigi esinduse tegevusest Ühendriikides 1941/1945. — Eesti riik. IX, lk 188—203.

Kant — E. Kant. Jüri Uluotsa memorandum Eesti seisundi kohta 29. juulist 1941. — Eesti riik. VI, lk 7—20.

Klesment — J. Klesment. Kolm aastat iseseisvuse võitlust võõra okupatsiooni all. + artikli lisad, 1—7. — Eesti riik. VIII, lk 7—50.

Ligi — H. Ligi. Ääremärkusi küüditamise ajaloole I — «Kleio I '88», lk 22—25.

Liivak — J.-R. Liivak. Mälestusi käidud eluteest. «Looming» 1988, nr 6.

Maasing — R. Maasing. Riigikaitse hävitamine. — Eesti riik. III, lk 211—218.

Mark — H. Mark. Juulivalimised 1940 ja rahvusliku vastasrinna organiseerimine. — Eesti riik. V, lk 188—198.

Metroo II — Metroo II raamat: Komik Metroo (Metsaülikool Rootsis) II seminari materjalidest. Stockholm, 1979.

MN — Maanõukogu protokollid (1.—78. koosolek 1917—1919). Tln., 1934.

Piip 1927 — A. Piip. Rahvusvahelise õiguse süsteem. Trt., 1927.

Piip 1934 — A. Piip. Tormine aasta. Trt., 1934.

Piip 1936 — A. Piip. Rahvusvaheline õigus. Trt., 1936.

Raag — A. Raag. Ühe vastupanuliikumise grupi tegevusest. + artikli lisad (väljavõtted A. Torma memorandumist). —

Märkus: «Eesti ala» ja «Eesti» all tuleb silmas pidada Eesti Vabariigi territooriumi (s.o seisuga 17. 06. 1940).

Eesti riik. X, lk 102—117.
 Rei — A. Rei. Traagiliste sündmuste tunnistajana. — Eesti riik. III, lk 17—25.
 Riigk. krim. os. — Riigikohtu kriminaal-osakonna otsus. — Riigikohtu otsused, ajakirja «Õigus» v.a Trt., 1921—1930.
 RT — «Riigi Teataja»
 RVk Iik I — Riigivolikogu II koosseisu protokollid. I. istungjärg. Tln., 1940.
 Salajane lisaprotokoll — Salajane lisaprotokoll Saksa Riigi ja Nõukogude Liidu vahel sõlmitud mittekallaletungi lepingule 23. aug. 1939. — Eesti riik. II, lk 193.
 Selter — Zur Rechtlage der Baltischen Staaten. — Internationales Recht und Diplomatie. Heft 1/2, 1956.
 SK — Seaduste Kogu, 1938. a. väljaanne. I kd. — Riigi põhikord. Tln., 1938.
 Taska — A. Taska. Rahvusvaheline õigus. Lund, 1977.
 Teataja — Poliitika, kultuuri, ühiskonnaja noorsooprobleemide häälekandja. Eesti Komitee. Stockholm.
 Uluots — U. Uluots. 1940. a. juuni- ja juulikuu sündmused Eestis. Juriidilised alused. «Looming» 1988, nr 9.
 Uluotsa kõne — Prof. J. Uluotsa kõne

19. augustil 1944. Kokkuvõte. — Eesti riik. VIII, lk 49—50.
 Uustal 1978 — A. Uustal. Ühinenud Rahvaste Organisatsioon. Tln., 1978.
 Valimiskogu p. 1943 — Eesti Vabariigi põhiseaduse § 46, ettenähtud valimiskogu protokoll 20. apr. 1944. — Eesti riik. VIII, lk 33—37.
 Vastus välisministrile — Vastus Saksa riigi välisministrile v. Ribbentropile 29. oktoobril 1943+seletuskiri omariikluse tegevuse võimaldamise vajadusest sõjaolustikus. (Kindalkomissarile Tallinnas 29. okt. 1943 esitatud teadaande juurde). — Eesti riik. VIII, lk 37—45.
 Warma — A. Warma. Mõtteid riigi identsusest ja kontinuiteedist (Eesti Vabariigi õigulik seisund). «Tulimuld» 1964, nr 4.
 ВВС СССР — Ведомости Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик. Москва.
 С СССР — Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР 1938—1967., Том I. Москва, 1968.
 SK — Seaduste kogu, 1938. a. väljaanne. I kd. — Riigi põhikord. Tln. 1938.

JÜRI ANT

BAASIDE AJASTU.

10. oktoobril 1939 pärast nädalapäevi kestnud pingelisi läbirääkimisi kirjutati Tallinnas alla Nõukogude Liidu ja Eesti Vabariigi vahel sõlmitud vastastikuse abistamise pakti elluviimise protokollile. Selles määrati kindlaks Nõukogude vägede paigutus Paldiskis, Haapsalu ümbruses, Saaremaal ja Hiiumaal. K. Arjaka hinnanguil dislotseeriti Nõukogude sõjavägesid Haapsalu piirkonnas 16 000 meest, Paldiskis 4000, Saaremaal 4000, Hiiumaal 1000 võitlejat. Lisaks 350 tanki ja sadakond soomusautot, vähemalt 240 lennukit («Vikerkaar» 1989, nr I, lk 69). Lisandus veel 7 protokollid, mis täpsustasid Nõukogude sõjalaevade kasutusse minevad reidid ja sadamad, Nõukogude sõjalaevade seismise Tallinnas jm. 11. ja 12. oktoobril kinnitas need dokumendid vabariigi president K. Päts. 12. oktoobril sai eesti rahvas teada, et

kuna paktiga kindlaksmääratud kohtades pole piisavalt ehitisi sõjaväe mahutamiseks, lubatakse ajutiselt majutada ka väljaspool kindlaksmääratud piirkondi — kogu Saaremaal ja Hiiumaal, Paldiski piirkonnas Rannakülas, Kloogal, Laulasmaal, Haapsalu ümbruses, Paatsalus, Lihulas, Kirblas, Paliveres, Põõsaspeal. Mainiti ka tagavaralennuväljade rajamist Kehtna ja Kuusiku mõisate piirkonnas («Uus Eesti» 13.X 39).

12. oktoobril saabusid Tallinna sadamasse esimesed kolm Nõukogude miinilaeva «Minsk», «Gordõi» ja «Smetlivõi». Nende pardal olid Nõukogude sõjaväe atašee Eestis J. Tsukanov ja saatkonna nõunik V. Botškarjov. 15. oktoobril järgnes 12 sõjalaeva eesotsas liinilaevaga «Oktjabrskaja Revoljutsija» («Красная Звезда» 14X, 16X 1939).

18. oktoobril, päeval, mil Tallinnast lahkus esimene laev saksa ümberasujatega, algas Nõukogude maavägede liikumine Eestisse kahel raudteeliinil ja neljal maanteemarsruudil. Kuressaares läksid sakslastest maha jäävad hooned n-õ elu- ja töösoojalt üle uutele valdajatele. Põhiline vägede liikumine ettenähtud baaside piirkondadesse kestis 22. oktoobrini. Algas Nõukogude baaside ajastu Eestis. See oli ärev ja vastuoluline aeg, mis sisaldas väliselt näilist rahulolu toimumuna, sisuliselt aga valmistasi ette uusi ja palju suuremaid muutusi eesti rahva elukäigus.

Diplomaat H. Laretei on oma mälestuste- raamatuse «Saatus mängukanniks» öelnud, et baasideaegse Eesti välispoliitika põhisuunaks oli mitte provotseerida ning välismaal igati näidata, et eestlased on peremehed omal maal, kuid seal vaadati Eestile juba kui okupeeritud riigile. Eriti momendist, mil Eesti territooriumilt tõusid ja sinna maandusid lennukid, mis vedasid pommikoormaid Soome kohal allaheitmiseks. H. Laretei sõnu Eesti püüde kohta näidata, nagu midagi poleks juhtunud, kinnitavad dokumendid. 21. oktoobril 1939 selgitas välisminister A. Piip välissaadikutele, et sõlmitud pakti sihiks on «kahe suveräänse riigi vahel tihedama koostöö, vajaduse korral ka sõjalisel alal, korraldamine Eesti ja N.S.V. Liidu vahel ühiste ähvarduste vältimiseks ja pareerimiseks». Ning edasi: «Eesti ei ole mitte ainult andja vaid on saanud vastutasuks tõhusa sõjalise kindustatuse ja majandusliku koostöö võimaluse» (ENSV ORKA f. 957, n. 14, s. 717, l. 9, II).

Igati rahul oli ka lepingupartner. 1940.a 27. mail Moskvas sõjaväekirjastuses trükki antud brošüüris «Eesti» kinnitas selle autor I. Popov, et Eesti-Nõukogude Liidu vastastikuse abistamise paktiga sai Balti mere laevastik paigutada osa oma jõududest Soome lahe väljapääsule, et selle paktiga on kindlustatud Eesti suveräänsus, ja lõpuks: «Tark stalinlik välispoliitika löi kindlad rahu ja julgeoleku alused selles Baltikumi osas» (И. Попов. Эстония. М., 1940, lk 20).

21. oktoobril soovitas välisminister A. Piip eesti diplomaatidel kõikjal rõhutada, et «seni on N. Liidu vägede sissetulek ja nende ülespidamine olnud kõigiti rahvusvaheliste kommete ja õiguste kohane, otsekoheselt viisakas ja kõigiti korrektne».

Tõepoolest, niisugune see baasidesse tulek ilmselt oligi. Vastastikune viisakus, n-õ ideoloogiline ja füüsiline ohutus püüti mõlemalt poolt tagada detailsete määruste ja juhtnõudega. Rännakumarsruute julgestasid Kaitseliit, politsei ja vajaduse korral ka sõjavägi. Kohalikud elanikud ei tohtinud võrastele vägedele läheneda rohkem kui 100 m. Liikumisteede ümbruskonnas oli keelatud vii-

namüük. Ei tohtinud pildistada, maalida ega joonistada midagi sõjaväkke puutuvat. Baaside kujundamise päevil polnud Eestist võimalik võtta raadio- ega telegraafühendust välismaaga. J. Laidoneri korraldusel oli ette nähtud isegi selline detail, kuidas tuli pöörduda Nõukogude sõjaväelaste poole, nimelt *gospodin komdiv, gospodin polkovnik* jne. Mitmete üsnagi rangete piirangutega püüti baaside ja elanikkonna vahelisi suhteid reguleerida ka edaspidi. Alusetu oleks neis piirangutes aga otsida Eesti valitsuse erilist püüdu takistada töörahva internatsionaalsete sidemete laienemist. Taoline tees on üsna sageli kordunud meie ajalookirjanduses. Antud tingimustes ei soovinud ka Nõukogude pool näha mingeid erilisi internatsionaalseid sidemeid sõjaväelaste ja kohaliku elanikkonna vahel. Ilmekat keelt räägib sellest NSVL kaitse rahvakomissari K. Vorošilovi käskkiri nr 0162 25. oktoobrist 1939 Eestis paiknevate väeosade, konkreetselt 65. Erilaskurkorpuse käitumismõrmedest. Käskkirja 3. punkt keelas kategooriliselt igasugused sõjaväelaste kohtumised eesti tööliste ja organisatsioonidega, ühiste koosolekute, kontsertide, vastuvõtude korraldamise. 4. punkt ütles sõna-sõnalt: «Mitte ühegi Eesti kodanikuga mitte mingisuguseid vestlusi Nõukogude Liidu elust ja korrast, meie Punaarmee» Sõjaväelastel keelati kommunistliku propaganda tegemine. Kõige halastamatumate abinõudega tuli tõkestada nende keskel esineda võivat juttu Eesti sovetiseerimisest. Reakoosseis võis linnalubasid hakata saama pärast kuuaajalist ideoloogilist ettevalmistust vaid rühmiti nooremkomandõri juhtimisel, kellel pidi kaasas olema rühma täielik nimekiri («Военно-исторический журнал» 1988, nr 12, lk 12—13). Kõik see langes kenasti kokku Eesti valitsuse taotlusega «immüniseerida meie rahvast võõraste sotsiaalsete dooktriinide vastu» ja A. Piibu kinnitusega 1940.a veebruaris: «Erilist intiimsust vägede ja elanikkonna vahel ei soovi kumbki pool» (ORKA 957—14-717, l. 1, 3, 39).

Inimesed on inimesed. Ehkki näis, et tehtud on peaaegu kõik võõramaiste baaside rahu-likuks eksistentsiks, ei saadud läbi pinget tekitavate konfliktideta. Neid oli väga erinevaid, alates arusaamatustest naistepesu ostmist kuni ootamatute tulistamisteni. Enamik neist on talletunud kas rahva mälus või arhiividokumentides, sest üks Eesti—Nõukogude allakirjutatud protokollidest taotles mõlemapoolset ranget saladuse pidamist kõiges, mis oli seotud baasidega. Tsensuur ajakirjade, kino, raadio üle tegi oma töö. Toome siinkohal mõned näited konfliktidest.

21. oktoober 1939. Tallinnas tahtsid Nõukogude sõjaväelased osta habemenuga. Nen-

dega tuli kaasa erasik, kes hakkas kaupluses ostu segama, selgitades sõjaväelastele energiliselt, et pursuidelt pole tarvis midagi osta.

29. oktoober 1939. Nõukogude madru-seid tülitasiid 3 eesti sõjaväelast.

1. november 1939. Tallinna reidil lahku-sid ette teetamata 4 Nõukogude sõjalaeva ja sõitsid mõnda aega Eesti territoriaalvetes. 2. novembril vabandasid Nõukogude esinda-jad juhtunu pärast.

3. november 1939. Paldiskis takistasid Nõukogude sõjaväelased õigel ajal sisse lüli-tada udusireeni, millega ohustati laevaliiklust.

14. november 1939. Laulasmaal tulistati Nõukogude sõjameest.

10. detsember 1939. Hiiumaal lasksid Nõu-kogude sõjajõud põhja Eesti auriku «Kas-sari».

Detsembri lõpp 1939. Nõukogude Liidust tuli tehniline väeosa, kelle saabumisest pol-nud eelnevalt informeeritud. Eesti piirivalve pidas seda 30 tundi kinni. Nõukogude dip-lomaadid vabandasid juhtunu pärast.

2. veebruar 1940. Tallinna reidil tulistasid Nõukogude laevad Eesti lennukit. Rahvasuus ristiti see tulistamine kohe «saluudiks Tartu rahule». Eesti poole energilise protesti ja meeldetuletuse peale, et Nõukogude sõja-laevad on Tallinnas siiski külalistena ja mitte baasis, teatas Nõukogude pool, et tule avanud laeva komandör on antud kohtu alla.

6. veebruar 1940. Koplis tekkis konflikt seal suusatavate Nõukogude sõjaväelaste ja eesti noormeeste vahel. Intsident ammen-dati ühe suusakepi pooleksmurdmisega.

15. märts 1940. Paldiski lähedal jääl des-armeerisid Nõukogude sõjaväelased 2 eesti piirivalvurit. Nad toimetati Väike-Pakri saa-rele ja vabastati seal.

21. märts 1940. A. Maramaa aktsiaseltsist «Kopli kinnisvarad» informeeris majandus-ministrit, et Nõukogude sõjaväelased käivad hulganisti Koplis suusatamas, sõbrustades kohalike elanikega, jagavad lastele komme ja «on teateid, et nad püüavad luua tihedamaid suhteid Kopli naisperega». Kaebus rändas edasi Sõjaministeeriumi, kus korraldati väike juurdlus. 17. aprillil võidi lakooniliselt kons-tateerida, et suusatajate kontaktidel meie kodanikega «pole tähele pandud poliitiliste küsimuste käsitlemist».

Toodud näited ei kujuta endast ammen-davat ülevaadet mitmesugustest intsidentidest, küll aga lubavad järeldada, et tekkinud segadusi ja pinget püüti lahendada operatiiv-selt, arvestades teise poole huvisid.

Väiksemate ja suuremate n-õ jooksvate konfliktisituatsioonide varjus kasvasid aga poliitilised pinged teiste, palju tõsisemate küsimuste ümber. Ehkki 1939.a oktoobri al-gul olid mitme riigi sõjaväespetsialistid tõsist

tööd teinud, kerkis lõpuks iga allakirjutatud protokollil puhul hulgaliselt küsimusi, mille-dele kohe-seks vastamiseks puudusid mõle-mal poolel vajalikud oskused ja kogemused. Nõukogude välispoliitilise ametkonna kiirus-tava surve tõttu puudus aeg mitmete küsi-muste pikemaajaseks selgitamiseks. Nii jäi lõpuni avamata sõjaväebaasi (eriti aga mere-väebaasi) mõiste, küsimus baaside territooriumil valitsevast režiimist, baaside ehituseks vajaliku maa hulk, kui palju ja kus ehitat-akse polügoonid, kuidas toimub baaside varustamine jne. Kõigi lahtiste küsimuste lahendamiseks lootis Eesti valitsus kiiresti ette valmistada konventsiooni, mis täpselt fiksee-riks vahekorrad baasidega. Eestis hakatigi kohe vastava konventsiooni projekti ette val-mistama. Sellekohased läbirääkimised ja konventsiooni sõlmimine planeeriti novem-berikuu lõpule. Veel 27. novembril oli NSVL välisasjade rahvakomissari esimene asetäitja V. Potjomkin avaldanud soovi, et kõik baa-sidega seotud probleemid leiaksid kiired, lõpuleviidud lahendused. Järgmisel päeval, s.o 28. novembril pidi konventsioonipro-jektiga Moskvasse läbirääkimistele sõitma Eesti delegatsioon eesotsas Moskva saadiku A. Reiga ja välisministeeriumi poliitilise osakonna direktori A. Kaasikuga. Vahetult väljasõidu eel teatas aga Moskva, et soovib konventsiooni sõlmimist edasi lükata ja vaja-likud küsimused peaks lahendama Nõuko-gude—Eesti segakomisjon Tallinnas. Siit-peale alustas Nõukogude välisametkond venitamise taktikat. Nähtavasti taibati välis-asjade rahvakomissariaadis, et lahtiste küsi-muste kiire selgeksrääkimine polegi eriti kasulik. See ahendaks mitmete võimaluste kasutamist, mille olemasolu ehk esimesel het-kel ei taibatudki. Edaspidi näemegi, et Eesti välisministeeriumis kasvab mure ja rahutus poolkute asjade pärast, Moskva aga ei pööra neile näiliselt erilist tähelepanu. Eesti välis-ministeerium alustas nüüd tööd mitmete üksiklepingute projektide kallal, jättes n-õ ühe suure konventsiooni koostamise taga-plaanile. 1940. a veebruaris oli baaside majanduslike, õiguslike ja poliitiliste külgede reguleerimiseks valminud 12 üksiklepingu projekti, kuid alla polnud neist kirjutatud ühelegi (ORKA 957—14—17, l. 55). Siiski hakkasid nüüd uuesti arenema läbirääkimised ühe suurema konventsiooni üle, ehkki need kulgesid üsna visalt ja konarlikult.

Aegapidi hakkasid selguma ka need mo-mendid, mida Nõukogude diplomaatia ja sõja-väejuhtkond tahtsid ära kasutada seni lahti-seks jäänud pakti ja protokollide sisust. Üks esimesi taolisi küsimusi puudutas Tallinna saatust. Nimelt oli juba 1939. a oktoobri al-gul J. Stalini ja sõja-merejõudude rahva-

komissari esimese asetäitja I. Issakovi vahelises jutuajamises avaldatud teatud kahtsust ja pettumust, et Eesti—Nõukogude paktis lepiti Paldiskiga, kuna seal puuduvad paljud vajalikud merebaasi ehitused. J. Stalin juhtis I. Issakovi tähelepanu sellele, et võiks alustada läbirääkimisi ka Tallinna üle. Detsembri keskel informeeris A. Piip välisesindusi, et Nõukogude Liit on avaldanud soovi osaleda Tallinna kaitse organiseerimisel. Eesti valitsus oli selle ettepaneku kategoorilises vormis tagasi lükanud.

Novembri-detsembri vahetusele jäi teine Nõukogude Liidu ettepanek — võimaldada Eestisse elama asuda baasides teenivate ohvitseride perekondadel. Jutt käis 5000 inimesest: 3000 naisest ja 2000 lapsest. Perekonnad pidid elama asuma väljapoole baaside territooriume. Nad tuli varustada välispassidega ja nad ei pidanud alluma Eesti võimude kontrollile. Perede majutamiseks ja teenindamiseks arvati vaja minevat 70 000 m² elamis-pinda, 7 kooli ja 7 lasteaeda (ORKA 957—14—17, l. 51). Eesti valitsus asus esialgu ka selles küsimuses eitavale seisukohale, põhjendades äraütlemist ruumide puudusega ja asjaoludega, et ettepaned kujul jääks Nõukogude ohvitseride perekondade staatus ebaselgeks. Nõukogude diplomaadid jäid aga järjekindlaks. Kui 1940. a jaanuari algul A. Piip märkis, et valitsus andis eitava vastuse, siis jaanuari lõpul kaubeldi väljapakutud arvu piiramise üle, veebruaris konstateeriti aga, et küsimus on veel lahtine.

Järgmiseks ootamatuseks Eestile oli suurejooneliste ehitustööde planeerimine ja algus baasides. Hakati rajama kapitaalseid kivi-kasarmuid, koole, elamuid, kõikvõimalikke abiehitisi, eriti Haapsalu ümbruses. Kõik tundemärgid viitasid sellele, et baasid kavatsesid jääda alalisteks. Vastastikuse abistamise pakti 3. artikkel oli ette näinud sõjalaevastiku baaside loomist ja mõnede lennuväljade rajamist Saaremaal, Hiiumaal, Paldiskis. Paktile lisandunud konfidentsiaalse protokolli I. punkt rääkis 25 000 mehe hoidmisest üksikute garnisonidena baaside piirkonnas Euroopas käimasoleva sõja ajal. Sellest tulenevalt arvestas vabariigi valitsus, et sõja lõppedes lahkuvad Nõukogude maaväed ja õhujõud, seetõttu nad ei vaja mingeid kapitaalsemaid ehitisi, suuremad ehitustööd võivad kõne alla tulla vaid mereväebaasides, eeskätt Paldiskis. Nüüd viitasid mitmed tunnused sellele, et lepingupartnerid olid asju erinevalt tõlgendanud.

Seoses ulatuslike ehitustöödega taotles Nõukogude Liit täiendavalt 10 000 ehitustöölise toomist baasidesse. 1940. a jaanuaris asus Eesti valitsus selles küsimuses täiesti eitavale positsioonile. Veebruaris nõustuti

ehituspataljoni toomisega vaid siis, kui need mahuvad kokkulepitud arvu 25 000 sisse ja neid kasutatakse eriti salajaste objektide rajamisel. Sellele vastuseks soovisid Nõukogude Liidu esindajad veel lisaks palgata Eestist 10 000 ehitustöölise, juhul kui ei tahe-ta, et ka need tuuakse Nõukogude Liidust. Märtsikuu nõustus Eesti pool mõlema nõud-misega — lubati Nõukogude Liidust tuua täiendavalt 10 000 ehituspataljoni meest ja omalt poolt lubati hoolitseda 10 000 kohaliku ehitustöölise palkamise võimaluse eest. Siiski ärritasid need pretensioonikad nõudmised Eesti valitsusringkondi tublisti. Märtsikuu keskpaiku kohtus N. Kaasik V. Molotoviga, informeerides viimast Eesti valitsuse seisukohast, et suureulatuslikud ehitustööd kõikjal baaside territooriumidel on Eestile vastu-võetamatud. V. Molotov oli N. Kaasiku vastu olnud väga lahke ja osavõtlik ning lubanud võimalikult peatselt kirjalikult vastata Eesti poole seisukohtadele. Tundub, et see vastus jäi vististi saamata.

Baaside väljaehitamine polnud ainuke erineva tõlgenduse leidnud küsimus. 1940. a algul tekkis Eesti valitsusel ja sõjaväe juht-konnal kahtlus, et Nõukogude väeosade suurus Eestis on hakanud ületama fikseeritud 25 000. Erilisi kahtlusi tekitas merebaaside koosseisude paisutatuse. Asja asuti kontrollima. Kontrolli tulemusel ilmnis, et maavägede hulk siiski ei ületa 25 000 meest, seevastu merebaasid olid tugevasti paisunud ja kogu vägede hulk ületas ilmselt normi. Vastava järelepärimise peale teatasid Nõukogude esindajad, et tegu on pakti ja konfidentsiaalse protokolli erinevate tõlgendustega. Baasides asuvad merejõud alluvad Balti mere laevastiku juhatusele ning nende hulk baasides pole kindlaks määratud ühegi dokumendiga. Samasugune lugu pidi olema õhujõududega. Ka need arvestati väljaspool 25 tuhandet. Sellele seletusele järgnes Eesti poole kindel otsus — kõiki Nõukogude vägesid kokku olgu 25 000 ja mitte üks mees rohkem. Üht-lasi nõuti energiliselt, et Nõukogude pool annaks siiski Eestile täpsed arvud baasides viibivate vägede kohta. Esmakordselt saadi täpsem arvuline dislokatsioon 13. maiks 1940. Sellest selgus näiteks, et 65. Erilaskur-korpuse käsutuses olevate lennukite arv Eestis küündis 400-ni (ORKA 495—11—51, l. 30).

Eelmainitud kontrolli käigus selgus veel üks ootamatu asjaolu. Nimelt olid Nõukogude sõjaväevõimud oma valduste laiendamiseks ära kasutanud Nõukogude kaubandusesindust Eestis. Teatavasti kaasnes vastastikuse abis-tamise paktile kaubaleping, mis nägi ette kahe maa vahelise kaubavahetuse suurene-mist mitmekordseks. Mõned kaudsed arhiivi-

materjalid vihjavad, et 1940. a alguskuudel siiski mingit murrangut kaubavahetuses ei olnud toimunud. Küll aga oli Nõukogude kaubandusindus hakanud energiliselt rentima, tüürima, ostma ladusid, kontorihooneid, elamuid jm ehitisi. Suur osa neist oli seejärel antud Nõukogude sõjaväevõimude käsutusse, ilma et üleandmist oleks kooskõlastatud Eesti Vabariigi valitsusega. Eriti ehmatapanev oli nähtavasti olukord Tallinna sadamas. Eesti välisministeerium püüdis Nõukogude poolele selgitada, et Tallinna ja tema sadamat pole siiski kunagi kavandatud välja kujundada sõjamaterjalide laona.

Kõik nimetatud ja paljud teised faktid rääkisid sellest, et täpsustava konventsiooni sõlmimine osutus Eestile hädavajalikuks. Nagu öeldud, läbirääkimised selle üle aga venisid ja venisid. Maikuu algul 1940 saabus lausa hauavaikus. Siis aga, 11. mail 1940 kutsuti Eesti diplomaadid ja sõjaväe esindajad eesotsas A. Reiga Kremlisse V. Molotovi juurde. Poolteise tunni jooksul vaagiti kõiki seni lahtiseks jäänud küsimusi. Nõupidamine lõpul leidis V. Molotov, et kõik need küsimused on võrdlemisi tühised ja nende arutamine lausa asjatu ajakaotus ajal, mil Läänes arenevad väga suured ja tähtsad sündmused. Üsna tungivas toonis soovis V. Molotov, et 13. maiks peaks konventsiooni lõpptekst valmis olema. Tuletagem siinkohal lugejale meelde, et 9. aprillil 1940 oli Saksamaa alustanud pealetungi Taanile ja Norrale, 10. mail Belgiale, Hollandile, Luxemburgile, iga hetk ootas järke Prantsusmaa. Nii A. Rei kui kindralmajor A. Traksmaa olid ühel nõul veendunud, et Holland ja Belgia olid sõlmeks, millest peale V. Molotov hakkas jätmas toonis nõudma baaside küsimuse lõpetamist Eestis (ORKA 495—11—51, l. 28, 102).

Samal päeval, 11. mail 1940 informeeris A. Piip A. Reid presidendi juures toimunud nõupidamisest, mille käigus oli otsustatud taotleda konventsioonis veel viimaseid parandusi ja täiendusi. Üks peamisi küsimusi seisnes selles, et Eesti pool ei tahtnud sõlmitava konventsiooni ratifitseerimist parlamendis, mida aga selgesõnaliselt taotles Nõukogude pool. Eestis sooviti, et see dokument vormistataks kas kinnitatuna valitsuse (presidendi) tasemel, nende poolt teatavaks võetuna või siis mõnes muus analoogilises vormis. Taotlus oli mõistetav. Nii konventsiooni sõlmimise käik kui kasvanud pinged nagu kõik baasidesse puutuv olid rahva eest varjul olnud. Konventsiooni ratifitseerimine parlamendis oleks valitsusele tekitanud täiendavaid probleeme, kahtlemata ka teravaid rünnakuid opositsiooni poolt. Konventsiooni arutelu oleks välismaal ilmselt veelgi õhuta-

nud kahtlusi, kas Eesti Vabariigi näol on tegu iseseisva riigisõjaga. Viimase hetkeni polnud ka päris selge, milliseks kujuneb konventsiooni lõppsõnastus.

Niisiis anti presidendi juures otsustatu A. Piibu vahendusel edasi A. Reile Eesti-poolse vaatenurgaga: «Meie arvame, et Stalini tees Eesti—N. Liidu suhete uuest vormist suure ja väikese riigi koostöös, mis rajaneb mõlema üheõigusluse ja vastastikuse austuse põhiprintsiibil, ikka on täieline realiteet, kuigi mujal Euroopas valitseb teistsugune moraal, mis väikeriike vaatleb vaid enda huvide vahendina, kus rakendatakse vana Krõlovi ja tema eelkäijate kuulsat normi: ты виноват уже тем, что хочется мне кушать (hunt lambale)» (ORKA 495—11 51, l. 104).

13. mail 1940 vastas A. Rei A. Piibule, käsitledes ühtlasi ka Kremlis toimunud kohtumist V. Molotoviga. Puudutades ratifitseerimise küsimust, kirjutas A. Rei: «Te teate ju väga hästi, et meie ei saa läbirääkimiste laua tagant püsti tõusta ja öelda: meie nüüsgust lepingut alla ei kirjuta. Me ei saa Tanneri ja Paasikivi kombel läbirääkimisi katkestada ja Moskvas ära sõita. Me peame lepingu sõlmima, ja ainus asi, mida seejuures võime teha, on «päästa, mida päästa võimalik». Mida pole võimalik «päästa», sellega tuleb kui paratamatusega leppida» (ORKA 495—11—51, l. 102).

15. mail 1940 kirjutasid A. Rei ja V. Molotov Moskvas alla «Kokkuleppele Eesti Vabariigi Valitsuse ja N.S.V.Liidu Valitsuse vahel maa-alade eraldamise kohta mereväe baaside, sõjaväeasulate, baasi- ja operatiiv-aerodroomide, tanki-, suurtükiväe- ja lennuväepoolügonide, õppe- ja laskeväljade ehitamiseks, rannapatareide püstitamiseks ja teiste küsimuste kohta, mis seotud N.S.V.Liidu maa-, õhu- ja merejõudude viibimisega Eestis». Kokkuleppe juurde kuulus konfidentsiaalne lisa: «Eesti Vabariigi territoriumil nõukogude relvastatud jõudude vajadusteks antavate maa-alade loetelu». See sisaldas 42 maatüki loetelu, millest rõhuv enamus tuli täielikult Nõukogude vägede käsutusse anda I.—5. juunini 1940.

Samal päeval, 15. mail, saatis kindralmajor A. Traksmaa, kes oli viibinud ka 11. mail V. Molotovi juures läbirääkimistel, Moskvas A. Piibule ülevalate olukorjastatud dokumentidest ja kujunenud olukorrast. A. Traksmaa kiri loeti ette vabariigi valitsuse istungil 18. mail, enne kui kokkuleppe tekstile ilmus resolutsioon, et see on kinnitatud vabariigi valitsuse poolt presidendi juuresolekul. Ratifitseerimine parlamendi poolt jäi ära.

Sõjaväelasele omases konkreetses vormis sõnastas A. Traksmaa need plussid ja miinu-

sed, mida sõlmitud konventsioon kaasa tõi. Plusspoolelt võis ta täheldada, et sõlmitud oli esimene lepe, mis selgesõnaliselt fikseeris lahtised küsimused — mis on mereväebaas, milline on baaside kasutamise režiim, kui palju maad läheb ehitustele, kui palju polügoonidele jne.

Miinuspoolelt oli V. Molotov resoluutselt lõpu teinud lootustele, et Euroopa sõja lõppedes lahkuvad Nõukogude maaväed ja õhujõud Eestist. Lühike lõpp tehti vahetegemisele maa-, mere- ja õhujõudude baseerumise erinevatele tingimustele. Kõik väeliigid pidid Eestisse jääma pakti kehtivusaja lõpuni ja mereväebaasidena samaväärselt pidi välja ehitatama maa- ja lennuväebaasid. Nõukogude 65. Erilaskurkorpuse paiknemist ei õnnestunud piirata mereväebaaside vahetu ümbrusega. «Nõukogude Vene juhtide arusaamine on, et mis punaarmee nõuab ja mis temale on vajalik, seda peab antama vaieldamatult. Seda põhimõtet nad on rakendanud väga kindlalt omal maal ning loogiliselt tahavad seda teha ka meil,» kirjutas kindralmajor A. Traksmaa.

Üks valusamaid küsimusi Eesti jaoks oli nõue elanike täieliku ja kiire evakuaatsiooni kohta baaside aladelt, suletud tsoonide loomine baaside ümber, Nõukogude vägede poolt kehtestatud režiimi järgimine. 1939. a lepingud olid neis küsimustes leebemad, paindlikumad. Kui Eesti esindajad püüsid nüüdseid jätki nõudeid pehmenada selgitustega riigi majanduslike ja kodanike erihuvide kaitsest, kõlanud V. Molotovi lakooniline vastus: «Meie omal maal nõuame säärastel puhkudel palju suuremaid keelatud piirkondi ja palju valjemat korda» (ORKA 495—11—51, l. 28). Evakuaatsioon kujunes üsna suureks. 1943. a koostatud Saaremaa Omakaitse tegevuse ülevaates on toodud arvad, et seal puudutas 20 baasehitust ja maa-ala eraldust üldse 1187 tsiviilobjekti ning et 342 majapidamist pidi likvideeritama ja pered ümber asutatama (ORKA R—358—1—11, l. 4—5). V. Molotov oli eestlasi lohutanud, et vabariik ainult võitvat sellest aktsioonist, nimelt on nüüd võimalus maid natsionaliseerida, edasine sissetulek nendelt läheb juba vahetult riigikassasse.

1940. a 15. mai konventsiooniga seotud dokumentidest ilmneb juba Nõukogude välisametkonna väljakujunenud «uus kurss», mida oli teostama hakatud 1939. a mais seoses välisasjade rahvakomissariaadi «kaadripuhastusega». Surve ja jäikus nende suhtes, kellest jõud kindlalt üle käis, oma plaanide teostamine iga hinna eest — need olid rahvakomissariaadi uue koosseisu iseloomulikud tegevusjooned.

Taoline poliitika kulmineerus Eesti suhtes kuu aega hiljem, 16.—17. juunil 1940. Juba mõni päev varem täheldati baasides ärevust. Merebaasidest lahkusid sõjalaevad merele, Kuressaares paigutati sõjaväeosad linna lähiste laagrisse jne. 17. juunil algas jätkuna eelmisel päeval esitatud ultimatiivsele noodile Nõukogude vägede invasioon, mis haaras praktiliselt kogu Eesti. Enam ei kaubeldud väekontingendi suuruse ega paiknemiskohtade üle. Kvaliteedi muutustest räägib selget keelt Paldiski sõja-mereväebaasi ülema S. Kutšerovi pöördumine Eesti Vabariigi sõjaministri abi A. Traksmaa poole nõudega vabastada 19. juuni kella 24.00-ks ja üle anda Balti mere laevasiku jõududele sõjaministeeriumi, ohvitseride kogu, sõjakohtu ja politseiprefekti hooned, Kalevi pataljoni kasarmud, laevaremonditehas ja dokid, veetee valitsuse, tolli, laevastiku ekipaži hooned koos elumajadega, sadamate laod, naftahoidlad, vesilennukite lennuväli, maavägede lennuväli, seniitkahurvägi, üks kino ja kaubamaja, hotellid «Palace» ja «Bristol», vene teater, Eesti Panga vastas olev gümnaasium, «Kalevi» staadion, 24 hoonet Raua, Kreutzwaldi, Kunderi, Gonsiori, Pirit ja Narva tänaval, 20 suvilat kõrgema juhtkonna tarbeks Pirital ja Nõmmel (ORKA 495—12—275, l. 9—10). Nii see kui mitmed teised dokumendid kõnelevad selget keelt, et baaside ajastu endisel kujul oli lõppenud. Kui K. Vorõšilov oma käskkirjaga oli seadnud esialgselt baaside isikkoosseisudele väga ranged piirangud ja I. Popov rõõmustanud, et tark stalinlik poliitika on hoidnud vaba Nõukogude sõjalaevade väljapääsutee Soome lahest, siis 9. augustil 1940 trüki antud M. Jefimovi brošüüris «Nõukogude Eesti» hinnati Eestisse tulemist juba nii: «Kangelasliku Punaarmee võitlejates nägi eesti rahvas mitte ainult suure sõbraliku Nõukogude Liidu esindajaid, vaid ka kõrgeima, sotsialistliku kultuuri kandjaid, uue korra esindajaid» (M. Ефимов. Советская Эстония. ОГИЗ 1940, lk 43).

Perioodi 1939. a septembri lõpust kuni juunini 1940 võib selle lühiajalisusest hoolimata nimetada ephohiks, kui võtta aluseks ENE selgitus, et see tähendab pöördeaega, uue ajajärgu algust. See aeg sisaldas pingelist poliitilist võitlust, kompromisside otsinguid, sunnitud taandumisi. Baaside ajastu näitas kujukalt Nõukogude Liidu uue välispoliitilise ametkonna poliitilist palet. Baaside küsimuse evolutsioonis 1940. a esimesel poolel võib mõnel määral eeldada tulevast 16. juunit, ehkki Eesti Vabariigi valitsus viimase hetkeni püüdis nii oma rahvale kui kogu välismaailmale jätta muljet, et kõik on Eestimaal kõige paremas korras.

OLEV REMU

Kabinetid, positsioonid & raha

Kõigist tuntud formatsioonidest on see, milles meie oleme sunnitud elama, lähim feodalismile, ent ometi pole tegu keskajal Lääne-Euroopas levinud nn horisontaalse feodalismiga (kus vasall sai senjööriilt sõja- või haldusteenistuse eest maa-ala eluaegseks või koguni pärilikuks valdamiseks), sinne vasalliteet on vertikaalne. Süserään ja senjöörid (ülem- ja alamparteisekretärid) jagavad siin truuduse ja kaasavarastamise eest maa-alade asemel ametikohti, järelikult on sinise formatsiooni nimetus VERTIKAALNE FEODALISM. Tšinovnikule antud ressoor on lääniks, millest ta elatub, mille kurnamisest rikastub. Kellele loovutatakse saunadirektorikoht (kes ostab endale saunadirektorikoha), see koorib saunalisi; kes saab teenindusministriks, see koorib hulka-hulka inimesi — ministeeriumi, peavalitsuste, valitsuste jne ametnikke, aga saunadirektori abiga ka saunalisi. Ent saunadirektor peab õiguse eest koorida saunalisi maksuma Saunade Peavalitsuse juhatajale (Saunade Peavalitsuse juhataja koorib peavalitsuse töötajaid, saunadirektorit ja saunalisi), nagu teenindusminister peab maksuma peaministrile (peaminister koorib ministreid, lisaks veel hulka-hulka kõrgeid ametnikke, aga saunadirektori, Saunade Peavalitsuse juhataja ja teenindusministri vahendusel ka saunalisi).

Nii see maksustamine, obrokiröövimine ahelati käib, ja mitte ainult saunade süsteemis.

Vertikaalse feodalismi arenedes (vertikaalseks kapitalismiks?) pole loomulikumat asja kui ametikohtade hinnakiri, mis Usbekistanis, Armeenias ja Aserbaidžaanis kuuldavasti juba oligi välja kujunenud. (Kas ainult seal?) Keskkomitee sekretäri koht olevat maksnud poolteist miljonit, ministrikoht pool miljonit kuni miljon, kolhoosi-esimehekoht olenevalt kolhoosi jõukusest ja maa viljakusest viiskümmend tuhat kuni pool miljonit. Oli täpselt teada seegi, KUI

PALJU ON MILJON RUBLA — diplomaadikohvritäis tihedalt täispakitud sajarublalisi. Ja see võimaldas kiiresti maksta, sest kulub ju miljoni lugemiseks sajarublalisteski paar tundi. Muide, tekkis ka sajarublaliste ažiotaaz — sajarublalise hind turul oli kas kaks viiekümnelist pluss vieline või neli kahekümneviielist pluss kümmeline või kaksteist kümmelist; peenema puruga ei hakatud üldse jändama.

Nii: saad ametikõrgenduse, maksa kõrgenduse andjale! Sest su tulud pearaha sissekasseerimisest hakkavad kasvama. Oma vana ameti võid jälle maha müüa, kompenseerid osaliselt väljamineku ostetud ameti eest.

Küsigem: mis perspektiive avaneb sellest tõdengust sotsialistlikule, vertikaalfeodalistlikule Eestile?

Kahtlemata on lähitulevikus — sõltumata sellest, kas käiku läheb must või valge stsenaarium — siin saadaval soojad kohad, mõnusad ja tulusad kabinetid. Edasipürgijad on hüppel, jälgivad kiivalt konkurentide ettevalmistusi. Kavalamatel meestel on mõlemad rauad tules — nii must kui valge, nii neostalinistliku kui liberaalreformistliku variandi puhuks.

Kes hõivab ENSV Riikliku Julgeolekukomitee esimehe koha? Kes saab uueks Aljošiniks? Kes uueks Kolditsaks? Kes Villoks, kes Meruskiks? Ja kui taastatakse vallad ning maakonnad, oi kui palju pudeneb siis «aparaatides» võtmepositsioone? Ja loomulikult tõrjuvad uued kolditsad allressooridest välja Aljošini ja Kolditsa vassallid, paigutavad neisse «omad inimesed».

Rahvarinnegi on teatud kontingendile, kes õndsas Brežnevi ajal rottide võidujooksus vähem libedaks, vähem kavalaks osutus ja lüüa sai, relvaks EKP-siseses võitluses soojemate kohtade eest.

Ega siis midagi muud, kui varume endale tihedalt sulguvad diplomaadikohvid, et midagi maha ei pudeneks.

ELAV AJALUGU

Avalikkuse valguslaigud on lõpuks ometi katnud ka nõukogude psühhiaatria kangelaslikud saavutused. Milline nägi välja üks Siseministeeriumi erirežiimiga psühhiaatria-haigla, sellest saame pildi, lugedes Hiiumaa mehe Andres Lepiku mälestusi. Tegevus toimub 70ndate aastate keskel. Mälestusi on loetavuse huvides veidi lühendatud. Keda asi sügavamalt huvitab, sellel soovitame üle lugeda «Vikerkaares» 12/89 avaldatud Šimon Gluzmani artikkel «Totalitaarne psühhiaatria: lagunev kindlus». Toim. märk.

ANDRES LEPIK

Saabunud siia, endisesse Insterburgi linna Ida-Preisimaa südames, kästi mul kompsudega vagunist välja kobida. Ei lastud eriti ringi vahtida — paar sammu ja juba olime «rongas», ilma ühegi piluta kitsas kongis. Saatjaõde istus kongi eesruumis ühes kohalike mentidega, arvatavasti haigla omadega. Punkripõrandal vedele hulgaliselt kõikvõimalikku prahti. Sõidu ajal kiskusin oma pühendustega raamatutelt ümbrispabereid, mis olid minu saatusekaaslaste poolt võimatult maniakaal-abstraktseid sirgeldusi täis sooditud (karikatuursed kujud saksa küvrites jms — vägagi hästi võidi neid haiglas valesti tõlgendada). Paberid poetasin jalgu uputavasse prügis. Kohe oli kindlam ja rahulikum tunne.

Sõit ei kestnud kaua. Kümme-kolm minutit pimedas loksumist ja astusimegi masinast välja kohas, mida saab vaid ebamääraselt kirjeldada: mingi punatellistest korpusehoone ja müürid, müürid... Ninasõõrmeisse löi vastik lõhn. Hiljem kuulsin, et jälki haisu levitas naabruses asuva tapamaja korsten.

Jäime ootama eesruumi või nn vastuvõutuppa. Ümbritsev oli kroonulik, ilmetult hall ja vaenulik. Avarapoolses korripidajatoas aseldasid kõikvõimalikes auastmetes ohvitserid, sekka vilksatas mõni valge kittelgi. Seintel lautasid päevarežiimitabelid ja muu ehmatav. Kõle ja jahe.

Peagi olin naisvalvearsti ees ja andsin aru oma olukorra kohta. Päriti tervise järele ja ma hakkasin juba arvama, et tegu on tõepoolest HAIGLAGA. Samas aga... Saabumisi-läbiotsimise, kusjuures üsna põhjaliku, toimetas ment mingis lagedas kartserikongis. Sestpeale pole ma oma pastakat ja kaustikut, muudki kaasavõetud «kahtlast» kraami enam näinud. Polnud midagi parata — mentide rohkus ja asutuse õhkkond

masendas üksjagu. Ometigi pean kõigest üle olema, kui tahan iseendaks jääda.

Lõpuks «juhatati» mind osakonda. Üksel ilutses silm № 1. Haiglas on üldse kuus osakonda, igas seitsekümmend kuni sada hullu. Omajagu jahmatas, et silmasin ringipatsee-rivatel, üldsegi mitte ohmunäolistel tegelastel tööriietusel-rinnaesisel nimesilte nagu laagris kunagi. Selgus, et need olidki ehtsad vangid — zõkid, kes haiglas mitmesuguste tööde peal, peamiselt sanitaridena oma aega tasa teevad. Neil on eraldi korpus ja režiim, igas suhtes vabam kui haigetel. Nende missiooniks tõbiste seas on palju tüütut tööd ja vähe palka ning sellestki läheb pool veel riigituludesse. Ometi, võrreldes fantastiliselt töökate haigetega (võiks öelda: töömaniakid-dega) saavad nad umbkaudu kümme korda suuremat tasu. Aga eks sellest edaspidi.

Osakonna siseterritooriumi moodustab pikk koridor, mille kummalgi poolel asuvad, sarnaselt türmikambrite süsteemile, palatid. Nüüdseks tean, et haigla oligi kunagi «krõtka» — kinnine vangla. Praegugi näeb trellitatud akendel pikendusi ehk jätkukohti — põhiline ümberehitus selles seisneski. Koridori seinad on traditsiooniliselt potisised, palatites, mis peamiselt viie-seitsmekohalised, roheline.

Koht «pakuti» mulle järelevalve-palatisse nagu uutulnukale kohane. Avatud üksel karauulil vang-sanitar ööpäevaringselt, kuna siin elavad määratsushoogudega haiged või muidukaklejad ja korrarikkujad (jah, isegi kärakavõtmisega on sisse kukunud! — vaatamata haigla harukordsele hermeetilisusele, mida laagritega ei andvat võrreldagi). Veel — vangile on usaldatud nendegi valvamine, kes on vastuollu sattunud arstide, õdede või zõkkide enestega. Kogu osakonna peale on palgalisi sanitare ainult kolm. Pole vist tarvidust lisada, kes nad on. Üks on koguni endise «krõtka» teenekamaid mente. Nii lihtsalt käib siinmail ümberkehastumine.

Asutuse maine kohaselt võib siin märgata kõikvõimalike kujude kollektsiooni. Leidub ka enam-vähem maa peal viibivaid, n-ö «normaalseid hulle», kellel vaid aeg-ajalt hood peal käivad. Isegi alaealisi, peaaegu poisikesi võib siin kohata. Seltskond on arukas ja kirev, ent selgesti eristuvad ülejäänutest intelligentsed näod, millel SÜSTEEMI vari. Siin on näiteks kirjanik (ENDINE liidu liige), kes praegu on oma avaldusis äärmiselt iseenast valitsev. Siinse haigla paradoks seisnebki selles, et paljude

ishakanute — kindralite, kirjanike, Nobeli preemia laureaatide jms hulgas on ka päris ehtsaid. (Pole kahtlust, et ka Solženitsõnist lahtisaamiseks kaaluti haigla varianti.) Olles kergemeelselt SÜSTEEMI olemust alahinnanud võime siin peatselt seguneda ülejäänutega — mida aeg edasi, seda kindlamalt. Siin võib dissident-kirjanik isehakanud ametikaaslastega kampa lüüa ja keegi kurat ei tee hiljem enam vahet, kes on kes. Juba viie aasta pärast hajub o m a pilk ja seda, omanikule kõige halvemat, ilmselt taotletaksegi. Kaasa aitab muidugi kõikvõimalik keemia — «farmatseutide» sundannused, trahvisüstid, salaravi. Ja nii kohtabki peamiselt ängistatud, piinatud, muserdatud, ruineeritud ja kes veel teab milliseid silmavaateid. «Kurja vaimu» taga hiilib õelus ja metsikus või siis tõnts rahu ja tuimus.

Muidugi leidub hullude seas lihtlaseid lollegi (ma ei pea silmas kretinismidiotismi), aga imestada pole põhjust, tasub vaid meenutada, et viibin Venemaa perifeerias, kogunisti «saarel». Täiesti loomulik on kohata mõnda kirjaoskamatu või mitmes kaliibris nurkakummardajaid ja risti ettelööjaid.

Kuupäevanumbritest päevikulehekülgedel olen targu loobunud, sest ohutustehnika püsigu sünses majas võimalikult tasemel. Nende teada kirjutan mingisugust ilukirjandust. Sellise raevuka «belletristikaga» peab olema kuradima ettevaatlik.

Viibin mitmendat nädalat viie voodikohaga üldpalatis, uksele numbrisilt kolmteist (mhm!?). Minu voodinaabriks on algul huviga jälgitav, hiljem üpris tüütuks muutuv, veidraid näomoonutusi tegev haige. Lausa karikatuursetele ilmetele kaasneb imelikke häälsusi. Lugemisse süveneda saan ainult siis, kui ta valjult norskama hakkab või peldikusse suitsu tõmbama läheb, kus ta ka õnneks suurema osa ajast veedab. Olen varemaltki täheldanud vaimuhaigete erilist kiindumist nikotiinisse. Siin on seda piiratud, töötavad haiged saavad päevas kätte paki, mittetöötavad pool pakki sigarette ehk ka mahorkat. Hea, et naabri närvilisus mind vähemalt esialgu ei nakata. Annaks jumal, et tal suitsu jätkuks.

Veel mõne reaga elanikest. Suuremalt jaolt on tegu tapjatega, sekka eksib vägistajaidki; üks viiekümne tuhande rubla riigiriisuja, kel tosina haigla-aasta jooksul pole meenunud, kuhu raha peidetud; paar piiririkkujat, keda liigitatakse poliitiliste kurjategijate hulka, ja poliitilised ise, kelleks on meil toosama kirjanik, keda olen juba maininud, ja keegi juut, kes ilmutab sel-

geltnägija võimeid (teadustab mädanevat seda, mis üldteada õitseb).

Kogu pärastlõuna kuni õhtusöögini viibitakse osakonna õuekeses. Hoov kujutab enesest kahe korvpalliväljaku suurust šlakiga kaetud platsi, ääristatud kolme meetri kõrguse puitplangu ja sama laia mullaribaga, millel mõne viljapuu ja paari sirelipõõsa kõrval rohkesti lilligi; selliseid aiakesi on igal osakonnal. Hullupõõra meelehead tekitas primitiivse pingpongilaua nägemine ja veel rohkem sellel mängimine. Paar-kolm kuju, kes aastate kaupa päevast päeva pinksi toksinud, aitasid algul taastada, hiljem täiendada üldkehalist vormi, see aga kergendas tublisti minu haiglasolemist.

Hiljuti käisime mitme spordiärksama mehega kolmanda osakonna õuel võrku tagumas. Spordipoistest oleme vaeseim osakond ning pole ime, et suureskooriliselt kaotasime. Sattusin päris mänguhasarti, millel olid kurvad tagajärjed — juba mängu ajal kiskusid jalad krampi ja mikrolihaserebestusi esines rohkem kui ealeski varem; kaheksa kuud liikumatust oli juurdunud varbaotsteni. Aga ikka, nähes üle tüki aja jälle palli, ei hooli ma sellest — vana viga, mis mul ikka ja alati ületab kogemusi. Järgmistel päevadel ei suutnud ma pinksireketitki kätte võtta.

Sanitar-zõkk, kes meile võistlusreisile kantseldajaks määratud, arvas, et võiksin arstilt luba küsida vangide kõpitsetumal õueplatsil käia, seal olevat võimalik üsna korralikku mängu teha. Oh unistused! Kui arstid ka eesti keelt mõistaksid, poleks selle saavutamine ometi kuigivõrd reaalsem.

Tööl käin osakonna söögitoas — katta-kraamida-pühkida-koristada. Eelis on vaba aja rohkuses, seepärast püsin esialgu kohal. Palgal pole kah viga, tervelt kolm rubla kuus — sama summa saavad seitse tundi õmblusmasina taga küürutajad (sedagi vaid juhul, kui tegelik tööhulk ulatub saja viiekümne rubla piirimaile).

Olen püüdnud võimalikult palju oma vaba aega lugemisega täita, sest lugemuse suurendamine on kõige keskpärasemaks kompensatsiooniks SEISULE. Kohalikele eestlastele saabub rohkesti perioodikat — enamik mind huvitavatest väljaannetest, tellitud koduste poolt, kuna siinõutamiselle tehakse absurdsid ja põhjendamatu takistusi — formaalne õigus lugemiseks peaks meil ometigi olema. Ilukirjandust on kasinalt, meie osakonna eestlased pole hasartsem lugejarahvas kui keskmine eestlane üldse, mina aga pean seda olema, muidu kaoks ainuke reaalne kasutegur tühja jooksvas ajas. Vahetevahel õnnestub üle plangu kuuenda osakonna poisile Kallele sokutada vahetuskaubana

mõni raamat, ja kui salatehingule jälle ei jõuta, siis saan aeg-ajalt «vastuseidki».

Eestlasi on peale minu osakonnas kolm — kuuekümmne viie aastane Peek, kes kinnitab, et teda on siin üheksa aastat hoitud arstide kokkumängu tõttu julgeolekuorganitega; ta pidas mulle pika ja põhjaliku loengu maailmakorra ümberetgemise teooriast taoismis, millest minu rumal pea mõistagi suuremat ei jaganud; üks Saaremaa poiss, üldhaiglast seitse korda plehku pannud, sees raske huligaansusega (ka kerge huligaansust *pro* kallaletungil hullu poolt võetakse üldiselt raskemini kui mis tahes muud kuritegu; minu arvates üks väheseid haigete «õigusi») ja keegi keskealine lastevägistaja, skisofreenik-paranoik. Peegi kui väga tugeva malletaja «hapnemise» kohta kalduvad mõned teadjamad arvama, et kuuenda osakonna muidu küllaltki asjalik arst, male meistrikandidaat, on igati Peegi väljakirjutamise vastu sel lihtsal põhjusel, et ta kaotaks ainukesse võrdväärse mängupartneri kogu haigla ja ehk ka kogu linna peal. Peegi «süü» seisnes ja seisneb ainuüksi teatud instantside tüütavas tülitamises. Ta ei karda «tõde» KOMISJONIDESKI professorile näkku paisata ja öeldud kõntsõrmega takka kinnitada. Mõnikord ajan temaga meelsasti juttu, eriti kui ta meenutab oma hiilgeaegu Mõisaküla «Ülo» jalgpallimeeskonnas. Paraku on mehikesel kuulmine tõntsivõitu ja pealegi kipub ta juttu jalgpallilt viima ikka taoismi valdkonda.

Arst on kutsunud mind paaril korral välja, neist esimesel taotlesin eestikeelse kirja kojusaatmise õigust, ent edutult. Minu «isiklikuks» tohtriks on keskealine, tardunud silmavaataga, väga Auni meenutav, meessugu vihkav naisolend. Osakonnajuhatajaks on puna- ja isepäisusele kalduv röntgenoloog, auastmelt kapten. Kuipalju viimasel psühhiaatriast aimu, pole selge, kuid palka kuuluse ta saavat psühhiaatri-, röntgenoloogi- ja ohvitseriameti eest. Mina omalt poolt arvan, et ka «riigisaladuste» hoidmise eest nagu teisedki siinsed võimuesindajad — egas muidu poleks neil palk viiekordne, võrreldes tavaliste arstidega. «Ihuarsti» jutt on alati tujutult morn ja vestlus minuga kuivavõitumokaotslik, «kohta» kättenäitav; seevastu OJ (osakonnajuhataja) võib vahel muigelpoolkuud-suudki näidata ja aeg-ajalt mõne asjalikuma sõna poetada.

Seni olen koju lähetanud kolm pudivenekeelset kirja, ühe samasuguse patareisse Ülevile, mille ta olevat kättegi saanud. Isa eestikeelne vastus ühes riigikeelse poolähvardusega arstide aadressil anti kätte sõnadega: et see oleks viimane kord! Mind pani kangesti imestama, et seepeale ei määratudki

«trahvidoosi», järelikult peaksin nüüd «usal- dust õigustama».

Keda tuleks küll tänada — kas MOSKVAT, ema, kes saatis KESKUSESSE minu koostatud kirja, või koguni lugupeetud FORTUUNAT ennast võimaluse eest televiisorit vaadata vahetult enne MM-võistlusi jalgpallis! Olin juba mustas lootusetuses unustanud ammuigatsetud maagilise šifri — MÜNCHEN '74. Niisiis — jalgpall! Iga ülekantava mängu päeval ja ajal olen õnnelik justkui unenäo VABADUSES. Saadud rahuldus peletab viivuks masendava reaalsuse; matsi lõppedes olen samavõrd löödud kui ärkamisel tõelisesse.

Seniseks on mängud jõudnud vahegruppidesse. Muide, kui edastatakse Liidu karika või meistrisarja mängu, teevad nende igavuse kulul kriitikat isegi paadunud hullud.

Telekas troonib söögitoas aukohal. Teati rääkida, et varemalt olla siin «pille» nähtud, kuid tasapisi ja märkamatult on nad ära kadunud. Nüüd siis üle tüki aja taas — kes teab, kui kauaks? Ja veel väike üllatus — laupäeviti näidatakse siinsamas kinogi, kahjuks küll enamasti nahkmantli-komissaride filme.

Haiglakorpuse põhiosa on kolmekorruseline, moodustades üsnagi laialdasel territooriumil ülevalt vaadatuna M-kujutise. Ebasoovitavate pilkude eest varjab haiglavaldusi ja sealseid saladusi seitsme meetri kõrgune põhimüür, mis alles hiljaaegu oli okastraadiga nagu ämblikuvõrguga kaetud. Nüüdseks on okastraat asendatud kaasaegsema signaalisatsioonitraadiga. Põhimüüri ees asub plankaed, nende vahel nn puutumatu ala. Mõne päeva eest käisin koos paariliselega vabahtlikult seda «piiritsooni» puhastamas. Mendi näpunäidete järgi pühkis teine luuaga oksarisu ja puulehti kokku, mina kaevasin auke ja matsin prahi maha. Müüri taga kohisevad võimsad põlispuud ei suutnud leevendada üha süvenevat igatsust vabaduse järele, pigem vastupidi, tõid masendava selgusega esile asjaolu, et olen üks nendest, kelle kinnihoidmist troostitute müüride taga nii väga vajalikuks peetakse. «Piiritsoonis» asub veel kaks okastrataeda, mille vahel traatatkerdid. Seega paikneb siin eraldi kolm sektorit, välis-äärmine «kaunistatud» mittelooduslike liivavaokestega nagu kallil kodumaa suurem jagu mereranna luidetest. Nägin ka... elektrikarjust inimestele.

Nime poolest HAIGLA! Naasen «piiril» üksjagu vaimuhaigemana kui minnes... ning uputan end pingpongisse. Kui see vaid aitaks! Meenub lugu ühe rakušnõdraga: tollal olin veel järelevalvepalatis, esimest ööd muuseumis, kui vastu hommikut pistis keegi täiest kõrist röökima: «Karauul! Karauul!» No eks

karauolid tulidki ja peksid rusikatega teda ning temas despooiditavat KURJA VAIMU ning kõik peale minu olid hämmelduses, kui röögatuste detsibellid vaibumise asemel kolmekordistusid. Ei aidanud ihulükmete väänamine ega appirutanud valveõdegi koletu süstlaga. Juba püüdis keegi verist keha sunnijakki toppida. Korrapidajaruumist, mis äti õnnetuseks lähedal asus, ruttasid juurde uued mendid ja ohvitserid, näol paur *hääritus* ja rusikates kaua sügelenud lööma-himu.

Pärast kostis lugu OJ kõrvu, kes kutsus asjaosalised ükshaaval oma kabinetti ja arvatavasti sõites neid teemal: tšort poberi! — kas tõesti vaiksemalt ei saanud? Siinset märulit võisid kuulda isegi kõrvalasuva liha-kombinaadi lihunikud, kel käsil õilsad tapatalgud.

Jääb ainult lisada, et alates tollest pärtli-ööst jäi varem suhteliselt kõbus vanake põdema, voodist ta enam ei tõusnud, hiljem amputeeriti linnahaiglas jalgi ning lohutuseks kirjutati ta lähimas KOMISJONIS välja (*pro* kaelast ära), muidu oleks üksjalgade protsent osakonnas paisunud tähele-pandavalt suureks.

Lükin teisegi raugaloo, mis praegu meenus, kohe siia otsa. Kui hästi järele mõelda, võiks ju sarnaseid lugusid hulgi ette tuua, kuid olgu peale . . . Niisiis käskis Auni-silmne ühel pödural vanamehel-voodihaigel miskipärast enese jumaliku palge ette ilmuda — too saatis vastuseks vabanduse, et kuna on haige ja nõrk, ei suuda ta lihtsalt käsku täita. Selle asemel et tohtrihärra nüüd ise suvat-senuks tulla, saabus hoopis RANGE KÄSK. Kui juba RANGE KÄSK, siis pidi ennast ometigi liigutama, sest oli üldteada, mis järgneks käsu täitmata jätmisele. Vanake punnitas suure vaevaga enese voodis istukile, kõikus ivake aega nagu puu tormituu-les ning langes seejärel asemele tagasi. Laip kanti, nagu laibad ikka, jalad ees minema.

Nojah, KOMISJON. Ühel heal päeval too ärevalt oodatud üritus jõudis meiegi osakonda. OJ kabinetis istus MOSKVAST saabunud professor, keda sekundeerisid kohalikud arstid ja teised kõrgemad ohvitserid. Uksel valvas tooreilmeline palgasanitar, kes märgukella kõlina peale laskis sisse järjekordse hullu. Kuniks professor tema vai-nuhaigust ja erilist ühiskonnaohtlikkust kümne kuni kahekümne sekundi jooksul kinnitas, jõudis konveieriliinil koht järgmise kätte, kes põhjalikult läbiotsituna esile lükat. Mõnel üksikul õnnestus professorit tervelt paari minuti vältel «kinni pidada». Minagi olin väljavalitu — poole minuti jooksul jõudis OJ professorile tutvustada mu

SEISU üldjooni, kiitis mind tegelevat fotograafiaga (ilmselt oli pilgu üle libistanud kellegi teise iseloomustusest) ja koguni kirju-tamisega (ilmse pilkenoodiga). Hetkelise inspiratsiooni ajal küsis professor mingi-suguse talle kõrvu jäänud eesti laulu kohta, et kuidas see meloodia nüüd õieti oli . . . ?

«Teate, üks päris kena lauluke on «Ma tahaksin kodus olla»,» pöru-tasin iseendalegi üllatuseks, niivõrd kui minu pudiriigikeel seda võimaldas. Professor pistis nina-prilli toimikusse, uuris midagi ja porises: «Maala, maala,» ja ma võisin minna ravi jätkama. Päris lõbus vahespektaakel.

Üksikud õnneseenend siiski kirjutati välja, nende hulgas eestlane — too lastevägistaja (7 aastat). Peek lubas professori näo järje-kordselt täis sõimata ja seda ta tõenäoliselt tegigi, kuna ei suutnud selgi korral «võimu» sümpaatiat võita. Järgmine komisjon koguneb poole aasta pärast, siis on mind «ravitud» seitse kuud. Kes teab, ehk . . . ?

Viiimasel ajal puhuvad uued tuuled — püütakse hingitsemata saada niisugune totrus nagu kunstiline isetegevus vms. Hullumaja kohta hull värk, lausa haigete mõnitamine. On selge, et see tuuleke pole kohalik. On alust arvamuseks, et mõni siitpääsenu (kind-ral vms) on mõjuvõimsate tuttavate kaasabil üritanud üht-teist liikuma lükata. Minu aru-saamist mööda on algselt taotluseks inimliku-mad tingimused, kuid nagu palju muudki, keeratakse ettevõtmine iseenese vastandiks ja asi sumbub mõttetustesse. Ja kõigile teenistu-jatele saabub taas märksa mugavam äraelu. Nende jaoks oleks muidugi kõige etem, kui haigeid üldse riivi tagant välja ei lastaks. Ent aeg-ajalt, kõrgete ülemuste rahustuseks, organiseeritakse kampania korras üht-teist siiski. Ja nii tulevadki naaber-osakonna «taid-lejad» meie jalutusõuele sõpruskontserti andma. Taban end mõttelt, et sellist abi vajame küll kõige vähem. Kui olla raudselt aus, siis isiklikult saan üritusest küll täielikku rahuldust, ainult ma pole kindel, kas teistelgi haigetel on humooritunnetus samas suunas arenenud nagu minul. Kui kontsertbrigaad trambib puulavatsil karmoška saatel, «deklameeritakse» või röögitakse laul-da: «Suur Lenin ta oli üllas . . .», siis . . . Ja kui mõne kuulama aetud, omaette itsitaja näole lisanduvad grimassid, saan minagi suutäie naerda. Ma ei imestaks põrmugi, kui keegi omakorda minu suisa totrana tunduvast naerust OMA järeldused teeb. Naeruga tuleb olla sama ettevaatlik nagu näiteks võimlemi-sega. Alustanud esimestel päevadel bravuur-selt vormitaastamisega: pumpamise, lõuatõm-bamise ja üleshüpetega, soovitas üks «elu-

targem» lätlane sellega mitte tegelda — tõlgendatavat valesti.

Toimunud on vapustav sigadus. Mõne nädala eest käis ema kokkusaamisel (tunniaajaline, kohustuslik riigikeel), andsin talle kojuviimiseks pühendustega raamatuid — igaks juhuks. Nüüd kirjutab ema, et kirjanike autogrammid on fütellehtedelt välja kratsitud — **NEED OLID EESTI KEELES!** Üleandjament nähtavasti arvas, et kui ta likvideerib paberilt igasuguse salateate, siis teenib ustavalt kodumaad — ainuke seletus asja kohta, mille pärast vihastusin viha vastu immuunseks. Vanajumal, Sa tegid õigesti luues **IMMUUNSUSET!**

Tõesti, veel ainult vahemõtteid on mul võimalus aeg-ajalt päevikusse kanda. Üha raskemaks läheb kaustikut tagasi kaubelda pärast kõikvõimalikke puhastuskampaaniaid, mille ohvriks langevad enamasti kirjutusvahendid, ajalehed-ajakirjad jne. Vist arvatakse, et kõik üleliigne, mis segab riigi kasuks (tasuta) töötamast, tuleb konfiskeerida ja seitsme luku taha peita. Nõnda saab siis paratamatuks, et minu klade õõnestab riiki kahest otsast korraga. Õieti peaksin rahul olema ja mitte nii väga kiruma — aeg-ajalt ma oma kaustikut ju ikkagi näen! Niigi suur privileeg paljude teiste ees.

Millal küll jõuan niikaugele, et suudan riigikeeli väljenduda tasemel, mille saavutasin kord unes, kus selgitasin ja tõestasin arstile põhjalikult kõik minussepuutuva. Iga sõna kukkus suust nagu kuldmina, puudus ilmsi-oleku sõnaotsimine-sebimine, vajalik, häda-vajalik tuli ludinal üle huulte. Hommikul ärgates oli hing kerge justkui oleksin ränk-rõhuvast koormast vabanenud. Tundsin ligilähedaselt sama, kui kord umbkeelsena ei osanud sõnagi vastu öelda ideoloogiast üdini läbiimbunud põikpäisele arstile ning mil juhuslikult kuulamajäänud poliitiline paari täpse ja mõjusa sõnaga kõik paika pani. Jah, ideoloogia... Vaatamata «kindlale kohale» pressitakse siingi järjekindlalt heleroosat uima ajudesse; seda tungib sisse isegi riivitet uustest ja trellitet akendeist (plakatid riigi töörekordite kohta). Olein vajunud mõnikord mõttesse: kas SIIN pole tegu juba kätte jõudnud kommunismiga? Sest siinses hullumajas on saavutatud enamik sellest, mida ideoloogia taotleb — **VABADUS, VÕRDSUS, VENDLUS!** Oleme vabad vajadusest ISE mõtelda. Võrdsed oleme niikuinii ja kes veel ei ole, see tehakse selleks süstidega peagi. Vennastumine? Nojah, eks seegi toimub, kui sa nagu karbes ühiselt teistega sitahunniku otsas ringi sebid. Ideoloogiline terror... Just need kaks, trahvisüstidest mittehoovivat teisitimõtletajat — insener Sotsist ja pime juut Odessast löövad tihtilugu vastasleeri suhu

tropi, millist mina isegi sorava keeleoskuse korral vaevalt oleksin suuteline sinna toppima. Muide, «vastasleeri» pearinde moodustab haigla personal — õed, mendid, sanitarid. Juudi läbinägelikkus on seni talle maksnud kümme aastat, kuigi paragrahv näeb ette kuni ühe aastani... Seitsmes nov. seitsekümmend viis.

Täna möödub kaks aastat hetkest, mil **KAABUDEGA MEHED** teostasid «krimi-nulli» stsenaariumikohase lõpplahenduse. Mis sellest ikka meenutada, niigi irvitab kõikjal vastu üks- ja seesama **SÜSTEEM!**

Lesin koikul (maalutan, vedelen, põõnan, olesklen, logelen, ühesõnaga mediteerin) ja takseerin oma püstivarba-asendis päkka konkspõlvel. Liigutan. Mnjah — umbes kaks kuud tagasi, kui vend Janno siin käis, oli valveõel minu päkaga pistmist — asjaloost võis sõltuda mu tervis ehk koguni ka elu. Olin sidunud käesoleva kaustiku eelkäija rätikust kärstatud ribadega sääre külge ja läksin kokkusaamisele. Osavalt varbaga sudides (olin operatsiooni eelnevalt kõvasti treeninud) õnnestus alumine riba lahti päästa. Et asitõend ripakile ei jääks, peitsin riba tuhlisse. Asusin järgmise kinnituse kallale, hoolimata saatjast-õest, kes meid teraselt silmas pidas. Teda Ilse Kochiks nimetada olnuks ilmne kompliment.

Kahjuks ei õnnestunud selgi korral asja lõpuni viia. (Nagu mitmel eelmiselgi korral.) Kokkusaamise lõppedes arvas inkvisiitor-õde teha minu jaoks ekstra läbiotsimise — vist märkas midagi kahtlast. Ment kui käsualune sooritaski oma töö elukutselise asjatundlikkusega — mind kombati läbi sõna otseses mõttes pealast jalatallani. Õnneks patsutas ment «tuumalaenguta» säärt ja ma võisin pisut kergemini hingata. Ometigi leiti rätiräbal. Seletasin «ahhaa-mis-see-on?!» näoilmetele, et kasutasin riideriba marlina ja nähtavasti on see oma kohalt lihtsalt nihkunud. Jumal tänatud, et ei tõtatud ninapidi minu varvast uurima, millel polnud kriimugi — seekord. Teiste kokkusaanutele «smenn!» muidugi ei tehtud, neile kui oma-maalastele piisas läbiotsimisest, mis sooritatakse e n n e kohtumist omastega. Mind kui «sakslast» ja mingi kahtlase tüübi, pikalakalise gangsteri venda pidi küll eriliselt ette võetama.

Ära tulles pidas allesjäänud rätiriba kaustikuga vastu ja seega pääsesin seks korraaks ravi-komplekstoõtlusest.

Mainisin äsja, et nendeole on ma sakslane, koguni fašist. Seda on mulle korduvalt teada antud, viimati pärast teleseriaali «Variant «Omega»» demonstreerimist Kesktelevisioonis: filmi tegevus toimub sõja ajal

Tallinnas. Eriti on seal esile toodud eestlaste ja sakslaste koostöö Nõukogude luure vastu. Siin ole pigem hotentott kui eestlane! Üheksateistkümnnes oktoober seitsekümmend viis.

Jätkame eelmises numbris alustatud MAGNUS ILMJÄRVE 30ndate aastate teise poole Eesti—Soome suhete vaatlusi.

KUI SOOME EESTILE EI MÖELNUD Eesti Soome välispoliitika 1937—1939

Iseseisvusejärgsetel aastatel oli Soome välispoliitika keskseks põhimõtteks *status quo* säilitamine Läänemere ruumis. Seda püüti saavutada Läänemere piirkonna rüke ühendavate lepingute, Rahvasteliidu, Inglismaa ja Prantsusmaa abil. Lähemat koostööd püüti teha Skandinaavia, Baltimaade ja Poolaga. 20ndate aastate lõpus hakkas Soome koostöö oma lõunanaabritega muutuma üha ettevaatlikumaks. Rahvusvahelise olukorra pingestumine tekitas Soomes arvamuse, et tihe koostöö Baltimaade ja Poolaga toob Soomele ainult kohustusi ja kisub maa suurriikidevahelistesse konfliktidesse. Hädaohtu Soome iseseisvusele nähti erinevalt Baltimaadest ainult idas. Sõjalist liitu Baltimaadega selle ohu tõrjumiseks ei peetud otstarbekaks. Hitleri «Mein Kampfis» kavandatud ideed viitasid võimalusele sattuda Baltimaade pärast Saksamaaga konflikti. Teati, et Nõukogude Liit kui suurriik vajab Läänemere sadamaid. Merele juurdepääs on geopoliitiline seaduspärane, ka selles suhtes olid Baltimaad Soomele hädaohtlikud. Saksa ja Nõukogude diplomaadid omalt poolt rõhutasid järjekindlalt Soome ja Baltimaade erinevat staatust ja andsid Soome diplomaatidele mõista, et *status quo* säilimine Baltikumis on ajutine nähtus (A. Wuorimaa. Lähettiläänä Hitlerin Saksassa. Keuruu, 1967, lk 17, 21). Eeltoodut arvestades oli Soome kindlalt veendunud, et Baltimaad koos Poolaga on eelseisvas sõjas võitluse tallermaaks ning langevad saagiks Nõukogude Liidule ja Saksamaale.

Inglise-Saksa merekokkuleppe sõlmimine 1935.a juunis oli teade sellest, et Inglismaa jättis Läänemere piirkonna Saksamaa mõju sfääri. Saksamaa oli Versailles' rahulepingut rikkudes märtsis teatanud lennuväe loomisest ja kuu aega hiljem seadnud sisse üldise sõjaväekohustuse. Nõukogude Liidu mõju suurpoliitikale oli kasvamas. Mais 1935 sõlmiti Nõukogude Liidu ja Prantsusmaa vastastikuse abistamise leping.

1935.a juuni lõpus teatas Nõukogude Liidu Helsingi saadik Erich Asmus peaminister Kivimäkile, et Nõukogude Liit okupeerib Euroopa konflikti sattudes kohe Soome (T.M. Kivimäki. Suomalaisen poliitikon muistelmat. Porvoo, 1965, lk 93). Inglise-Saksa merekokkulepe ja Asmuse ähvardus olid selged märgid Soome ohustunud asendist. Soome juhtide arvates erines Soome asend Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahele jäävatest Baltimaadest ja Poolast niivõrd, et peeti otstarbekaks deklareerida Soome kuulumist Skandinaaviamaade hulka. 5. detsembril 1935 kuulutati Eduskund välja Skandinaavia-orientatsiooni. Uue välispoliitilise suuna isadeks tuleb pidada välisminister Antti Hackzelli ja kaitsenõukogu esimeest marssal Mannerheimi. Skandinaavia-orientatsiooni mõte seisnes selles, et kui ühegi suurriigiga poliitilisi lepinguid ei sõlmita, võidakse eelseisvas maailmasõjas puutumatuks ja neutraalseks jääda, nagu Rootsi, Taani ja Norra Esimeses maailmasõjas. Nüüdsest peale sai valdavaks Soome valitsuse joon, mis säilitas küll suhted Baltimaade ja Poolaga, kuid ei kooskõlastanud nendega oma välispoliitikat. Ei saa eitada, et järgnevatel aastatel kasutati Skandinaavia-orientatsiooni ettekäändena lõunapoolsete naabrite koostööpakkumiste tagasilükkamiseks ja teatud ringkondadel ei takistanud see arendamast välispoliitilist koostööd Saksamaaga. Rahua ajal võis isellist välispoliitikat harrastada, ehkki selle poliitiline alus oli äärmiselt ebakindel. Aga niipea kui rahuaegne tasakaal kõikuma hakkas, imnes kunstlikult ülesehitatud orientatsiooni nõrkus ning Soome sattus Talvesõtta ilma ühegi liitlaseta. Baltimaadel jäi nüüd üle seda põhjanaabrite ebaloomulikku välispoliitilist harrastust pealt vaadata ja küsida, kas teispool lahte tõesti usutakse, et neil on võimalik sõjast pääseda.

Erinevate Soome poliitiliste parteide arusaamad Soome välispoliitikast ja suhtumisest Eestisse ei langenud päriselt ühte.

Sotsiaaldemokraadid olid seisukohal, et väikesed riigid ei suuda end tulevases sõjas suurriikide vastu kaitsta. Soome iseseisvuse kaitseks nägid nad parima tagatisena rahvusvahelist õigust ja neutraliteeti, kuna väikesed rahvad ei võik uskuda lubadusi, mida suurriigid soodsa poliitilise konjunktuuri ajal annavad (A. Halila. Väino Voionmaa. Helsingi, 1969, lk 304). Igasugune riikide liitumine sõjalistel eesmärkidel oli sotsiaaldemokraatide arvates ohtlik toiming. Iga väiksemagi kõmu peale, kus oli juttu Soome välispoliitilisest koostööst Baltimaade ja Poolaga, muutus sotsiaaldemokraatlik ajakirjandus närviliseks ja hoiatusi tuli kui külluse

sarvest. Lühidalt öeldes, sotsiaaldemokraadid ei kiitnud heaks välis- ja sõjalispoliitilist koostööd Baltimaade ja Poolaga, sest see raskendas suhtlemist Saksamaa ja Nõukogude Liiduga. Saksamaa oli suurriik, keda Soomega sidusid ajaloolised ja kultuurialased suhted. Seepärast püüdsid sotsiaaldemokraadid teha kõik mis võimalik, et säiliks hea vahekord selle Läänemere suurriigiga. Erinev ideoloogia ei kujunenud siin takistuseks. Kõik katsed teha Soomet ja Saksamaa välispoliitilistest vaenlasteks oli sotsiaaldemokraatide silmis halvem, mida üldse teha sai. Teisalt usuti naiivselt, et Venemaa pealinna kolimine Peterburist Moskvasse on vähendunud pingeid Põhja-Euroopas ning Skandinaavia-orientatsioon, erapooletuse ja rahuarmastuse deklareerimine Soome poolt rahustab Nõukogude Liitu. Iga Soome juht, kes pooldas orienteerumist lõunasse, muutus partei rünnaku objektiks. Sotsiaaldemokraatide väide, et Soome rahva enamus ei poolda lähedasi suhteid Baltimaade ja Poolaga, kelle strateegiline asend oli äärmiselt hädaohtlik, ja kus kehtisid autoritaarsed režiimid, vastas tegelikult tõele. Sotsiaaldemokraatide suunaandjateks välispoliitikas olid rahandusminister Väino Tanner, välisministri asetäitja Väino Voionmaa ja Eduskunna välisasjade komisjoni esimees Reinhold Svento. Viimase arvates erines Soome ja Skandinaavia- maade asend Baltimaadest sedavõrd, et neil polnud mingit põhjust karta Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahelist sõda. 1938.a kirjutas Svento raamatu Skandinaavia-orientatsiooni otstarbekusest ning hoiatas veel kord Soomet end sidumast Eesti ja Baltimaadega (R. Svento. Suomen ulkopoliitikka. Jyväskylä, 1938). Hiljem, juba Talvesõja ajal, oli Svento sunnitud tunnustama, et «Soomel üldse ei olnud mingit välispoliitikat, sest Stockholm pagemist ei saa nimetada sõnaga poliitika» (A. Warma. Diplomaadi kroonika. Lund, lk 116).

Koonderakond oli konservatiivne suurkodanluse partei. Juba Soome kodusõja ajal oli koonderakond olnud suur Saksa orientatsiooni pooldaja ning teinud jõupingutusi kuningriigi loomiseks. Saksa keisri Wilhelm II sugulane Essen prints Friedrich Karl oligi teel oma alamate juurde, kui saabus teade Saksa vägede kapituleerumisest läänerindel. 1930ndate aastate alguses oli koonderakond juhtinud ja finantseerinud kommunistidevastast Lapua liikumist. Välispoliitika alal valitses parteis seisukoht, et Soome peab sõjalistest liitudest eemale hoidma, liituda võib ainult Skandinaaviamaadega. Koonderakonna välispoliitilisel kontseptsioonil oli kolm lähtekohta: 1) Nõukogude Liidul ei ole suuremat kasu Soome vallutamisest, kuna impee-

riumi väliskaubanduses pole Soome sadamad kunagi olulist osa etendanud; 2) ühe suurriigi huvid nõuavad, et Hanko ja Turu sadamad ei läheks Nõukogude Liidu kätte (ORKA f 957, n 13, s 746, lk 57). Suhtumises Baltimaadesse olid koonderakondlased seisukohal, et Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahelise sõja korral okupeerib Punaarmee kohe Baltimaad, küsimata neilt, kas nad seda tahavad või ei («Uusi Suomi» 18.04.1939). Nii nagu sotsiaaldemokraadid leidsid ka koonderakondlased, et tihedad poliitilised ja sõjalised suhted Baltimaadega segavad suhtlemist mitmete riikidega ning kohustavat Soomet järgima poliitikat, mis võib viia maa katastroofi äärele. 1922.a olid koonderakondlased energiliselt hääletanud Varsavis sõlmitud Soome, Eesti, Läti, Poola poliitilise lepingu vastu, mille seitsmendas artiklis mainiti, et kui üks allakirjutanutest satub provotseerimatult kolmanda riigi rünnaku objektiks, siis teised riigid võtavad selle riigi suhtes heatahtliku hoiaku ja lepivad viivitamatult kokku astutavate sammude suhtes. Koonderakonna ja sotsiaaldemokraatide arvates ei olnud leping suunatud mitte ainult Nõukogude Liidu, vaid ka Saksamaa vastu.

Soomerootslased (**Rootsi partei**) olid tulised Skandinaavia-orientatsiooni pooldajad ja Balti-orientatsiooni vastased. Nad väitsid järjekindlalt, et Soome kuulub Skandinaaviamaade hulka ja tal ei ole midagi ühist Eesti ja Balti riikidega. Baltimaadele suunatud välispoliitika ei mahtunud soomerootslaste maailma. Soome välispoliitilisi ideale tuli nende arvates otsida ainult Skandinaaviast («Svenska Pressen» 9.12.1935). Teiste sõnadega, püüti selgeks teha, et Skandinaavia riikidele ei meeldi Soome koostöö Baltimaadega, sest põhjariigid ei taha ega või võtta endale kohustusi väljaspool seisvate riikide suhtes. Soomerootslased deklareerisid, et Soome ei või kuuluda mingisugusesse suurriikide ega ka väikeriikide blokki, mis võiks ohustada Skandinaavia riikide erapooletust suurriikide võimaliku kokkupõrke korral Läänemere basseinis («Hufvudstadsbladet» 4.05.1939). Suhtumises lõuna-poolsetesse naabritesse ühtisid nende vaated täielikult Rootsi välispoliitika seisukohaga, mis pidas Balti riikide iseseisvust ajutiseks nähtuseks.

Maaliidu e põllumeeste partei välispoliitilised vaated sarnanesid sotsiaaldemokraatidele. 20ndatel aastatel olid maaliitlased teotanud lähedasi suhteid Eestiga. 30ndatel aastate keskel pingestub rahvusvahelises olukorras leidsid ka maaliitlased Soome asendi erinevat Baltimaadest ja Poolast niivõrd, et Soome välispoliitikat tuli nüüdsest peale tähistada sõnaga eriline. Maaliidu juhtide

arvates polnud soome rahvale vaja midagi muud kui võimalust rahulikult tööd teha. Siit tulenes suhtumine teistesse rahvastesse ja naabermaadesse, mis ei võinud olla teistsugune kui range erapooletus suurriikide ja võimaliku suuriikide konflikti suhtes. Soome erapooletus oli saavutatav põhjamaade koostöö tihendamise, riigikaitse kindlustamise ja sisepoliitika tervendamise abil (J. Mylly. Maalaisliitto ja turvallisuuspolitiikka. Turku, 1983, lk 160). Rahvusvahelistes suhetes tuli piirduda kaubalepingute sõlmimisega ja kultuurisidemete arendamisega. Maaliitlased mõistsid, et Nõukogude Liit on agressiivne ja imperialistlik suurriik. Erinevalt sotsiaaldemokraatidest ja parempoolsetest pidasid nad Hitleri-Saksamaad põhioluliselt salakavalaks, jõhkraks ja ekspansivseks riigiks, kuid samas mõistsid, et ainult Saksamaa suudab Nõukogude Liitu ohjeldada ja nõrgendada. Maaliitlased tunnistasid, et Soome suhted Eestiga ei olnud nii lähedased, kui pidanuks olema. Suhete parandamiseks püüdsid nad soodustada Soome-Eesti kaubavahetust ja kultuurisuhteid, Maaliidu juhtivad tegelased haridusminister Uno Hannula ja siseminister Urho K. Kekkonen püüdsid ohjeldada paremradikaalide Eestis kehtiva režiimi vastast kriitikat. Maaliidu liidrite algatusel asutati 1936. a veebruaris Soome-Eesti selts, mille esimeheks valiti hilisem Soome president Kosti Kalli. 1938. a mais sai seltsi esimeheks Urho K. Kekkonen. Seltsi eesmärgiks oli parandada ja tugevdada suhteid Eestiga ning tutvustada Soomes Eesti kunsti ja kirjandust (T. Nygard. Suur Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen. Keuruu, 1978, lk 315).

Eduerakond oli demokraatlik liberaalne partei, kuhu kuulusid peamiselt haritlased ja ametnikud. 1930ndate aastate teisel poolel oli eduerakond omaks võtnud Skandinaavia-orientatsiooni, kuid see ei tähendanud koostöö eitamist lõunapoolsete naabritega. Eduerakonna algatusel oli 1922. a sõlmitud Varsavi leping, mida Eduskund ei ratifitseerinud. Eraldi väärivad käsitlemist eduerakondlasest välisministri Rudolf Holsti¹ vaated. Holsti piiririikide-poliitika on see, millest Soomes ei ole armastatud rääkida. Terminiga «piiririigid» tähistati kahe maailmasõja vahelisel perioodil Venemaast lahku- löönud riike — Soomet, Baltimaid ja Poolat. Poliitilist ja majanduslikku koostööd nimetatud riikide vahel on käsitletud piiririikide poliitikana. Soome ja Baltimaade ajalugu on tulvil rootslaste, sakslaste ja venelaste katseid alistada kohalik rahvastik oma võimule. Määravaks on siin olnud Soome ja Baltimaade strateegiline tähtsus. Soome võidi sooritada dessant nii läänest kui lõunast. Geo-

graafilised iseärasused, arvukad järved ja suured metsad, piirasid suurte armeede tegevust ning tegid Ida-Soome hästi kindlustatuks. Soome lõunaranniku saarestik pakkus head varituspaika allvee- ja torpeedolaevadele. Soome ja Baltimaade valdamine kergendanuks seega Punaarmeel Loode-Venemaa kaitset ja pakkunuks jäävabad sadamad Läänemeres. Soome, Baltimaade ja Poola asend oli võrreldav Belgia asendiga. Nii nagu Belgias ristusid Saksamaa ja Prantsusmaa strateegilised huvid, ristusid Soomes, Baltimaades ja Poolas Nõukogude Liidu ja Saksamaa strateegilised huvid. Eesti poliitiline asend oli Soomele väga tähtis. Soome tihedalt asustatud lõunarannik oli ohustatud, kui 60 km kaugusel olev Eesti rannik sattus Soomele vaenuliku riigi valdusse. Holsti nägemus Soome välispoliitilisest orientatsioonist põhineski ajalool ja geograafial. Uurides Soome ja Baltimaade ajalugu ja strateegilist tähtsust suurriikidele mõistis Holsti, et suurriigid ei saa nüüd äkki loobuda piiririikide vastu tuntavast strateegilisest huvist ning suurriigiga piirnevad väikeriigid ei või loota iseseisvuse kaitseks ainult oma jõududele ega ka koostööle selliste agressiivsete riikidega nagu Saksamaa ja Nõukogude Liit. Koostöö lõunapoolsete naabritega polnud seega ohtlik. Holstile oli selge, et ajalooline minevik ja geograafiline asend teevad kõik Vene impeeriumist lahku löönud riigid saatusekaaslasteks, ja kui üks neist kaotab iseseisvuse, nõrgenevad ka kõik teised. Holsti arvates oli naivne uskuda, et Moskva aktsepteerib Soome iseseisvust pärast Balti riikide allutamist. Ta õhutas järjekindlalt Soome juhte omaks võtma neid kolme põhimõtet, mis moodustasid tema piiririikide-poliitika põhialuse: 1) Saksamaa ei toeta Soomet Nõukogude Liidu rünnaku korral, vaid vastupidi — annab Nõukogude Liidule vabad käed, kui Nõukogude Liit pakub kompensatsiooni mujalt; 2) Saksamaa diplomaatiline tegevus piiririikide-poliitika õnnestumise takistamiseks põhineb ilmselt Nõukogude Liidule antud lubadustel; 3) kuna Saksa valitsus ei paku Soomele julgeolekut ja püüab järjekindlalt takistada piiririikide vahelist poliitilist ja sõjalist koostööd, on Saksamaa ja Nõukogude Liidu lähenemine Soome julgeoleku seisukohast ohtlik nähtus (K. J. Holsti. Suomen ulkopoliitikka suuntaansa etsimässä vuosina 1918—1922. Helsinki, 1963, lk 212). Nende kolme reaalpoliitikat võetud põhimõtte arvestamine võinuks mõjutada Soome ja Baltimaade staatust.

¹ R. Holsti 1919—1922, 1936—1938 Soome välisminister, 1923—1925 Soome saadik Riias, 1923—1927 Soome saadik Tallinnas.

Holsti piiririikide-poliitika ebaõnnestus, kuna sellel puudus Soome ühiskonnas baas. 30ndate aastate Soome ei soovinud olla ei piiri- ega Balti riik. Geograafilise asendi, Nõukogude Liidu ja Saksamaa strateegiliste huvide eest ei õnnestunudki Soomel põgeneda. Stalin ja Hitler suhtusid Soomesse kui ühesse piiririikidest ja toimisid 1939.a sügisel sellele vastavalt. Molotov-Ribbentropi pakt ja Talvesõja ajal teispoolt lahte kostvad meeleehtlikud appikarjed osutavad selgelt, et piiririikide-poliitika oli selge nägemus sellest, milline tähendus oli Saksamaa ja Nõukogude Liidu koostööl Soome julgeolekule.

Soomes leidis ka paremäärmuslikke organisatsioone, keda ei rahuldanud senised territoriaalpiirid ja kes unistasid Suur-Soomest, mis pidanuks ühendama kõik lähemad hõimurahvad. Eelkõige peeti silmas Nõukogude Liidus elavaid soomlasi. Sellisteks organisatsioonideks olid pärast Tartu rahu asutatud **Akadeemiline Karjala Selts (AKS)** ja Lapua liikumisest väljakasvanud partei **Isamaaline Rahvaliidumine (IRL)**. Mõte riigi piire ida suunas laiendada oli tekkinud juba 1919.a, kui vabatahtlike salgad üle piiri Nõukogude Venemaale tungisid. Mannerheim oli olnud see mees, kes teatas, et ei pane enne mõõka tuppe, kui Karjala on vabastatud. AKSi ja IRLi kuulusid peamiselt üliõpilased, vaimulikud ja osa haritlaskonnast. Mõlemad organisatsioonid lootsid Suur-Soomes ideed ellu viia sakslaste abil. Skandinaavia-orientatsiooni väljakuulutamise kavasse oli IRL alguses suhtunud eitavalt. IRL ei olnud unustanud, et kodusõja ajal kriitilisel hetkel oli Rootsi abi tulemata jäänud. Uue välispoliitilise suuna väljakuulutamisel ei hääletanud IRL selle vastu. Mannerheimi isik oli see, kes mõjutas IRLi nõustuma (M. Uola. Sinimusta veljeskunta. Isänmaallinen kansanliike 1932—1934. Keuruu, 1982, lk 250). Juba aasta pärast arvasid IRLi juhid teravalt Skandinaavia-orientatsiooni, millest Soomele Nõukogude Liidu rünnaku korral ei võinud olla mingit abi. Põhjamaade erapooletus eelseisvas sõjas oli IRLi arvates täielik illusioon. Kui sotsiaaldemokraadid uskusid neutraliteeti ja lepingutesse, siis IRLlased olid veendunud, et tulevases sõjas hävivad sellised arhailised mõisted nagu erapooletuse austamine ja lepingutest kinnipidamine («Ajan Suunta» 3.11.1937). Selles suhtes oli IRLil muidugi õigus. Igaüks, kes oli teadlik Saksamaa ja Nõukogude Liidu kiirest relvastumisest, võis olla kindel, et Soome ja Baltimaad on tulevikus selleks paigaks, kus pruun ja punane katk kokku saavad. Oht Soomele sai IRLi ja AKSi arvates tulla ainult sealt, kust ta

sajandite jooksul korduvalt oli tulnud, ja ainult Saksamaa suutis seda takistada. Seda tuli ka unes meeles pidada. Nad tunnistasid, et Soomel ja lõunapoolsetel naabritel on Nõukogude Liidu näol ühine vaenlane, kuid samas olid teadlikud Baltimaade sõjalis-poliitilise asendi nõrkusest.

1934. aastani olid IRL ja AKS olnud Eesti-sõbralikult meelestatud. Muutus tuli 1934.a kevadtalve järel, kui toimus Pätsi ja Laidoneri riigipöörde ja vapsid kõrvaldati Eesti poliitilisest elust. 1934.a 12. märtsi riigipööret, 1935.a 8. detsembriksi määratud vapside mässuplaani paljastamist ja Artur Sirgu surma ei suutnud IRL ja AKS Pätsile andestada. Nende ajakirjanduses avaldati hulgaliselt «vaikivat ajastut» kritiseerivaid kirjutisi. Soome-Eesti suhete pingestamiseks ei jäetud kasutamata ka eestiingerlaste probleeme. AKS ja IRL mõjutasid oluliselt avalikku arvamust Soomes ja aitasid igal juhul kaasa Soome—Eesti suhete jahenemisele. Ent tuleb tunnistada, et IRLi ja AKSi näol oli Soomes olemas jõud, kes järjekindlalt näitas idast tuleva ohu suurust ja möödapääsmatust ning õhutas rakendama kõik jõud riigikaitse vajadusteks.

Soome sõjaväelaste poolt harrastatav välispoliitika oli ametliku välispoliitika täielik vastand. Ajaloolastel puudub võimalus valgustada sõjaväelaste välispoliitika kõiki aspekte. 1944.a sügisel, kui Saksamaa lüüasaamine sõjas oli ilmselge, viidi Soomes läbi operatsioon nimega Stella Polaris. Selle käigus osaliselt põletati ja veeti kuhugi minema (Rootsi?) suur osa kindralstaabi arhiivist. Säilinud dokumendid pole tänini välja ilmunud.

Soome sõjaväejuhtkond mõistis täie tõsidusega, et Nõukogude Liit ei kujuta endast suurt ohtu mitte ainult sõjaliselt, vaid ka maailmarevolutsiooni läbiviijana. Venelaste väiteid, et kiire relvastumine toimub ainult enesekaitse eesmärkidel, ei usutud. Kindralstaap ei alahinnanud Nõukogude Liidu sõjalist potentsiaali, vaid tunnistas selle ülivõimsaks (K. Selen. C.G.E. Mannerheim ja hänen puolustusneuvostonsa 1931—1939. Keuruu, 1980, lk 191). Suust suhu levis Soome sõjaväelaste seas Nõukogude Liidu sõjaväeatašee ütlus, et Soomel ei tarvitse jääda sõja puhkedes erapooletuks, sest Punaarmee marsib niikuinii maale (W. Blücher. Suomen kohtalonaikoja. Porvoo, 1950, lk 85). Saksamaa oli Soome sõjaväejuhtide nägemuses ainus maa, kes vajaduse korral võis Soomele abi anda. Soome ja Saksa sõjaväelasi sidus relvavendlus Esimese maailmasõja päevilt, Soome sõjaväe tuumiku moodustasid 27. jäägripataljonis võidelnud mehed. Samuti ei olnud unustatud kodu-

sõjas Saksamaalt saadud abi. Rahvusot-
sialismi negatiivsed omadused ja Skandinaa-
nia-orientatsioon ei mõjutanud Soome sõja-
väelaste suhtumist Saksamaasse.

Soome ajaloolased on püüdnud teha
Mannerheimist anglofiili. 20ndatel aastatel
ta seda kindlasti oli, aga 30ndatel aastatel
reaalpoliitikast johtuvalt tegi marssal paanuse
Saksamaale. Hitler tegi lõpu bolševis-
mile Saksamaal ja see oli Manner-
heimi arvates teene kogu Lääne tsivilisat-
sioonile. Sakslased kohtlesid Mannerheimi
nii, nagu oleks ta mingi Euroopa suur-
riigi kuningas. Mannerheimis oli edevust ja
sakslased oskasid seda ära kasutada, taustaks
soov kindlustada oma seisundit Soomes.
Mannerheimil oli aastate jooksul kujunenud
harjumus käia Saksamaal tervist ravimas.
Mitteametlikud läbikäimised Göringi jt Sak-
samaa juhtidega andsid Mannerheimile või-
maluse olla kursis natside välispoliitiliste
eesmärkidega (Selen, 225). Soome sõjaväe-
juhtide tihedad kontaktid natsidega põhjus-
tasid mitmesuguste kuulujuttude levikut.
Üheks selliseks oli kuulud Saksamaa ja
Soome sõjalisest liidust, mis olevat sõlmitud
Mannerheimi ja Göringi suulisel kokkuleppel.
Riikidevahelised lepingud võivad olla kirja-
likud ja suulised. Soome sõtta astumine
1941. a juunis toimus suulise kokkuleppe
alusel. Soome idasuhete seisukohalt olid
tihedad kontaktid sakslastega muidugi mitte-
soovitavad, aga sõjaväelasi see ei huvitanud.
Mannerheimi puhul oli igal juhul tegemist
mehega, kelle tegevus määras Soome välis-
poliitika. Mitmetel juhtudel ei teadnud
Eduskunna välisasjade komisjon ja välis-
minister katsenõukogu esimehe ja kõrgemate
sõjaväelaste välispoliitilisest tegevusest mi-
dagi. Skandinaavia-orientatsioon oli Manner-
heimile ainult kattevari lähenemiseks Saksa-
maale.

Sõjaväejuhtkonna suhtumise Baltima-
desse määras Inglise-Saksa merekokkuleppe
sõlmimine. 20ndatel aastatel oli Saksamaa
olnud sõjaliselt nõrk ja seesmiselt ebasta-
biilne. Idast tuleva ohu vastu nähti Soome
liitlastena sellal Baltimaid ja Poolat. Pinges-
tuv rahvusvaheline olukord 30ndate aastate
keskel viitas Saksamaa ja Nõukogude Liidu
peatsele kokkupõrkele. Eksisteeris tsaari-
armees teeninud kindrali Oskar Enckelli
doktriin, milles sõjaajalugu appi võttes
väideti, et Leningrad on rünnatav ainult
Baltimaade kaudu (A. Pakkaslahti. Tal-
visodan poliittinen näytelmä. Porvoo, 1970,
lk 163). Kahe suurriigi vahele jäävad riigid
olid seega Soome sõjaväejuhtide nägemuses
kindlat hukkumisele määratud ja liit selliste
riikidega tähendanuks sõda Saksamaaga,
kes oli Soome ainus liitlane idast tuleva ohu
tõrjumisel.

LAURI KETTUNENI LUUREMATK EESTISSE

Veel septembris 1939 olid Soome juhid veen-
dunud, et juhul kui Nõukogude Liit hakkab
esitama nõudmisi, suudab Soome end ise
kaitsta. Saksamaa Nõukogude Liidu vastu
suunatud plaanidest olid Soome juhid tead-
likud. Mõisteti, et käimasolevas sõjas läheb
Saksa sõjatee läbi Baltimaade. Siit tulenes
kaalutus mitte siduda end riikidega, kes
peatselt hukkuvad. Termin «vennasrahas»
oli välispoliitilisel tasandil muutunud tühi-
paljaks sõnakõlksuks. 1930. aastatel tihti
kõlanud lause, et Soomel pole ükskõik, kas
Soome lahe lõunakaldal on iseseisev riik või
mõnest suurriigist sõltuv provint, oli
haihtunud.

1940. a augustiks oli Nõukogude Liidu—
Soome sõda jõudnud seisu, kus raske midagi
päästa. Soome seis is alternatiivi ees kas taot-
leda rahu või saada kohe tõhusat välisabi.
Nüüd pöörati pilgud Eesti poole. Jaanuari
algul saadeti Soome välisministeeriumi ja
kindralstaabi ülesandel Eestisse keeleteadlane
professor Lauri Kettunen. Aastatel 1919—
1925 oli Kettunen töötanud läänemeresoome
keelte professorina Tartu Ülikoolis. Aastate
jooksul olid tal välja kujunenud tihedad side-
med kõikidel tasanditel. Kettuneni ülesandeks
oli välja selgitada, kas Eesti võiks toimida
rahusobitajana ja millised oleks võimalused
Eesti sõtta astumiseks Soome poolt.
Kettunen: Püüdsin ettevaatlikult suunata
vestlust küsimusele, kas nähakse aktiivse
tegevuse võimalikkust Eesti poolt, juhul kui
olukord muutub venelastele raskeks.
Soome kindralstaabi plaan nägi ette Soome
lennuväe, Eesti sõjaväe ja Kaitseliidu ühist
rünnakut Nõukogude Liidu baaside hävita-
miseks. Eestist tulnud vabatahtlike seas
sooviti seepärast näha eelkõige lendureid,
kes sõjategevuse laienedes Soome lennukeil
Eestisse oleks lennanud ja siin maavägede
operatsioone abistanud.

Professor kirjutas oma luurematkast kaks
ettekannet: kindralstaabile ja välisministeer-
iumile. Neist esimene on seni leidmata.

Härra välisministrile

Saabudes täna rohkem kui kaks nädalat
kestnud Eesti-reisilt esitan Härra Välisminist-
rile lugupidamisega järgneva ettekande.

Juba Stockholmis sain sealselt Eesti
saadikult (minister Heinrich Lareteilt) ja
pressiatašeelt (Karl Astilt) teada, et soomlane

võib seni veel ohutult Eestis reisida. Seda märkasin ka ise. Ilmselt ei kontrollinud venelased reisijate liiklust ja isegi Tallinnas — kus venelastel on, nagu arvatakse, suurepärane luurevõrk kaubandusesinduse varjus — ei peetud mind vist silmas. Hotellides ma, tõsi küll, ei õõbinud ja Riiaski olin (saabudes) õõ Eesti saadiku minister Hans Rebese juures.

Kindral Laidoneri kohtasin 4. jaanuari õhtul ja vestlesin temaga kaks ja pool tundi (tema kodus). Kohe alguses meenutas ta mulle juba 20 aastat tagasi öeldud sõnu, et kui Soome ja Balti riigid tahavad säilitada sõltumatust, peab nende liit olema nii tugev, et nad ei tee lepinguid võõra riigiga teisiti kui vastastikusel kokkuleppel. Seejärel kirjeldas ta olukorda, milles Eesti oli sunnitud sõlmima Venemaaga «vastastikuse abistamise lepingu». Minu küsimusele, kas Soome valitusega oli selles asjas ülepea nõu peetud, vastas kindral, et Soome üldine suhtumine oli — ilmselt juba pikemat aega — nii tõrjuv, et minister Elijas Erkko ei olevat isegi tahtnud Eesti Helsingi saadikut (minister Rudolf Möllersoni)¹ jutule võtta, tuues ettekäändeks hõivatuse. Veel rääkis ta, et ilmselt tahavad venelased praegu lepingust kinni pidada, aga nende edasine käitumine sõltub olukorrast, ennekõike Soome sõja arengust. Kindral arvas, et Soome maaväed suudavad venelaste rünnakute vastu pidada, aga nende suur ülekaal õhust tekitab temas rahutust. Püüdsin ettevaatlikult suunata vestlust võimalikule aktiivsele tegevusele Eesti poolt, juhul kui olukord muutub venelastele raskeks. Seda küsimust ta ilmselt ei usaldanud puudutada. Ta rääkis ebamääraselt tundmatust tulevikust ja sellest, et väikerahvad on muutunud mängukanniks suurriikide käes. Balti riigid võidakse tema arvates igal ajal tõmmata suure sõja keerisesse. Kindral ennustas, et suur sõda tulevat väga pikaajaline, kuna see oma olemuselt polevat midagi muud kui Saksamaa ja Inglismaa võitlus maailma hegemoonia pärast.

¹ Möllerson nimetati Eesti saadikuks Soomes 1937. a detsembris. Senine saadik Hans Rebane nimetati Eesti saadikuks Riiga. Teda süüdistati selles, et ta küllaldase iseteadvusega ei reageerinud Soome ajakirjanduse ebameeldivale toonile Eestis kehtiva režiimi hindamisel. Möllersoni ülesandeks sai soomlaste respekti tõstmine Eestis valitseva olukorra vastu. Tema sagedased märkused soome ajakirjanduse aadressil ei aidanud kaasa Eesti saadiku ja Soome diplomaatide sõbralike vahekordade kujunemisele. Informatsioon mitmetest olulistest Soome välispoliitikat puudutavatest küsimustest jõudis Möllersonini teiste välissaadikute vahendusel.

Hakates jutustama Moskva-visiidist palus Laidoner, et tema poolt edestatud informatsioon ei tohi sattuda avalikkusse, mida ma loomulikult lubasin. Visiidi toimumine oli kokku lepitud juba enne praegust kriisi ja teda ei olnud sugugi kutsutud arutama mingeid konkreetseid küsimusi, tegemist oli viisakusvisiidiga. Ta oli tahtnud kasutada juhust ja rääkida Soomes asjast konfidentsiaalselt Stalinile endale (minister Paavo Hynninen² andmetel oli selle ülesande Laidonerile andnud president Päts). Ta oli küsinud, kas katkenud läbirääkimisi Venemaa ja Soome vahel ei saaks jätkata. Ehkki ta oli seda kaks korda küsinud, oli Stalin sellest teemast osavalt mööda hiilind ja vestluse mujale viinud. Stalin mõtles veel siis — nii arvas Laidoner —, et Venemaa saavutab võidu lühikese ajaga ning pole põhjust asja arutada kellegi muu kui Venemaa ja Kuusineni vahel (Kuusinenist ei räägitud midagi). Samas olid Stalin ja Molotov teinud mitmeid etteheiteid läbirääkimistel osalenud Soome delegatsiooni liikmetele, tegelikult minister Tannerile, kes oli kõikidele pakkumistele kindlalt «niet» vastanud. Paasikivi oli olnud järeleandlikum, esitanud uusi ja uusi seisukohti, seejuures väga rahulikult, ja temaga oleksid olnud parimad võimalused läbirääkimisi jätkata. Muide, Stalin oli nimetanud ennast väikerahvaste ja ka Soome sõbraks. Alles pärast tema surma märgatavat, kui vähe teised Venemaa võimukandjad austavad väikeste rahvaste iseseisvust. Kitsamas ringis, napsiseltskonnas, olevat ta öelnud toosti iseseisva Soome auks. Laidoneri seletuste peale ei olevat ta tähendanud muud, kui et «mingi Kuusinen on möödaminev nähtus, kuid iseseisvus on püsiv» (Laidoneri sõnad). Minu küsimusele, kuidas Stalin või keegi teine kujutaks Kuusineni riiki ilma vene täakide toetuseta, vastas Laidoner, et Stalin vist ei arvanud Soomes nii vähe Kuusineni pooldajaid olevat (sõna-sõnalt Laidoneri vastust ei mäleta) ja et Kuusinen ei tundunud Stalinile üldse oluline olevat. Tema moodustatud valitsus võidakse kõrvale heita sama kergelt, nagu see leiti, «muidugi juhul kui venelaste huvid seda nõuavad», ütles Laidoner.

Laidoneri näis eriti huvitavat küsimus, kas Soome oleks valmis jätkama katkenud läbirääkimisi Stalini ja Molotoviga. Vihjates minister Tannerit tuntud raadiokõnele ütlesin teadvat, et Soome oleks tõenäoliselt valmis vähemalt läbirääkimisteks, eriti veel nüüd,

² P. J. Hynninen oli Soome saadik Eestis 1933—1941.

kus Molotov on mõõnnd Karjala rahvuslikku ühtekuulumist muu Soomega, mistõttu läbirääkimised võiksid lähtuda teatud mõttes uutelt alustelt. Selles suhtes oli Laidoner, nagu juba mainisin, hoopis teisel arvamusel. Ta pidas Molotovi nimetatud mõõndust (karjalased on sama rahvas kui soomlased) Soomele suurks trumbiks ja arvas Venemaal enam mitte kauplevat Karjala loovutamise üle — maa-alad, mis ei oma «strateegilist tähtsust», ei olevat Venemaal üldiselt väärtuslikud — kui vaid Venemaa saab rahuldada oma muud tähtsamad huvid.

Laidoner naasis oma rahuteema juurde veel meie vestluse lõpul. Ta ütles enda kahtlevat, kas Stalin peab kasulikuks vaenu-tegevust Soomega lõpetada, enne kui sobiv moodus rahuläbirääkimiste alustamiseks on leitud. Venemaa «autunnet» ja teisi sarnaseid mõisteid ei saa kindrali sõnutsi mõõta Lääne-Euroopa mõõdupuuga. Venemaa võib külmalt selgitada, et tegelikult pole sõda Soome ja Venemaa vahel veel toimunudki, niisil midagi Venemaal alandavat pole jõudnudki juhtuda. Vene rahvas ei saa kunagi teada, mis toimub, aga ka revolutsioonioht, arvab Laidoner, ei ole eriti tõsine, kuna sotsiaalne revolutsioon on võimalik ainult seal, kus on rikkaid ja kust seetõttu on midagi «võtta». Ja niivõrd, kui see oht ka eksisteerib, on rahulolematustki kõige paremini kõrvaldatav mõttetuna näiva sõja kiire lõpetamisega. Venemaa võib ehk täie tõsisusega peljata — see oli Eesti poliitikute üldine käsitlus, et lõpuks rahu Euroopas tehakse Venemaa arvel, kui Venemaal ei õnnestu jääda sõjast kõrvale. Bakuu piirkonda moodustuks uus, tõenäoliselt iseseisev riik, Vene lennukid ja traktorid jääksid seetõttu bensini ja õli puudusel seisma. Ukrainast saab Saksamaa huvisfääris olev riik, Inglismaa võtab Koola poolsaare maagikaevandused jne. Selline oht on — öeldi — Venemaal praegusel hetkel nii reaalne, et Venemaa on arvata-vasti valmis maksma rahu eest kallist hinda.³ Laidoner ei soovinud ennustada Venemaa hävingut suursõtta sattudes, aga ta näis igal juhul pidavat täiesti tõenäoliseks ja Eesti

seisukohalt enam kui soovitatavaks, et Venemaa on valmis Soomega kokku leppima.

Ülejäänud Laidoneriga räägitust ei vääri eriti märkimist, välja arvatud ehk tema reis läbi p i m e d a Peterburi. Auto oli nii kõvasti kihutanud, et Laidoner oli kogu aeg kartnud inimestele otsasõitmist. Peterburi komandant ise oli olnud samuti autos ja saatjad olid küüniliselt märkinud, et igauhest võib rahulikult üle sõita, kui ta eest ära ei lähe. Asi siis mingi sada tuhat inimhinge ohverdada Soome sõjas, Moskvas vaadatuna ei tekita see mingit muret, inimestest Venemaal puudu ei tule.

Õhtu veetsin Eesti välisministeeriumi protokollilüüema K i r o t a r i peres. Kuulsin temalt muuhulgas, et Laidoner oli tulnud Helsingist Eesti Vabadussõja mälestuspäevalt täis usku Soome ja Eesti koostöövõimalustesse ja jõudnud nakatada seda teistelegi, kuni talle Soomest kapa täis külma vett kaela kallati. Ajalehes «Uusi Suomi» avaldati Louhivuori⁴ artikkel, milles Laidoneri Soomes peetud kõnet asjatundmatult ja halvustavalt kritiseeriti. Alguses oli Laidoner nõudnud, et artiklile tuleks ametlikult vastata, aga saadi vihje, et Mannerheim oli olnud mingil moel Louhivuori inspireerijaks. Laidoner olevat olnud masendatud ning käskinud jätta asi sinnapaika. Kirotar andis eriti kiitva hinnangu ministri Hynnineni tegevusele. Hynninen tegevat antud olukorras kõik, mis võimalik, arusaamatuste vältimiseks ja koostöö kindlustamiseks. Edasi kinnitas Kirotar, et Päts kannatab otse füüsiliselt Eesti praeguse olukorra pärast, kuna ta peab sallima, et tema omalt maalt tõusevad õhku vene lennukid, mis pommitavad Soomet. Päts pidigi olema peaaegu voodihaige ja minagi loobusin mõttest temaga eraviisiliselt kohtuda.

Järgmisel õhtul (5. jaanuaril) vestlesin kolm tundi peaminister prof. Uluotsaga tema kodus. Ta võttis mind, vana töökaaslast, väga südamliselt vastu, kinnitas alguses ja lõpus, et iga eestlane tunneb kogu hingest Soomele kaasa, ainult ametlik poliitika nõuab oma mõtete varjamist. Ta mõõnis — nii nagu kõik teisedki —, et venelaste pealtnäha lojaalne lepingust kinnipidamine tuleneb vaid asjaolust, et Soomet ei ole õnnestunud murda. Uluots avaldas kahetsust, et venelased kasutavad Tallinna sadamat sõjalaevade baasina, aga selle vastu olevat asjatu protestida:

³ Inglismaa ja Prantsusmaa kavatsesid saata ekspeditsioonivägesid Soome abistamiseks. Polnud teada, mida teeb nüüd Hitler. Siit tulenes spekulatsioon Inglismaa, Prantsusmaa ja Saksamaa võimalikust liidust Nõukogude Liidu vastu. Ja see päästis tegelikult Soome. Ajaloolasi jääb aga ärritama küsimus: mis oleks juhtunud, kui Soome, Eesti jt Baltimaad 1939. a koos Nõukogude Liidu vastu oleksid sõdinud. Kas rahvusvahelise olukorra kiire muutumine oleks pakkunud Eestile paremat saatust?

⁴ Dr. Oskari Wilho Louhivuori, aastal 1919 Eesti Abistamise Peakomitee esimees, 1918—1939 koonderakonna ajalehe «Uusi Suomi» juhtkirjade kirjutaja.

Vene sõjalaevadel on lepingu järgi õigus viibida Tallinna sadamas, et tuua varustust Paldiskisse, mujal olevatele laevadele ja baasvägedele, niikaua kui Paldiski sadam ei ole valmis. Ka ei salanud ta, et Vene lennukid kasutavad Eesti baase Soome pommitamiseks, ja pidas loomulikuks, et soomlastel on õigus neid pommitada, «kui te ainult Jumala eest Tallinnat ei pommita». Üldiselt kartis minister Uluots samuti kui teisedki kõige rohkem venelaste õhurünnakuid juhul, kui Eesti nendega sõtta peaks sattuma. Sealseid venelaste baasvägesid peeti üldiselt nõrgaks ja Kaitseliitki (seda Uluots tegelikult ei ütelnud) võiks neid ehk võita, juhul kui neile piiri tagant kiiret abi ei tule.

Uluots pidas võimalikuks, et Stalin on nõus Soomega rahu tegema, ja põhjendas seda nii nagu Laidoner. Ta oli Moskvas käjes (delegatsiooni liikmena) jõudnud arusaamisele, et Stalin oli «tark mees», igal juhul targem teistest kolleegidest ja mitte mingil moel vene šovinist. Peamiselt Molotov ja sõjaväeringkonnad, kes Eesti-Vene läbirääkimiste ajal keldisid Punaarmee võitmatusega, olid saanud Stalini nõusse alustama sõda Soomega. Läbirääkimiste ajal olid nad nõudnud endale Tallinna sadamat. Suure vaevaga oli see nõue tõrjutud. Tallinnas tahavad venelased nüüd oma ohvitseride perekondi paigutada lahkunud sakslaste korteritesse, aga iseloomulik on, et neistki nõudmistest on nad pidanud loobuma.

Soome saatkonnas kohtasin veel «Päevalehe» toimetajat Mändi — vana tuttavat —, kes oli kuskilt kuulnud minu Tallinnasse tulekust. Ta kinnitas, et Eesti avalik arvamus kiitis heaks valitsuse tegevuse sundlepingu suhtes, aga ei kiida heaks valitsuse liigset vastutulelikkust praeguses olukorras. On plaanis — ütles ta — nõuda valitsuselt otsustavamalt poliitikat ja avalikku seisukohavõttu Soomes asjas. Eriti noorte seas ja kõikjal maakondades tuntakse tema sõnul Soomele kaasa ja seda sel määral, et see võib plahvatada tegudeks ja tõmmata kahtlejad kaasa.

Tartus olin kaks päeva (6.—8. jaan). Panin tähele, et valitsuse poliitikat arvustati ülikooli õppejõudude ja üliõpilasnoorsoo seas õige teravalt. Kurdeti, et Eestist ei pääse Soome vabatahtlikke (neid oli sinna küll läinud, aga veel rohkem oleks soovinud minna), küll õhus oli pingelist ootust, et avaneks võimalus «vabaks tegevuseks».

* Seda Uluots tegelikult ei ütelnud, seda ütles Kettunenile Hans Kruus Tartus.

Väga huvitav oli Tartus kohtuda Jaan Tõnissoniga. Rääkisime kaua ja paljudest asjadest, kui ta omaalgatuslikult hakkas rääkima sellest, mis vaevas teda kõige rohkem: kas Soome oleks valmis jätkama katkenud läbirääkimisi Venemaaga. Rääkisime samadest asjadest, millest Laidoneri ja Uluotsaga, aga Tõnissoni haare oli aktiivsem. Ta pahandas, et soomlased üldiselt ei oska vene keelt, et venelastega vahetult läbirääkimisi pidada, ja lisaks ei tunne küllaldaselt venelaste mõtlemisviisi. (Muide, samu mõtteid kuulsin sageli mitmetelt Eesti juhtivatelt meestelt, muuseumi kindral Sootsilt — Tartu rahuläbirääkimiste ajal). Venelased on olemuselt kaupmehed ja neid tuleb kaupmeestena kohelda. Tuleb nõuda, kui võimalus avaneb, ja alles siis tuleb tingida. Ta ütles, et Stalin vilistab «Kuusineni valitsusele», samuti nagu venelased omal ajal heitsid kõrvale Anveldi valitsuse — venelaste jaoks polevat moraalselt aspekti olemas. Stalin võib Karjala pakkumisega tõesti näida «Soome sõbrana» ja kaubelda tingimuste üle, mis riiavad Soome iseseisvust, kui pealtnähagi oleks mõned algsed nõudmised läbi surutud. Venemaa ja Soome rahu päästab ka Eesti suursõja keeristesse sattumast ja ükskord Euroopa rahu sõlmides tuleks Venemaal ehk igal juhul loobuda valdustest Baltimaades.

Tõnisson oleks soovinud, et vestleksin ka välisminister Piibuga, aga arvasin, et see oleks ülearu pidulik, kuna olen ainult volitusteta eraisik. Nii palju sai ta siiski teada, et Eestis kuuldu ja nähtu teen Soomes ka teistele teatavaks. Omalt poolt

Eesti Helsingi saadiku A. Warma andmetel oli Soomes 1940. a 3. veebruari seisuga 1000 eesti vabatahtlikku, kellest 300 olid saanud detsembris aurikuga «Kassari», mille vene allveelaev tagasiteel uputas. Eestist Soome läinud vabatahtlike seas oli eestisoomlasi, eestirootslasi ja ilmselt ka Eestis elanud poolakaid, kellele Talvesõda andis võimaluse võidelda oma ajaloolise vaenlase vastu. Enne rindele minekut anti eesti vabatahtlikele Soome või Poola passid.

Kirjas Hella Wuolijokile teatab Tõnisson: «Olen isiklikult katsunud võimupidajatele peale käia, et katsutaks algatust ilmutada vaenuliku tegevuse lõpetamiseks väärika kokkuleppe teel.» Peatselt võis saadik Hynninen Soome teatada, et välisminister Piip oli saanud oma Moskva saadikult Reilt teate, milles räägiti võimalusest Soomega teatud tingimustel rahu teha. Esimeseks nõudeks oli Hanko loovutamine, teiseks välisminister Tanneri tagasiastumine. Ehkki sellised nõuded olid esialgu vastuvõetamatud, hakkas asi arenema.

kinnitas ta, et «kõikide südamed tuksuvad Soomele ja rahu Soomes tähendab sama kui rahu Eestis». Tegin ettepaneku, et kuna ta oli just minemas Tallinnasse Riigikogu komisjoni töökoosolekule, sondeeriks ta seal rahu küsimusi loomulikult E e s t i huvidest lähtudes. Eesti, kellel on praegusel hetkel väga lähedased suhted Venemaaga, võiks välja selgitada, kas Venemaal on pinda viljakateks rahuläbirääkimisteks ja võib-olla välja pakkuda — kui selleks paistab avanevat võimalusi — oma julgeolekut ja huve arvestades kas või vahendaja roll. Algatus oleks sellisel juhul ainult Eestist lähtunud. Tõnisson lubas kohe Tallinnasse jõudes asja arutusele võtta (ennekõike minister Piibuga). Kui asi jõuab sellisesse staadiumi, et vajatakse Soome seisukohti, teatakse sellest kohe minister Hynninenile. Vestlusest Tõnissoniga ei jõudnud ma Hynninenile enam selgitust anda, aga jutustasin talle kõigest, mida Laidoner ja Uluots olid rahutingimustest rääkinud. Hynninen ütles kuulnud olevat, et Venemaal oodatakse mingit oma vägede võitu, enne kui läbirääkimisi soovitakse alustada. Ta ütles liikuvat kuuldusi, nagu pakuks Päts ennast vahendajaks. Aga neist asjadest on minister Hynninen ise oma ettekannetes andnud selge pildi.

Lauri Kettunen

Pavilas 14. I 1940 (Suomen Ulkoministeriön arkisto 7E Viro 1940)

REIN KRUUS

«Wirulasest» «Eesti Ekspressini» III

Ajavahemikus, mis on möödunud siinsete botaaniliste märkmete alustamisest, jõudis olukord paljuski muutuda ja on käesolevate ridade trükkimise ajaks kindlasti jälle muutunud. «Edasi» on avaldanud Mart Soidro, Aavo Koki jt autorite loodusvaatlusi, küllalt tihti on uudest floorast juttu tehtud mujalgi, nõnda võiks tutvustava ülevaate jätkamise koguni kahtluse alla seada, kui seejuures poleks tekkinud uut vajadust — vastu astuda täiesti võhiklikele käsitlustele. Võib veel aru saada sellest, et Stockhomi «Eesti Päeva-lehe» (10. XI 1989, nr 87) loodusvaatleja alustab sõnumit Eesti Inseneride Liidu ja Eesti Majandusteadlaste Seltsi lehe «TEHNIKA & MAJANDUS» (Harri Treial, 30 000, 60 kop) tärkamisest sõnadega: «Eestis asutatakse uusi lehti samas tempos, kui soojas ja niiskes sügismetsas kasvavad

seened.» Kui aga Ilmar Rattus «Reetes» (1. XII 1989, nr 48) samuti tõemeeli arvab, et uue floora puhul on tegemist seenetega (!), siis sellise diletantismiga enam leppida ei saa. «On häid ja halvemaid söögi-seeni (eraldi salatiks, supiks, kastmeks, sakus-mendiks, kotletiks jne.); on mürgiseeni (millest paljud on ligikutsuvalt kaunid), samuti seeni, mis küll kõhtu valutama ei pane, aga ei kõlba ka süüa.» Hr. Rattuse loogika järgi tuleb võib-olla välja, et «Reede» on hallitusseen?

Möödunud kuude jooksul on palju muutunud ka looduses endas. 28. XI 1989 selgus näiteks «Pärnu Postimehest» (nr 227), et seakandi venekeelne «ИИФФ», mida mainisin mulluse «Vikerkaare» detsembrinumbriks, käesoleva ülevaate algusosas, on juba välja surnud. Looduses aga naljalt tühja kohta ei jää ja seesama «Pärnu Postimehe» number teatab: «Trükivalgust nägi Pärnumaa Põllumajandustootjate Liidu infobülletään «EESTI KODA», mida toimetab Lia Viller.»

Kevadest 1989 ilmub Pärnus paar korda kuus ka kooperatiivi «Erg» häälekanaja «TÄNAPÄEV» (Matti Vaga, 30 000—25 000, 20 kop). 4. numbrist peale on lehe nimi öieti küll «TÄNAPÄEVANE», sest nagu selgitatakse 5. numbris, Viljandimaal antakse Gagarini-nimelises sovhoosis Vello Lattiku toimetusel välja infolehte «TÄNAPÄEV» ja Pärnu kooperaatorid ei kavatse vaielda Viljandimaa lehetegijate esmasünniõiguse vastu. Pärnu lehe peas aga seisab edaspidigi suurelt «TÄNAPÄEV» ja eraldi väike «ANE», mis ilmselt paneb imestama paljusid, kes nime kohta käivat selgitust ei juhtunud lugema. Muidu on «Tänapäev-(ane)» üsna huvitav hübriid: paksult Suurt Eesti Asja, vahel mõni aktifoto, saadikute Juhan Aare ja Igor Gräzini kirjavahetus tsaari õukonnaga, Andres Ehini värsid, Ingvar Luhaäär, tagaküljel lõputu järjetõlge Philip Rawsoni sekstantrismiraamatust ja unenäoasetaja taastrükk, millega novembriks 1989 oli jõutud K-täheni ja millel ilmselt kunagi lõpp tuleb, sest tähestik saab üskord otsa. Mis mida unenäos tähendab? «Kommeti mäng: asjata tööd ja vaeva kala püüdmises.» «Krokodill: laimu, kiusu ja kadeduse kannatamist.» «Krooksuma: haigust, surma ja ka head ilma.»

Teistsugust lokaalfloorat esindab juunist 1989 Saaremaa Maavalitsuse ja Maarahva Liidu väljaanne «MEIE MAA» (Endel Prooses, trükiarv ligi 3000 pealt aja jooksul 5000 kanti tõusnud, 15 kop). Võimalik, et taim leviks üle kogu maa, kuid saarlastel ei õnnestunud taimevihakajaliku «Sojuzpetšati» Tallinna harukontoriga korralikku kaupa teha, ehkki vahepeal «Saarte Hääl»

jõudis segadust tekitavalt uue lehe ülemaalse tellimise välja kuulutatagi. Saarlased ajavad oma asja väärikalt ja soliidset, «Meie Maast» on saanud riigipõllul kasvava «Saarte Hääle» rahulik naaber ja paistab, et sealmail ei oldagi nii väga huvitatud oma asjade teadaandmisest mandrirahvale. See omakorda peaks kuivamaa mehi rahutuks tegema, sest neist saarlastest võib kõike oodata. Kel vähegi võimalik, hoidku saarlaste lehtedel silm peal.

Juulist 1989 Haapsalus ilmuv «LÄÄNE ELU» (Andres Ammas; algul 5000, varsti 6500; 25 kop) tuli esitsa välja kaks korda kuus nagu Pärnu «Tänapäev (ane)gi», siis aga kord nädalas nagu Kuressaare «Meie Maa». Ka muus osas meenutab «Lääne Elu» kord üht, kord teist lehte, kusjuures omaduste ühendus osutub lõppkokkuvõttes üsna omanäoliseks. Ühelt poolt on päris hästi valgustatud kohalikku elu — nagu saarlaste lehes, teisest küljest ajab «Lääne Elu» hoogsalt Suurt Eesti Asja — nagu Pärnu kooperaatorid, öieti rohkem küll nagu «ERSP Teataja» või «Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid». Viimasele lehele lähendab «Lääne Elu» näiteks Voldemar Pinni püsi-veerg «Punane terror ja Läänemaa». Kindlasti ostis mõni lugeja uue lehe ainuüksi sellepärast, et lootis peibutava pealkirja alt lugeda, kuidas seal teisel pool, rikkusest roiskuvat Läänes elatakse, ent ka nendel lugejatel liiselt ei tulnud väga pettuda, sest «Lääne Elu» vahendab päris palju välis-Eesti ajakirjanduses avaldatut. Erinevalt saarlastest on Haapsalu mehed oma taime istikuid ka Tallinnas ja Tartus turustanud.

Voldemar Miller on aegajalt arendanud mõtet, et maailmas on kaks imelist kultuurirahvast — saarlased ja juudid. Loodetavasti kirjutab ta ise sellest põhjalikumalt. Igatahes on neil kahel rahval ka see ühine joon, et mõlemal on Eestis oma lehed. Juba detsembrist 1988 ilmub Juudi Kultuuri Seltsi infoleht «ХАШАХАР» (Gidon Pajenson, Jossif Malkiel jt; algul 1700, õige pea 6000; algul 30 kop, õige pea 8külgelised mitmiknumbrid à 1 rbl), millel on eestikeelne rööpväljaanne «HACHACHAR» (Artur Laast jt; 300—1000; 30 kop—1 rbl). Selle lehe käimapanemine näib mulle küllalt oluline, antisemitliku Venemaa ja vaba maailma silmis võis see aga olla veel tähelepanuväärsem sündmus. Ja ehkki lehte teevad põhiliselt juudid ise, on see tegelikult lisanud haritud maailmas head mainet kogu Eestile. Tõsi, aprillist 1989 ilmub ka Moskvas «Вестник еврейской советской культуры», kuid juba nimetuses olev sõna «nõukogude» näitab, et lehe sisu on ahtram kui Tallinna omal. «Hachachari» eesti- ja venekeelne väljaanne

ülени ei ühti, aga näiteks «Tulimullas» ilmunud Mihkel Heltzeri artiklid «Tammisaare näidendid ja Vana-Ida kultuur» ning «A. H. Tammsaare «Juudit» ajaloolase pilguga» on taasavaldatud mõlemas keeles. Eesti variandile on autorite või tõlkijatena kaastööd teinud ka Oskar Kuningas, Toomas Raudam, Kristiina Ross — nõnda peaks «Hachachar» kultuurihuvilise eestlase tähelepanu väärima. Eestisõbraliku juudi lehe mõnest numbrist jääb koguni mulje, et juudid on eestlastest liiga heal arvamusel. Kaine loodusteadlase prognoos ütleb muud. Eesti pinnas on selleks küll kehv, aga siingi võivad taas tärgeta vängelõhnalised antisemitlikud taimed samast liigist, nagu 1922—1924 ilmunud ajakiri «Juudid», 1930 Peeter Rootslase poolt välja antud «eraomandust ja kodukoldeid kaitsev ja juutide, marxismi ja fašismi vastane ajakiri» «Valvur» või ajaleht «Kas meie või juudid?», milles 1929 sai trükiristsed tulevane rahvakirjanik Egon Rannet. Rahvakirjaniku tiitli ihaldajaid siin jätkub. Marksismi ja fašismi vastaseid ajakirju meil juba on, tekkinud on ka kodukoldeid kaitvad väljaanded.

Üks selline on juulist 1989 kord kuus ilmuv Ehituskomitee ajaleht «OMA KODU» (Andres Lill, 15 000—16 500, 10 kop) ja selle rööpväljaanne «РОДНОЙ ОЧАГ» (5000—5200). Lehes on avaldamisruumi jätkunud ka poliitikamees Kostel Gerndorfi mõtetele, ristsõnadele, ajaloolastele ja muinsuskaitsetele (Jüri Kuuskemaa, Külllike Kaplinski, Robert Nerman).

Loodusteaduslik terminoloogia on Eestis alati kirglikke vaidlusi tekitanud ja näiteks mälestus lendavast *kummikust* ei kustu veel niipea. Elava oskussõnalise mõttevahetuse on esile kutsunud ka uudne floora, mille kohta on tarvitatud sõnaühendit *sõltumatu ajakirjandus*. «Maalehes» (2. XI 1989, nr 44) on sellist sõnakasutust küllalt põhjalikult ja veenvalt analüüsinud Ülo Russak, näidates termini tinglikkust ja küsitavust. Ülo Russak, kes väidetaksti juba 12. V 1987 «Rahva Hääles» (nr 109) varjunime Jüri Mats all astus julgelt vastu Priit Pärna poolt «Sirbis ja Vasaras» joonistatud orgaanilise väetise laotamise kontseptsioonile, peaks olema sõltumatu ja taimekasvatuse küsimustes piisav autoriteet ning tema seisukohti tasub arvestada. Näib, et terminite *sõltumatu* ja ka *alternatiivne ajakirjandus* loomisel on lähtunud irrelevantsest tunnusest. Oleks ju imelik pidada kolhoosipõllul ja eraaias kasvavat kartulit erinevateks taime- deks ja ristida nad erinevate nimetustega. Nii on ka näiteks riiklikul taimelaval ülalt allapoole kultiveeritaval «Oma Kodul» ja alt ülespoole kasvava Muinsuskaitse Seltsi «Sõ-

numitel» ühiseid jooni rohkem kui lahknevaid (erakartul on muidugi alati parem kui kolhoosi ama, ent see on jälle iseküsimus). Populaarteaduslikus kontekstis on kasutatud küllaltki edukalt lihtsalt terminit *uus leht*, mida pooldab ka siinkirjutaja. Ajaliste määratluste kasutamine on paleobotaanikas levinud ja kõik saavad aru, mida mõistetakse näiteks *mesosoikumini* või *kriidiajastu floora* all. Retrospektiivis saavad praegused *uued lehed* tõenäoliselt tuntuks *gorba-aja* või *ennejääaegsete taimedena*. Teiseks sobib termin päris hästi rahvusvahelise nomenklatuuriga. Seda, mida nemad seal nimetavad *newsletter*, võibki meie keeleoskusega vabalt tõlkida *uudisleht* või *uus leht*. Rangelt võttes on *newsletter* eelkõige mingi eriala-, kutse- või huvitühenduse kitsasuunaline väljaanne, nagu näiteks jaanuarist 1989 kord kuus ilmuv Eesti Akadeemilise Orientaalselti infoleht «SÖNUMITOOJA» (Märt Läänemets, 30 000, 40 kop). Viimane aga on tänu «Kaamasuutra» tõlkele äratanud väga laia huvi. Ja ongi üks intelligentsemaid uusi lehti. Peale India armastuskunsti on seal tutvustatud Uku Masingut ja dalai-laama Tenzin Gyatso, avaldatud kodumaist Ida-ainelist ja Idamaade kodu-ainelist luulet jms.

Kõigile ehmatavatele välistele erinevustele vaatamata kuulub tüpoloogiliselt *uute lehtede* hulka ka augustis 1989 ilmunud «EESTI MEREMEES» (Kalju Mürk, trükiarv algul avalikustamata, glasnosti arendes 4000; 10 kop), mis kirjaste järgi on «Eesti Merelaevanduse valitsuse, partei- ja komsomolikomitee ning mere- ja jõe-laevanduse töötajate ametiühingu Eesti vabariikliku komitee häälekandja» (lootan, et ei mina ega trükikoja laduja siin midagi vahelt ära ei ole jätnud) ning mida ehib juhtlause «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!» (augustis 1989!). Tegelikult on asi tõsisem. «Eesti Meremees» ilmus vaheaegadega 1950—1962, taastärrganud leht peab end selle järeltulijaks ja on tollast traditsiooni jätkates igatahes ausam kui nii mõnigi leht, mis end täiesti sobimatult mingi vana kõlava puunimetuse külge poogib. Teiseks nägime oma jalutuskäigul palju juhtumeid, kus leht tärkab korraga kahes keeles või ajab eesti leht välja venekeelse võrse, see aga on ainus teadaolev juhtum, kus venekeelsest tüvest on eraldunud eestikeelne pung. Kolmandaks, tasub meeles pidada, et «Морьяк Эстонии», mille esiküljel võib üllatada näiteks Eesti Kaptenite Klubi sini-must-valge vapiga, on midagi muud kui eeskätt sovetoloogidele ja streigikomiteede tegevuse uurijaile huvi pakkuv «Рыбак Эстонии». Neljandaks näib «Eesti Meremehe» saatus olevat raske ja juba selle-

pärast ei kõlba tema kohta paha sõna öelda. Loodusevaatlejail õnnestus algul registreerida ainult paar «Eesti Meremehe» numbrit. Edasised otsingud jäid tulemuseta, kui mitte arvestada 18. X 1989 «Õhtulehe» (nr 239) rubriigis «Tööpakkumised» ilmunud kuulutust: «Ajalehe «Morjak Estonii» — «Eesti Meremees» toimetus vajab eestikeelse väljaande eest vastutajat (160 rbl+preemia) ja vene-eesti tõlki (150 rbl+preemia). Teat. tel. 42 56 44 (Trubetskoi) või 52 70 66 (Mürk).» Detsembriks 1989 jõudis «Eesti Meremees» siiski 5. numbrini.

Samasse liiki kuulub ka bületääni «Polügrafist» asemel oktoobris 1989 ilmuma hakanud Eesti Trükiulatõõtjate TTÜ väljaanne «TRÜKI SÕNA» (Ülo Kraan, 2000, 15 kop). Kahjuks on see leht juba algusest peale nakanud praegu taimeriiGIS väga levinud lastehaigusest — UFOpidamusest. Ennatlik on midagi kategooriliselt väita, kuid ka «Eesti Meremehe» teises numbris ilmesid sama tõve sümptomid, ja trükilised peaksid selle üle järele mõtlema, sest just trükivärv on üks nakkuse edasikandja. «Trüki Sõna» neljast küljest on ühe halvanud UFOd, veel üks külg dubleerib «Reete» uute raamatute tutvustusi, nõnda jääb asjalikuma info jaoks õige vähe ruumi. Ometi saab näiteks «Trüki Sõna» esiknumbrist teada, et ainuüksi trükikojas «Oktoober», mis õieti polegi selleks kohandatud, trükitaakse 57 ajalehte. Raamatute tutvustamise asemel (ega need niikuinii mujal tutvustamata ja ära ostmata ei jää) võiksidki trükiuudiste levitajad, kes mingis mõttes asjale kõige lähemal seisavad ja kel hõlbus kogu uuest floorast ülevaadet saada, kas või lühidalt tutvustada neid 57 «Oktoobris» trükitavaid ja sadu mujal tehtavaid ajalehti.

Sessamas «Trüki Sõnas» tuleb seoses «Oktoobri» trükikojaga jutuks ka seal paljunev «RAHVALEHT» (Vello Pilt; trükiarv algul salastatud, siis 19 000; 10 kop). See on üks väga isäralik taim: nime poolest justkui vana ja väarikas puu, väljanägemine samuti päris uhke, seest aga peaaegu tühi. Seda võiks võrrelda õõnsa baobabiga, mille koorele ulakas poisike on noaga kraapinud ropud tähed MB. Alates juunis 1989 ilmunud proovinumbrist kuni novembri keskpaigani kaunistasid need tähed iga «Rahvalehe» taguotsa. Muidugi huilgas ka «Rahvaleht» loiult kaasa «Vikerraadio» taktikepi võimusesse sattunud Suure Eesti Asja ajajate kooris, kuid üldiselt jäi lugejatele siiski rahustav mulje, et vana hea aeg ei ole kuhugi kadunud ja et Eestimaa ametiühingute ajaleht täidab lõpuks kõrbekooelus vormikohase ökonoomi. Novembris 1989 aga polnud roppe tähti taguotsal äkitselt enam näha (kas

võõbati kinni või kasvatas organism uue koorekihi peale?) ja «Rahvalehe» kandist hakkas kostma kummalist lärmi, nagu kolgiks keegi kaikaga vastu õõnsat baobabi ja röögiks seejuures isamaalisi hüüdlauseid. Võtku ka «Vikerkaare» lugejad teadmiseks 7. XII 1989 «Rahvalehes» (nr 16) trükitud kuulutus: «Kui tahate teile sobival ajal ja sobivas kohas neljapäeviti-reedeti pisut värskes õhus ringi liikuda ja hõigata «RAHVALEHT!» «RAHVALEHT!»!, teenite päevas kuni 20 rubla. Numbril pealt 2 kopikat, teenitud raha kohe kätte! Tulge neljapäeval Ametiühingute Majja, Tartu mnt. 4, 6. korrusele, tuba 601, isikutunnistus kaasas. teid oodatakse kella 10-st kuni kella 16-ni. Ka Ford alustas sellest!»

Vaba ja sooja maailma džunglis kasvab jõudsalt taimeliik, mis kannab nimetust *broadsheet*. Eelkõige kuuluvad sellesse liiki igasuguste keldžite, ülikoolide ja muude õppeasutuste mitte eriti regulaarselt ilmuvad lehekused. Eestis on see liik kehvasti esindatud. Tartu Ülikoolil, Põllumajandusakadeemia, Tehnikaülikoolil ja Pedagoogilisel Instituudil on küll juba ammu oma nädalalehed, aga need ilmuvad päris korrapäraselt. Ainsana on nende kõrvale 1989. a kestel võrsunud ERKI ebakorrapärane kuukiri «KOGUJA» (Tiina Jõgeda, 1000—2000, 20—25 kop), mis muide 2. numbris hakkas avaldama Uku Masingu mõtteid kunstist ja lubab neile veel järke. Hädapärast võiks rängele erapoolele ekspertiisile anda käsu klassifitseerida samasse liiki ka «ÜLIÕPI-LASLEHT» (Peeter Tali ja Andres Männart, 6000; 3. 27 koos luubiga, on makstud ka 40 kop), millest seni on olnud näha ainult korp! Sakala 80! juubeliks väljalantud proovinumbrist. Aga seda on ikkagi vähõõitu. Oleks kahju, kui hea termin, pealegi välismaa oma, ei leiaks korralikku rakendust. Nähtavasti oleks siin kõige otstarbekohasem teha väike transferents ja kasutada seda ilusat sõna mõne hoopis teistsuguse asja tähistamiseks, umbes nii nagu sõna *parlament* on vahel kasutatud Ülemnukukogu märkimiseks. Tõlkes tähendab ju *broadsheet* lihtsalt *lai leht*.

Laiavate lehtede hulgas oli üks esimesi Eesti Kultuurifondi tiiva all mais 1989 ilmuma hakanud «ESMASPÄEV» (Tiit Karuks, 20 000, 25 kop), mille esimesed numbrid on nüüd juba herbaariumides kollaseks tõmbunud. Korralik printsiibitu kõmuleht jäi sedapuhku sündimata. Üha enam ja enam on «Esmaspäev» kaldunud samas suunas, kuhu riigilehedki: Moskva intriigid, eestlased välismaal, vene värgi mõnitamine, Aleksandr Solženitsõn; Arvo Pesti ja Mart Niklus vangilaagris; Vaino, Ristlaane ja Kõo jälkus;

Soome TV filmid jne. Erilise tulemuseta jäid ka katsed nn seltskonnaelu valgustada. Viimane asjaolu väärib tähelepanu. Kõigepealt näitab see, et Eestis õieti polegi sellist seltskonnaelu nagu teistes riikides. Muidugi pole Eestis ka piisavalt professionaalseid ajakirjanikke, kes läbi suletud uste seltskonda suudaksid imbuda või vähemalt mõne seltskonnategelase magamistoas pikantseid pilte oskaksid klõpsutada. Seltskonnategelased on aga enamasti kirjaoskamatud ega suuda ajakirjanduse kaudu isegi korralikku poliitilist intriigi või skandaali käivitada. «Esmaspäeva» näolt langes kultuursuse mask õige kiiresti. Kõigepealt tõusis tema trükiarv 30 000ni, siis hakkas ta ilmuma iga nädal, ja mitte kahe nädala tagant nagu alguses, 23. oktoobril aga sai teatavaks, et ta on asunud «Eesti Ekspressi» tiiva alla. Kõik teavad nüüd juba väga hästi, mida kujutab endast «Eesti Ekspress», seepärast jäägu see siinkohal lähemalt kommenteerimata, natuke allpool tuleb temast veel eraldi juttu. Märkimisväärt, et sestpeale on «Esmaspäeva» toimetaja Einar Ellermaa.

Sajandite jooksul on saanud juba halvaks tooniks avalikult imestada looduse lõputu mitmekesisuse üle, selle üle, et ükski rohuline ei ole täpselt teise sarnane ja et vaatamata näilisele kaosele on Jumala riigis igal mutukal ja õiekesel oma koht. Ometi peab seda meie lehekesi vaadeldes ikka ja jälle kordama. Augustist 1989 ilmub *RAMETO-based* naljaleht «MEELEJAHUTAJA» (Toivo & Ülo Tootsen, 30 000, 40 kop), aga novembris 1989 lisandus sellele huumoriühenduse «Aara» leht «SOLVAJA» (Priit Aimla, Vladislav Koržets, Jüri Nõmm; 30 000, 40 kop), mis pealegi ei karda konkurentsi kurikuulsale «Eesti Ekspressiga» ning avaldab esiküljel Vladimir Beekmani, Jaak Joala, Edgar Savisaare, Rein Taagepera ja veel mitme tuntud inimese foto ühes üleskatses: «Tähelepanu! Kui tunnete neid või nendesarnaseid ning omate kompromiteerivaid materjale, läheta need meile!» Levimuusikute klubi annab juba 1988. aastast peale välja infolehti «MUUSIK» (Avo Adami, 5000, 1 rbl), ometi tärkab 1989 selle kõrvale Rakveres veel *Gunnar Graps Fan Club'i* «RASKE MUSA MAAILM» (Harri Piilbaum ja Hannes Vahtramäe, 2000, 60 kop). Virumaa bioenergeetiline potentsiaal näib tõesti olevat erandlik, nagu käesoleva ülevaate alguosas kord juba märgitud, ja ei olegi nii väga põhjust imestada, kui muude paikade kümnetele samalaadsetele väljaannetele Rakvere rajoonis lisandub kindlasuunaline («Mis on seksis ebaloomulik?») «HUVILEHT» (Raivo Raigna,

25 000, 40 kop). Pigem väärib imetlust hoopis augustist 1989 Tallinnas lokkav «PILK» (Ilmar Palli, 20 000, 40 kop). Kõikides Eestimaa taimedes on nüüd seksi&erootikat ja mõnes ainult seksi&erootika, kõikides on Eesti vähetuntud ajalugu ja mõnes peaausjalikult seda, paljud on langenud UFOde ohvriks — aga kolmainus ajalugu-erootika-UFO on «Pilgule» ainuomane, kusjuures ka esitus on «Pilgus» kokkuvõttes soliidsem, kui neis lehtedes, mis ainuüksi erootikale spetsialiseerunud on või siis ainult aegajalt enamlaste hirmutegusid valgustavad. Oma viiendas numbris teatab «Pilk» Francesco Alberoni erootikaraamatu tõlkes, et «meestel seisavad eros ja poliitika, seks ja võim lahus». Kas makaronimaalane paneb pada? Või ei ole ajalugu minevikku pööratud poliitika? Või on «Pilk» naisteväljaanne, millele ka «Eesti Naise» mitmesajatuhandene trükiarv pole piir? Alberonil võib õigus olla. See ainult näib nii, nagu oleks «Pilgus» seks muuga koos. Küllalt professionaalselt tehtud «Pilk» ei ole nii sopane kui tema paljud kolkamail kasvavad liigikaaslased ning sellepärast on tema peal mõned uue floora isearasused näha selgemini kui teiste peal. Üksainus pilk «Pilgule» avab ka kõige juhmima ja botaanikavõõra inimese silmad: need ei ole enamasti üldse sedasorti lehed, mis siinmail kasvasid enne kliimamuutust 50 aastat tagasi, olugi et väline sarnasus võib tihti väga petlik olla. See ei ole enam ka mimikri, millest oli juttu ristsõnalehtedega seoses. Tegemist on ilmselt sisulisema muutusega ühes evolutsiooniharus, võib-olla mutatsiooniga. «Pilk» koosneb reeglina ainult kolmest-neljast täiesti iseseisvast rakust (ehk infoplokist, nagu informatsiooniteooriaga edvistavad bioloogid nüüd vahel väljenduvad). Sellel ei ole midagi ühist lugematute erifunktsiooniliste rakukeste keerulisel koostoimel kujuneva organismiga, mis — nagu reliktlehes — oleks pidevas aine- ja infovahetuses väliskeskkonnaga, reageerides silmapilkselt paindlikult kõigile välistele ja seesmistele muutustele. Seda tüüpi uue floora üksikuid osiseid ühendab keht puhtmehaaniliselt. Kui kunagi reliktlehede eksistents võis sõltuda sellest, et üks sai uudise kätte ja viis lugejani veerand tundi varem kui teine, siis uue floora puhul ei oma õieti mingit tähtsust see, kas Evald Laasi kirjutis või seksiraamatu peatükk ilmub septembris või novembris, seda enam, et hullumeelse paljunemistsükli tõttu näeb lugeja trükist alles mitu kuud hiljem. Suhteliselt juhuslik ja tähtsusetu on ka see, kas Mart Laari järjekordne paljastuslugu satub ühte lehekesta Igor Koni tõelise mehejutu jupiga, sama hästi võiksid need ilmuda kuskil

mujal kombinatsioonis muude lugudega või hoopis omaette Mart Laari ja Igor Koni autorinimega raamatute kaante vahel. Ühesõnaga, osa uut floorat on kaotanud kõik ajalehele eriomased tunnused, enamasti on tegemist lendlehe ja ajakirja ristsugutisega. Kummalist mõju on looduslikule tasakaalule avaldanud ka rublamajandus. Kui endisajal levitati lendlehti tasuta, siis nüüd maksavad inimesed meelsasti päris palju kopikaid selle eest, et neid millelegi üles kihutataks. Iowa osariigi farmerile oleks ilmselt väga raske selgeks teha, miks makstakse 4küljelise «Pilgu» ühe numbriga eest rohkem kui 48leheküljelise töömahukama ja enamvähem samasuguse sisuga «Kultuuri ja Elu» eest. Mutatsiooni võib seletada ka Tšernobõli katastroofi tagajärgedega, kuid siinkirjutaja meelest on peapõhjuseks aastate 1988—1989 järsk kliimamuutus. Ühelt poolt soodsamad keskkonnatingimused, teiselt poolt instinktiivne uue jääaja kartus on pannud kirjasõna meeleheitlikult paljunema ja rublasid ümber töötama. Ühelt poolt tungivad kaua varjul olnud UFOd ja genitaalid jõudsalt päikesevalguse poole, teiselt poolt on nälginud inimkari valmis maa kõigest rohetahtavast tühjaks sööma. Sest homme võib olla juba hilja. Meie igapäevast kapsast anna meile tänapäev.

Sajad uue floora esindajad jäävad siin vaatlemata. See on kõige väiksem mure, et juba ainuüksi nende üleslugemine nõuaks hirmus palju ruumi. Ruumi praegu veel ikka kuskilt leiaks. Häda on nende ülesotsimisega. Pealegi on botanika muutunud peaaegu sama kulukaks harrastuseks nagu filateelia või numismaatika. Vähemnõudlik loodushuviline, kes ei lähe oma silmaga iga taimeharulduse kasvukohta üle vaatama ja kel pole julma barbaarset harjumust lilli juurtega üles kiskuda ning herbaariumis säilitada, vajaks mingit «Eesti Looduse» tüüpi regulaarset ülevaatlikku väljaannet. Eesti taimeriigi tutvustamiseks muulastele ja ühtlasi kapsategemiseks seadis Eesti Ajakirjanike Liidu MP (st väikeettevõtte) augustis 1989 sisse 16küljelise asja nimega «ДАЙД-ЖЕКТ» (???, ???, 80 kop), milles aegajalt on tõlgitud ja refereeritud muu hulgas mitte ainult riiklike rajoonilehede (nt «Sakala»), vaid ka «Vaba Maa», «Hašachari» ja üksikute teiste uute lehtede materjali. Ei saa jääda lootma ainult selle peale, et kõik uued lehed pannakse varsti kinni ja siis hakkab neist kirjutama Eesti Õigusvastaselt Represseeritute Liidu väljaanne «MEMENTO» (Sulev Muttik, 5000, 40 kop). Pealegi võidakse ka «Memento» ise kinni panna kas või oktoobris 1989 esiknumbris avaldatud Helmut Tarandi luuletuse

pärast, kui kellelgi paremat ettekäändet pähe ei tule. «Kodumaa» on vahel refereerinud maakonnalehti, paar aastat tagasi tegi seda ka «Edasi», mis nüüd see-eest, nagu juba mainitud, uute lehtede sisu on tutvustanud. Kogu floorat kattev eestikeelne *digest* võiks aga olla päris tulutoov. Õieti oleks vaja lihtsalt üht normaalset vanatüübilist suurt ajalehte. Näiteks endisaegne «Postimees» või «Päevaleht» sisaldas sadu pisisõnumeid, mis algasid sõnadega ««Times» kirjutab, et...», «Eilne «Pravda» väidab, nagu oleks...», ««Sakala» kirjutab, et...», «Enamlaste põrandaaluses lehes kutsutakse üles...», «Ametiühisuste häälkandja uues numbris jutustatakse, kuidas...», «Müügile tuli «Muusika-leht», milles...» jne. Ja nii igas numbris. Kui vanale sordile anda kõlav välismaine nimi «Digest», siis läheks ta turul küll. Sammuke teist sorti ja kõlava nimega lehtede poole on nüüd küll astunud, aga mitte see sammuke.

22. septembril 1989 ilmus Tallinnas nädalalehe «EESTI EKSPRESS» (Hans H. Luik, 50 000, 50 kop) esiknumber. See tähendas eesti ajakirjanduse ajaloo ühe lühikese järgu lõppu. Kui «Eesti Ekspressi» ja teisi temasuguseid kinni ei panda, siis ka uue järgu algust. Muide, oht on täiesti reaalne. Kord on «Eesti Ekspress» juba äratanud uinunud võimsad loodusjõud, mis pealtnäha enam mingile torkimisele ei reageerinud. Kui aga «Eesti Ekspress» 8. XII 1989 avaldas arhiivist väljatoodud salajase ööredkirja, milles ENSV Glavliti ülema asetäitja H. Laul 1974 kaebab V. Väljasele ajakirja «Looming» peale, siis tegid tumedad jõud vana hea, vahepeal peaaegu unustatud kombe kohaselt katsed kogu tiraaži aresti alla panna, kuid õnneliku juhuse tõttu olid lehed juba trüki-kojast välja veetud. Muidugi on igasugused ajalootähtsused tinglikud, ja nii nagu «Wirulase» seadmise etapi algustähtsuseks võib olla vaieldav, nii võib keegi segase ajajärgu lõputähtsena välja pakkuda ka näiteks oktoobris 1989 väljatulnud «ÄRIPÄEVA» (Hallar Lind, 23 000, 50 kop) proovinumbri. Vastuargumente võiks olla kaks. Esiteks tuli «Eesti Ekspress» ilmale siiski natuke varem, teiseks ei läinud «Äripäev» kohe nii regulaarselt käima, järgmine number (40 000) ilmus alles novembris, detsembris tekkis tal ka venekeelne eriväljaanne «БУДНИ» (30 000) ja täie hoo sai leht sisse alles 1990. «Äripäeva» trükitakse Rootsis, «Eesti Ekspressi» Tallinnas, viimast on lihtsam kinni panna. Kui see peaks juhtuma, siis jääb ilmselt ajalukku «Äripäev», kuid igauks, kes mõne korra on «Eesti Ekspressist» honorari saanud, püüaks aeg-ajalt ajalugu ringi kirjutada (asja teeb kindlasti

raskeks see, et selleks ajaks on «Ärilehe» honorarisajaajaid rohkem). Mõlema lehe osa juuri on raja taga, ja pole mõeldamatu, et hävimisohu korral raputab «Eesti Ekspress» Tallinna Raamatutrükikoja mulla maha ning õitseb kuskil mujal edasi. Loomulikult ei ole «Eesti Ekspress» ajastu au, mõistus ja südametunnistus, pigem selle täielik vastand. Eestlane on nii uimane olend, et hakkab midagi märkama alles siis, kui tal iga nädal midagi suurt ja värvilist nina all lehitatakse. See on igatahes suuresti «Eesti Ekspressi» teene, kui teised ajalehed sügisel 1989 lõpuks tähele panid, et uued lehed kogu maa katavad ja neid enam ignoreerida ei kõlba. Alles «Eesti Ekspressi» ilmaletulekul teadvustati situatsioonimuutus. Väikestest paari- või paarikümnetuhandelise trükiarvuga paar korda kuus või aastas ilmuvatest lehtedest polnud ka midagi karta, nüüd aga oli juba jalgealuse õõnestamist tunda. Pea iga olulisem vana leht reageeris otse või kaudselt «Eesti Ekspressi» ilmaletulekule, olgu need Mart Kadastiku «Viseerimata veerud» «Edasis» (29. ja 30. IX 1989, nr 224—225) või musta turu hindade rubriigi puhtjuhuslik ilmumine «Rahva Häälede» pärast seda, kui neid hindu oli kajastama hakanud «Eesti Ekspress». Laiemalt võttes pole asi muidugi ainult «Eesti Ekspressi» või «Äripäevas», vaid selles, et sügisel 1989 hakkasid Eestisse signema ähvardava kiskjaliku väljanägemisega röövtaimed, millel oli mitte enam rublade ja igapäevase kapsa, vaid hoopis suure raha ja äri lõhn. Septembris 1989 taastatud «KAUBANDUS-TÖÖSTUSKOJA TEATAJA» (Aimar Jugaste, 10 000—20 000, 39 kop) ja komsomolisoosikute salastatud ilmumisanndmetega «ÄRIMEES» ning «БИЗ-НЕЦМЕН» (à 50 kop) on sama tõu esindaja, esimene soliidselt tagasihoidlikum, teine kaksikleht veidi kohmakalt lärmakam, aga Venemaa kallale sööstmiseks on komsomol-ärimehed võib-olla valinud just kõige õigema bioloogilise relva. Isegi septembris 1989 väljatulnud pisike sinine «STATISTIKA TEATAJA» (Indrek Hellermaa, 10 000, 25 kop) on lähemal asjalikele ärilehtedele kui näiteks seks- või poliitlehtedele. Loodame, et vähemalt tema leiab endale vaikse varjulise kasvukoha ja ei jää suurtele jalgu selles hirmsas verises elusuvõitluses, mis nüüd taimeriigis on alanud. Siis saaksime ehk mõnikord lugeda kiretuid arve tulba-pealkirjade all «uusi lehti registreeritud», «ilmumise lõpetanud», «siseministri korraldusel suletud», «toimetajaid mõrvatud», «enese-tapuga lõpetanud», «trükiarvu % võrreldes 1913. a» jne.

SEITSMEKÜMNENDAD...

Mart Laari, Lauri Vahtre ja Heiki Valgu «Kodu lugu II»:

«1968. aastal uputasid Vene tankid verre Praha kevade. Sellega lõppes kevad ka Eestis. Esialgul lõi endine vaim spontaansetes meeleavaldustes ikka veel välja, kuid peagi andis «kraanide kinnikeeramine» end mõjuvalt tunda. Kõik vabamat laadi tahteavaldused suruti administratiivseid vahendeid kasutades maha. /---/ Märgatavalt tugevnes tsensuur. /---/ /---/ Nii oli ühiskond 1970. aastate keskpaigaks jõudnud kriisini. /---/ Aina rohkem oli märgata teadlikuma opositsiooni teket. Selle väiksema ja legaalsema haru esindajateks olid sõltumatust hoida püüdnud kultuuritegelased /---/ Üksnes kultuurivallaga piirduv vastupanu ei suutnud kõiki siiski enam rahuldada. Nii on 1960. aastate lõpul täheldatav teisitimõtlejate (dissidentide) liikumise teke ka Eestis /---/ /---/ Vastupanuvaim oli 1970. aastate lõpuks selgelt kasvanud. Koos sotsialismi üldkriisi süvenemisega pidas valitsus halvima vältimiseks viivitamatult vajalikuks üle minna eesti rahvuse allasurumise uuele etapile — avalikule venestuspoliitikale.»

Niimoodi siis Ajaloo vaateveerult. Tõepoolest, «seitsmekümnendad» oli aeg, mil komistades, kukkudes ja uuesti tõustes käidi teed, mida käimata vaevalt olnuks võimalik rahvusliku vaimu sõnelline vallandumine, nagu see toimus «kaheksakümnendate» teisel poolel. See oli aeg, mis tõi kaasa kompradoorluse uusi ja rafineeritumaid vorme, mille vilju maitseme tänaseni. Aga see oli ka aeg, mis paljude peast pühkis «kuldsete kuuekümnendate» roosa udu ja kujundas totalitaarse

ideoloogia vastu sisimas suhteliselt immuunse sugupõlve. «Millegi vastu me saime vist süstitud.» nagu kirjutab Doris Kareva, üks «kaheksakümnendate» luuletaja. Arvame, et oleme sellele ajale tähelepanu ja trükiruumi võlgu.

Avades uue rubriigi sissevaatega järjepidevama dissidentluse tekkeaega, ei pretendeeri toimetuse sugugi pakkuma 1970. aastate poliitilise teisitimõtlemise ajalugu Eestis, isegi ammendavat kirjeldust mitte. Edaspidi tahame suuremat tähelepanu osutada just vaimse vastupanu «väiksemale ja legaalsemale» harule, suuremat ja illegaalsemat küll päriselt unustamata. Tahame lugejani tuua valiku tekste ja sündmusi, millest meie ettekujutus rahvusliku mõtte arengust «seitsmekümnendatel» jääks paratamatult lünklikuks, võimaluse korral asjaosaliste poolt tagantjärele kommenteerituna. Ka järelvõitlusteks ja täiendusteks on «Vikerkaar» «Foorum» avatud. Kuid me ei võta endale kohustust kõiki vastukajasid valikuta ära trükkida.

*

NB! Järgnevalt publitseeritav Andres Küngi dokumentaalkuuldemäng on tõlge rootsi keelest. Algselt eesti pagulasajakirjanduses avaldatud teksti keelepruuk ja ortograafia on säilitatud (v.a mõni ilmne trükiviga või eksitav keeletekonarus). Seetõttu ei tohi tõlkes sisalduvaisse kirjadesse, dokumentidesse jms-sse suhtuda kui eesti- või muukeelseisse algtekstidesse.

ANDRES KÜNG Tõde vabastab teid

Dokumentaalkuuldemäng Sergei Soldatovist ja Eesti Demokraatlikust liikumisest

Osalised: Afanasev
Kessler
Jutustaja Mättik
Sergei Soldatov Kiirend

Andres Küng (sünd. 13. sept 1945), ajakirjanik, väliskommentaator Rootsi TVs, poliitik (Eesti Liberaalse Partei juhatuse liige, Rootsi Rahvapartei juhatuse liige, 1982—85 oli valitud Riksdagi).

Nikitin Juskevits
Barkov Arder
Bodunov Calle Hård
Petrenko Ludmilla Grünberg

I

(«Mu isamaa on minu arm» —
koorilaul. Teise salmi lõpul...)

Jutustaja: See, mida teie järgnevalt kuulete, on jutustus Sergei Soldatovist ja Demokraatlikust liikumisest Eestis — ühes meie unustatud naabermaas teisel pool Läänemerd. Esimesed dokumendid Eesti Demokraatliku

liikumise kohta jõudsid Läände 1960. aastate lõpul. Üks neist oli «Avalik kiri Nõukogude Liidu kodanikele». Nõukogude julgeoleku võimud avastasid peatselt, et kirja kirjutajaks oli Baltimere Punalaevastiku ohvitser Gennadi Gavrilov, 31 aastane. Gavrilov koos ühe teise noore ohvitseriga mõisteti mitmeks aastaks sunnitööle, kuna veel üks kolmas ohvitser paigutati vaimuhaiglasse.

Arreteeritud ohvitseri süüdistati ka sidemetete pidamises mõttekaaslaste-erasisikutega Eestis, Lätis, Moskvast, Leningradis ja mujal. Üks kahtlusalustest tsivilistidest oli Tallinnas elutsev insener Sergei Soldatov, kelle ema eestlane, isa venelane ja kes oli sündinud aastal 1933. Sergeist sai aja jooksul mehhanika-insener, tõlkija ning õppejõud Tallinna Polütehnilises Instituudis.

Esimesena kuulete väga haruldast dokumenti: protokolli Soldatovi esimesest ülekuulamisest KGB peakorteris, Pagari tänav 2, Tallinnas. Need dokumendid jõudsid Läände vene põrandaaluse väljaande «Jooksvate sündmuste kroonika» kaudu, kas lekkimise või KGB oma eksituse läbi. Soldatovi ülekuulamist teostas KGB juurdlusosakonna ülem, alampolkovnik Nikitin.

(Koorilaul mõneks sekundiks tugevamaks)

Jutustaja: Esimene ülekuulamine 24. juunil 1969. Ülekuulaja alampolkovnik A. Nikitin.
Nikitin: Tahame teile esitada mõned küsimused... esialgu kui tunnistajale.

Soldatov: Mis asjas kuulate mind üle?

Nikitin: Seoses Gennadi Vladimirovi Gavrilovi ja ühe grupi Baltimere laevastiku ohvitseride kuriteoga, keda süüdistatakse nõukogudevastases tegevuses. Kas teie käite tihti Moskvast?

Soldatov: Selle ei ole midagi tegemist uuritava juhtumiga.

Nikitin: Kas tunnete Jakiri?

Soldatov: Ma ei kavatse teid informeerida ei oma tuttavaist ega ka oma vaimsest elust.

Nikitin: Kuigi teie teate, et tunnistamisest keeldumine on kuritegelik?

Soldatov: Kui teil on minu vastu tõelisi tõendeid... pange mind siis kinni ilma minu kaasteguseta.

Nikitin: Meil on massiliselt tõendeid teie vastu. Teil on olnud kontakt nende ohvitseridega. Teame seda kindlasti.

Soldatov: Koostage siis süüdistusakt nende tõendite põhjal!

Nikitin (teravalt): Valvur! Viige kaebealune polkovnik Barkovi juurde!

(Uks avaneb. Soldatov viiakse ühte teise ruumi)

Barkov (leebelt): Ega teie ei ole nõukogude võimule vaenulik?

Soldatov: Ma olen seadusetusele vaenulik.

Barkov: Miks teie ei abista siis juurdlust ja kinnita omalt poolt seda, mis on ilmne? Meie teame kindlasti, et kaebealune Gavrilov sai teie aadressi Jakirilt, ning et ta on teid kohanud. Teie kangekaelne keeldumine ainult suurendab meie kahtlustusi. Teie südamel on ilmselt nõukogudevastaseid patte ja teil on halb enesetunne...

Soldatov: Olen juba ütelnud, et võite mind vangistada ilma minu kaasabit.

Barkov: Kord kuulasime üle noormeest, kes oli kirjutanud nõukogude-vastase luuletuse, ja laskime ta hiljem vabaks. Ta hakkas siis anuma, et paneksime ta vanggi — kasvõi ainult üheks aastaks. Ka teie edevus sunnib teid nähtavasti esinema märtrina.

Soldatov: Tahan ainult elada oma elu ausa inimese kombel...

Barkov: Kuidas peame siis mõistma teie suhtumist nõukogude seadusse?

Soldatov: Need seadused on puudulikud ja tihti inimõigustega vastuolus.

Barkov: Aga Solon ütles: «Kui seadused on poolikud, andkem siis seadusandjale ta eksimused andeks!» Mõtelge millisesse seisukorda teie viite kapten Bondarenko. Tema tütar on kinnitanud teie kohtumist ohvitseridega tema korteris...

Soldatov: See on tema südametunnistuse küsimus. Mina tean, millest mina räägin.

Barkov: Mõtelge ka nende noorte ohvitseride saatusele. Neist ühte teie enam abistada ei saa, kuid ühele teisele võiksite te olukorda kergendada...

Soldatov: Oma südametunnistuse vastaselt ei saa ma kergendada kellegi olukorda.

Barkov: See on lihtsalt julm! Kuidas võite teie rääkida inimõigustest ja võidelda nende eest, kui teie ütlete...

Soldatov: ... noh, heaküll siis. Ma kinnitan Bondarenko tütre tunnistust ohvitseride kohta — kui see päästab kedagi. Ma kohtusin kellegiga, aga ma ei mäleta millal, või kus, või kuidas see isik välja nägi...

Barkov: Miks ei kutsunud te seda isikut oma koju?

Soldatov: Mu abikaasale ei meeldi kodus vastu võtta võõraid.

Barkov (esitab nüüd küsimusi üha kiirenevas tempos): Andsid nad teile mõne dokumendi?

Soldatov: Ei!

Barkov: Kas arutasid nad teiega «Politiiliste vabadusvõitlejate ühingu» asutamist?

Soldatov: Ei!

Barkov: Kas te rääkisite ajakirja väljandmisest nimega «Demokraat»?

Soldatov: Ei!

Barkov: Kas te lubasite hankida trükitina?

Soldatov: Ei!

Barkov: Kas tunnete dokumenti nimega «Loota või tegutseda?»

Soldatov: Ei!

Barkov (jälle leebelt): Milline on teie poliitiline tõekspidamine?

Soldatov: Valitsus peab kuulama teisiti-mõtlejate, demokraatliku intelligentsi arvamusi ja rakendama demokraatlikud vabadused, mida ta mitte ei tee!...

Barkov: No vaat, kirjutage protokollile alla. Siia alla... Kas teile meeldib või mitte, saab teie suhete küsimus Jakiriga paratamatult paljastatud...

Soldatov: See ei muuda minu seisundit.

Barkov: Teie näikse olevat rahulolematu meie poliitikaga Tšehhoslovakkias.

Soldatov (irooniliselt): Ega see mulle nii hirmsasti ei meeldi.

Barkov: Tahaks teie, et Lääne-Saksamaa saadaks sinna oma sõjaväed?

Soldatov: Ma eelistaks vältida selliseid diskussioone KGB's.

II

Jutustaja: Teie ülekuulamine. Neli päeva hiljem, 28. juunil 1969. Eesti KGB peakorteris. Soldatov protesteerib selle vastu, et tema juures teostataval läbiotsimisel on ebaseaduslikult konfiskeeritud materjale, mille uurimise all oleva juhtumiga ei ole midagi tegemist; sealhulgas Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni poolt vastu võetud Inimõiguste Ülddeklaratsioon.

Nikitin (ärritatult): Protesteeringe Baltimere laevastiku eriosakonnas. Meie oleme tegutsenud nende ülesandel.

Soldatov: Ma olen eraisik. Minu dokumentidel pole midagi tegemist nende ohvitseride juhtumiga.

Nikitin: Me ei otsustame, kas neil on selle asjaga tegemist või mitte.

Soldatov: Sealt algabki teie omavoli. Teie rikute kriminaalseaduse artiklit 140.

Nikitin (teravalt): Nüüd aetakse asju teisiti! **Soldatov:** Mida peaks siis ütlema inimeste arreteerimise kohta vaadete pärast, või täiesti tervete inimeste paigutamisest vaimuhaiglatesse?

Nikitin: Selles küsimuses otsustavad arstlikud asjatundjad, mitte meie. Me ei aitam kogu ni endistel poliitilistel vangidel tööd leida.

Soldatov (irooniliselt): Teie heategevust võib tõesti märgata...

Nikitin (irriteeritult): Meie panime mõned kuradid vangi ja teie teete sellest niisugust kisa, et kogu maailm peab kuulama. Kas teie ei mõtlegi meie maa prestiižile?

Soldatov: Küsimus ei seisa mitte natsioones, vaid printsibiis. See on sõnavabaduse ja kunstilise loomevabaduse küsimus. Pealegi on

inimene, kes vabaduse eest võitleb, rohkem väärt kui miljon nulli...

Nikitin (rahunevalt): Noh, olgu pealegi. See kõik on abstraktned, raskelt taibatav. Ma loodan siiski et te muudate oma negatiivset suhtumist KGB-sse.

Soldatov: Isegi kui teil õnnestuks mind veenda, et te silmapilgul toimite seaduse raames, kes võib garanteerida tuleviku suhtes?

Nikitin: On ju selge, kui rahvusvaheline olukord teravneb, rakendame meie abinõud nende vastu, kes meie peale tulistavad... No vaat! kirjutage sellele korraldusele alla, millega kohustate Tallinnast mitte lahkuma. (Soldatov kirjutab alla).

Jutustaja: Kolmas ülekuulamine. 3. sept. 1969 Baltimere laevastiku KGB eriosakonnas Toompea tänav 8. Ülekuulajaks on kapten Bodunov. Kõigepealt loetakse Soldatovile ette ülekuulamis-protokoll Aleksei Kosõreviga, kes on üks süüdistatuid laevastiku ohvitseri. Kosõrev väidab, et Soldatov oli valmis andma oma kaasabi «Poliitiliste vabaduste võitlusrühma» loomiseks ning ka ajakirja «Demokraat» väljaandmiseks. Kosõrev pannakse silmsilma vastu Soldatoviga. Ta tunneb ära Soldatovi ja kinnitab veelkord oma tunnistust nende vahelise kõneluse asjus.

Kapten Bodunov (Soldatovile): Noh, mida teie ütlete selle kohta?

Soldatov (põlglikult): Minu arvates on Kosõrevi arg ja alatu käitumine ebaväärikas ühele ohvitserile.

Bodunov (põrutades käega lauale): Ma ei talu mingeid insinuatsioone. Teie istute püssirohutunnel, mis iga silmapilk võib plahvatada.

Soldatov (Kosõrevile): Seltsimees Kosõrev, on olemas KGB kohus, kuid ka teie kaaslaste ja ajaloo kohtupidamine. Selle kohtu ees olete sunnitud andma vastust kogu elu aeg!

Bodunov: Ei ole mingit KGB kohut, on vaid nõukogude rahva kohus!

Soldatov: On olemas veel südametunnistuse kohus. Oluline on jääda ausaks igas olukorras...

Bodunov (ähvardavalt): Teie oma ausa käitumisega ei liigu enam vabaduses kuigi kaua!

Soldatov: Kogemused näitavad, et ausad inimesed on tihti kaotanud oma vabaduse ja muutunud poliitvangideks. Hiljem on neid rehabiliteeritud. Ma tahaksin olla pigem rehabiliteeritud, kui seana elada ja olla vaba... Ma palun võimaldada mul kohtuprotsessi ajal esitada vastuväiteid Balti laevastiku ohvitseride vastu!

Bodunov (imestades): Mispärast?

Soldatov: Et esitada oma arvamust selle kohtuasja kohta...

Bodunov (ärritatult): Kelle nimel? Kes on teid volitanud? Kas komsomol või ametiühing?

Soldatov: Ma tahan rääkida demokraatliku intelligentsi nimel...

Jutustaja: Pärast veel üht ülekuulamist, mille kestel Soldatovi vastu seatakse ohvitseride peakaebalune Gennadi Gavrilov — kes aga teda ära ei tunne — järgneb viies ja selles voorus viimane Soldatovi ülekuulamine. See toimub 23. septembril 1969.

Soldatov on toodud jälle Balti laevastiku KGB eriosakonda. Teda ootavad üks KGB major ja 3. meest valgetes kitlites, kelledest üks on sõjaväearst Petrenko. Teised kaks osutuvad arstideks ühest eesti vaimuhaiglast. Järgneb psühhiaatriline ülekuulamine.

Petrenko: Kas teie vanemad põdesid kunagi mingit haigust?

Soldatov: Ei.

Petrenko: Olete ainus laps?

Soldatov: Ja.

Petrenko: Kas läksite kooli normaalajal?

Soldatov: Ja.

Petrenko: Mis ainetes olite edukas koolis?

Soldatov: Matemaatikas ja võimlemises.

Petrenko: Tahtsite te juhiks saada?

Soldatov: Ei.

Petrenko: Miks lahkusite gümnaasiumist 18-aastasena ja mitte 19-aastasena?

Soldatov: Sõda.

Petrenko: Miks õppisite mehaanika-inseneri ala?

Soldatov: Mulle meeldis see.

Petrenko: Kas sooritasite eksamid edukalt?

Soldatov: Ja.

Petrenko: Kuidas valisite omale sõpru?

Soldatov: Nende aususe ja arukuse järele.

Petrenko: Miks vahetasite töökohta siirdudes teise vabrikusse?

Soldatov: Ma muutsin oma tööala.

Petrenko: Kas teie töökaaslased pole teie peale kadedad?

Soldatov: Ei.

Petrenko: Millised on teie suhted tööbrigaadiga?

Soldatov: Täiesti korrektsed.

Petrenko: Ah nii, ainult «korrektsed». Miks mitte soojad?

Soldatov: Sõpradeks ei saada mitte tellimise peale.

Petrenko: Kas teie ei usu, et suudate tehnikuna läbi lüüa?

Soldatov (muitates): Ei.

Petrenko: Kas teie vanemad olid karmid teie vastu?

Soldatov: Ei.

Petrenko: Miks teie oma naisega abiellusite?

Soldatov: Ta meeldis mulle.

Petrenko: Kas olete kunagi olnud õnnetult armunud?

Soldatov: Jah.

Petrenko: Kas paljastate oma veendumusi ka abikaasale?

Soldatov (hetkelise kahtluse järel): Ta hindab mind minu tegude järele.

Petrenko: Kas naine on teiega rahul?

Soldatov: Küsige temalt. Valige aga küsimusi hoolikamalt.

Petrenko: Kas elu tundub teile raskena ja kas inimesed on teie vastu karmid?

Soldatov (muitates irooniliselt): Ei.

Petrenko: Kas usute üleloomulikkust? Elu pärast surma?

Soldatov: Need on keerulised küsimused.

Petrenko: Kes on teie lemmikkirjanikud?

Soldatov: Zweig, Dickens ja Tolstoi.

Petrenko: Kas olete kunagi käinud kirikus?

Soldatov: Jah olen.

Petrenko: Millal tärkas teie huvi usuliste ja moraalseste probleemide vastu?

Soldatov: Siis kui ma õppisin mõtlema...

Petrenko: Miks olete just neist huvitatud?

Soldatov: Kõik elus pole sugugi nii nagu peaks olema...

Petrenko: Miks meeldib teile Tolstoi?

Soldatov: Ta uurib inimese olemasolu probleeme.

Petrenko: Milline on teie seisukoht sõjaväeteenistuse suhtes?

Soldatov: Lõplikku seisukohta ma ei ole veel langetanud, kuna valitseb rahu...

Petrenko: Mida arvate käsikirjast «Inimene ja maailm», mis leiti teie korteris?

Soldatov: Sää! on mõndagi, millest ma ei saa aru...

Petrenko: Kust saite käsikirja?

Soldatov: Tuttavalt.

Petrenko: Milline on teie arvamine sellest, et sõjaväed saadeti Tšehhoslovakkiasse?

Soldatov: Negatiivne.

Petrenko: Kuidas tuleks siis küsimust lahendada?

Soldatov: Rahulikul teel.

Petrenko: Kas teie ei tahaks üht läbirääkimiste delegatsiooni juhtida?

Soldatov (muitates): Ma ei ole asjatundja poliitilistes küsimustes.

Petrenko: Mida arvate Nõukogude Liidu poliitlikast?

Soldatov: Selle analüüs vajaks informatsiooni mõlemalt poolt. Seda mul ei ole.

Petrenko: Kas arvate, et teie saate muuta Nõukogude Liidu poliitilist süsteemi?

Soldatov: Ajalugu teevad massid.

Petrenko: Mispärast toimub see kõnelus siin... teie arvates?

Soldatov (irooniliselt): KGB on ilmselt mures minu tervise pärast.

Petrenko: Kas teid ei kibesta KGB kutsed?

Soldatov: Olen nendega juba harjunud.

Petrenko: Kas kibestab teid praegune olukord?

Soldatov: Momendil tunnen ma kõige enam häbi arstikute pärast.

Petrenko: Kas olete kunagi saanud mõne hoobi vastu pead?

Soldatov (iironiliselt): Jaa, massiliselt!

Petrenko: Miks te kogu aeg muigate nii irooniliselt?

Soldatov: Ma otse naudin selle rituaali pidulikkust. See näitab teie võimetust.

Jutustaja: Sellega lõpeb KGB ja psühhiaatrilise komisjoni ülekuulamise protokoll. Sergei Soldatov pääses seekord sundravist vaimuhaiglas või sunnitööle mõistmisest. Kuid ta vallandati oma töökohalt. Ent Sergei Soldatov ei lasknud end murda. Temast sai üks silmapaistvamaid isikusi Eesti Demokraatlikus Liikumises, mis äratas rahvusvahelist tähelepanu kahe kirjaga Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni Täiskogule ja ÜRO peasekretärile aastal 1972.

Need kirjad jõudsid Läände alles paari aasta pärast. Kirjades, mis varustatud Eesti Demokraatliku Liikumise ja Eesti Rahvusriinde pitsatitega, nõuti:

1. Eesti Riikliku sõltumatuse taastamist Nõukogude Venemaa ja Eesti Vabariigi vahelise Tartu rahuga 1920. a. kindlaks määratud piirides;

2. Eesti kui endise Rahvasteliidu liikme vastuvõtmist Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni liikmeks.

Selleks Eesti Demokraatlik Liikumine ja Eesti Rahvusrinne peavad vajalikuks:

a) likvideerida olemasolev koloniaalne haldusaparaat, mis sõltub ainuüksi Nõukogude keskvallitsusest ning on selle suurriiklike shovinistlike taotluste tööriist;

b) likvideerida Eesti territooriumil asuvad Nõukogude sõjaväebaasid ja viia Eestist välja kõik Nõukogude sõjaväed;

c) kuni rahvuslike riigivõimu organite moodustamiseni kehtestada Eesti territooriumil ÜRO haldus ja tuua Eestisse sisse ÜRO väed;

d) anda võimalus Eestisse tagasipöördumiseks kõigile Eestist vägivaldselt küüditatud või omal tahtel põgenenud eesti rahvusest isikutel;

e) taastada normaalne poliitiline elu ja luua tingimused tõeliselt vabadeks demokraatlikeks valimisteks ÜRO järelvalve all.

Jutustaja: Niipea kui need apellatsioonid äratasid tähelepanu Läänes, startisid klapperjahi kirjakerjajutajatele kohe Nõukogude võimud. Ühes Eesti Demokraatliku Liikumise ja Eesti Rahvusriinde uues kirjas ÜRO peasekretärile teatab Sergei Soldatov muuhulgas järgmist:

Soldatov: Nagu raadiost oleme kuulnud, on meie esildis 24. oktoobrist 1972 ülipika hiinemise järel jõudnud Ühendatud Rahvaste

ette... Oleme volitatud Teile teatama, et mainitud dokument milleski pole kaotanud oma ehtsust ega aktuaalsust. See on pakiline tõsiasi senikaua, kui taastatakse eesti rahva põhilised õigused ja kõrvaldatakse üha suureneva venestamise hädaoht.

Tahame Teid informeerida ka rõhumis- lainest Eestis, mis kohe kerkis, kui apellatsioonid jõudsid Lääne teadvusse. 13. detsembril 1974 teostati läbiotsimisi õige laias haardes ja palju inimesi arreteeriti. Kuna kohalikke julgeolekutegelasi ei jatkunud nii laiaks operatsiooniks, toodi neile lisaks KGB-mehi naabermaalt Lätist. Sellest peale kehtib vaikne terror meie maal — iga vähemagi liberaalse mõtteviisi kahtlusel on julgeolekuvõimud kohe platsis.

Teie Ekstselents! Käesolevaga pöördume kõikide vabade rahvaste ja valitsuste poole ja palume neid mitte kompromissida inimõiguste arvel! Arvutu hulk mehi ja naisi võivad igal silmapilgul tõestada, et hoolimata valitsuse rahuliku kooselu ja heatahte kinnitustist, pole nõukogude korra vägivaldne, rõhuv ja ebanimlik loomus vähemaski muutunud. Oleme veendunud, et kõikide rahvaste vabadus ja inimõigused on jagamatud. Teie ei saa tühiseks pidada põhiliste inimõiguste rikkumisi maailma ühes osas, ilma et samad vabadused ja õigused hädaohustavalt nõrgenduksid enda juures.

Tallinn, 23. detsembril 1974

Eesti Rahvusrinne

Eesti Demokraatlik Liikumine.

Jutustaja: Sergei Soldatov oli arvatavalt sellegi kirja autor, mis paar päeva hiljem «Eesti patriootide grupi» nimel lähetati ajalehtedele New York Times, Daily Telegraph, Aftenposten, Die Welt, BBC-le ja veel paljudele teistele massimeediatele Läänes. Selles kirjas avaldati lähemad andmed nende kohta, keda KGB juba arreteerinud oli Eesti Demokraatliku Liikumise jahil.

Soldatov: KGB konfiskeeris raamatuid, kirjutusmasinaid ning arreteeris neli meest: Kalju Mättik, 41. a., automatiseerimispetsialist ja lektor Tallinna Polütehnilises Instituudis; Mati Kiirend, 36. a., Tallinna Elektriõujaama peainsener ja 2 lapse isa; Arvo Varato 41. a., arst ja 3 lapse isa; Artjom Juskevits, 43. a. peainsener, Silikaattehase tehnilise informatsiooni osakonna juhataja ja 1 lapse isa.

Kuigi nad olid toimunud Nõukogude põhiseaduse alusel, pandi neile süüks Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni informeerimine tõelisest olukorrast Eestis, ning nõudmised, et ÜRO inimõiguste deklaratsiooni põhimõtteid rakendataks ka seal.

Jutustaja: Enne arreteerimist jõuab Sergei Soldatov lähetada maailma avalikkusele veel

ühe apellatsiooni ja saata ka kirja oma omak-
tele ja sõpradele:

Soldatov: «Ma palun südamest oma ema ja isa mulle andestada, et ma mitte alati pole suutnud olla nende lugupidamist vääriv poeg; et ma lubamatul viisil neid arvustanud olen nende arusaamise ja eluviisi pärast. Ma tänan oma vanemaid kõige hääl eest ja ma palun neid mind mitte hukka mõista!

Ma palun oma 16-aastasest poega, Aleksander Soldatovi, mitte halba minust arvata mu kindlakäelisuse ja vahest ka karmuse tõttu, mis ainuüksi põhjustatud oli murest ta tuleviku pärast. Ma loodan hellalt, et temast saab usin ja hoolas inimene, eeskujuks kõigile teistele. Ma tänan kõiki oma sõpru ja tuttavaid kõige helduse eest, mille osaliseks ma saanud!

Ma annan andeks kõigile oma vanlastele ja järeltajatele. Olgu Jumal neile armuline!

Ma loodan, et minu atekaslaste d raugemata jõuga, hoolimata ohvrest, loobumusist ja raskusist, jätkavad meie võitlust — kuni võiduni vabaduse ja armastuse eest kogu maailmas.

Ma tahan ülima soojuse ja hellusega tänada oma armast abikaasat, Ludmilla Grünbergi, kes mulle nii palju armastust kinkinud on ja kellega koos ma alati õnnelik olen olnud. Tema suur ja soe süda oli kui põhjatu allikas, millest minusse hoovas jõudu ja jaksu vastupidavuseks ja tegutsemiseks selle eest, mida ma ainuõigeks pidanud olen. Ma palun kõiki oma tuntuid ja tundmatuid sõpru Eestis tema eest hoolitseda ja olla talle toeks!

Minu surma puhul palun mu põrm sängitada Eesti mulda. Ma soovin ka, et mu abikaasa kord maetakse minu kõrvale.

Tallinnas, 19. detsembril 1974
Sergei Soldatov»

Jutustaja: Paar nädalat hiljem, 4. jaanuaril 1975, ta arreteeriti. Märtsis 1975 viiakse Sergei Soldatov ja üks tema kaassüdistastest, Kalju Mättik, Tallinna vaimuhaiglast Serbski instituuti — KGB erivaimuhaiglasse Moskvas. Säl alustati Soldatovi ravimist sundkorras keemiliste vahenditega, nagu sulfazin ja reserpini, mis muuhulgas võivad tekitada kõrge palaviku, valusid, hallutsinatsioonid ja kestvaid südamekahjustusi.

Ülejäänud arreteeritud paigutati Seevaldi vaimuhaiglasse Tallinnas. Pärast ligi aastapikkust kodus teostatud läbiotsimisi ja ülekuulamisi, on lõpuks kõik küps kohtupidamiseks Eesti Demokraatliku Liikumise vastu. See toimub 21.—31. oktoobrini 1975. Sellest kujuneb Eestis kõige tähtsam poliitiline protsess pärast staliniaega.

(«Mu isamaa on minu arm» —

uuesti musikaalse vahepalana)

Kohtumaja on ümber piiratud. Kohtusaali valvavad KGB-mehed walkie-talkiedega. Ainult KGB-mehi ja väljavalitud parteitegelasi lastakse kohtusaali, kuhu ka mõnel üksikul süüdistatu sugulasel võimaldatud ligipääs. Mõned soovimatud isikud kihutatakse vägivaldselt kohtusaali uksest minema; teistel ei lubata isegi majja sisse astuda. Ülemkohtu teatetahvlilt ei saa vähimatki informatsiooni protsessi kohta. Kohtusaalis on märkmete tegemine keelatud. Need stseenid protsessist, mida kuulete nüüd, pärinevad 26-leheküljelisest kokkuvõttest, mis koostati protsessi järgi ühe grupi inimeste poolt Eestis ja hiljem smugeldati sealt välja. Kohtu ees seisavad järgmised isikud: eestlased Kalju Mättik, Mati Kiirend ja Arvo Varato, ukrainlane Artjom Juskevits ja Sergei Soldatov, kelle isa venelane ja ema eestlane. Süüdistusakt kannab polkovnik Nikitini allkirja — Soldatovi asja uurija, kellest nüüd on saanud KGB juurdlusosakonna ülem Eestis. Süüdistajaks on prokurör Kessler.

Prokurör: Süüalused arendasid nõukogudevastast tegevust 1970 kuni 1974 aastani, eesmärgiga õõnestada ja nõrgendada Nõukogude võimu ja nõukogude ühiskondlikku korda. Pärast omavahelise kuritegeliku ühenduse loomist, arutasid nad, kirjutasid, paljundasid, levitasid ja peitsid hilisema levitamise sihiga nn. Eesti Demokraatliku Liikumise antisovetlikku programmi. Nad koostasid antisovetlikke artikleid, laimamaks sovjetivõimu, ja andsid neid edasi oma kaassüüdlastele publitseerimiseks ebaseaduslikes ajalehtedes nagu «Eesti Rahvuslik Hääl», «Eesti Demokraat», «Demokraat» ja «Vabaduse kiir» — mõlemad viimatinimetatud venekeelsed. Selleks, et lülitada Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni segama Nõukogude siseasjadesse, koostasid, paljundasid, levitasid ja säilitasid need kaebealused Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni peassambleele ja peasekretäriks lähetatud memorandumid. Need dokumendid sisaldavad pahatahtlikku laimu nõukogude sise-, välis- ja rahvastepoliitikat ja neile omistas suurt tähelepanu kodanlik emigrantide-ajakirjandus ning antisovetlikud raadiojaamad nagu Voice of America ja Radio Liberty.

Kaebealustelt konfiskeeriti veel järgmised antisovetlikud teosed: N. Berdjajevi raamat «Vene kommunismi allikad ja mõte», Milovan Dšilasi «Uus klass», Andres Küngi «Estland zum Beispiel», Aleksander Solzhenitsõni «GULAG-arhipelaag», Andrei Amalriki «Kas N. Liit püsib veel aastal 1984», Julij Danieli «Siin Moskva», Mazepa-Bakavaiski «Vene kolonialism ja rahvusküsimus», «Ajalo ko-

hus — Jumala kohus», «2000 sõna» Tšehhoslovakkias 1968, «Eesti Vabadussõda 1918—1920» ja «Eesti rahva kannatuste aasta». Edasi veel ajalehti ja ajakirju kodanliku Eesti ajast ja Saksa okupatsiooni päevilt.

Jutustaja (tasemalt): Mati Kiirend on esimene, keda kohus üle kuulab. Ta on sündinud Tallinnas 1939. a., on abielus ja kahe lapse isa, üks 10-ne ja teine 1-aastane. Kiirend on lõpetanud Tallinna Polütehnilise Instituudi, on elektriinženier ja töötas enne kohtualla sattumist joonestajana filmireklaami alal. Mati Kiirend.

Kiirend: Ma võtan tagasi oma eeluurimisel antud ülestunnistused. Ma andsin oma allkirja juurdlusprotokollile sunni all. Ma protesteerin eeluurija tegevuse vastu juurdluse kestel. Ma keeldun süükküsimuses tunnistama sellel protsessil.

Jutustaja: Ka Kalju Mättik keeldub tunnistamast süükküsimuses. Ta on sündinud 1932. a. Tallinnas ja nagu Kiirendki lõpetanud Tallinna Polütehnilise Instituudi, kus ta töötas abiõppejõuna. Mättik on vallaline.

Mättik: Ma keeldun tunnistamast, kuna materjal, mida teie minult konfiskeerisite, pole ei antisovetlik propaganda ega ka mitte laim. Ma viitan üldiselt aksepteeritud arusaamisele sõna- ja trükivabadusest...

Kohtunik (katkestab): Kohus otsustab, kas materjal on antisovetlik või mitte. Teil tarvitseb ainult vastata küsimusele, kellelt teie seda saite ja kellele edasi andsite!

Mättik: Ma jään oma arvamise juurde; materjal ei ole antisovetlik, ükskõik mida KGB saamatud uurijad ka ei väida. Nende arvates oli ju antisovetlik isegi üks artikkel kommunistliku partei ajakirjas «Kommunist», ja seda üksnes põhjusel, et seal kirjeldati võimukuritarvitusi stalinistliku «isikukultuse» ajal!

Kohtunik: Rääkige asjast!

Mättik: Seda ma ju teen! Ma nõuan avalikku, igakülget ja asjalikku diskussiooni, kus näidataks millised lõigud neis on antisovetlikud ehk laimavad, ja millised on ebaõiged faktid. Need artiklid ja dokumendid, mille põhjal teie olete meid kohtusse kaevanud, on ju meie maa avalikkusele täiesti tundmatud!

Kohtunik: Kohus otsustab teie nõude üle. Kui teie tunnistada ei taha, siis palun ma prokuröri protokollist ette lugeda...

Jutustaja: Protsessi hilisemas osas kutsutakse ette tunnistajad. Mitmed neist väidavad, et kaebalused andsid neile materjale lugemiseks ja paljundamiseks. Teised aga on vähem koostöötahtelised, nagu Ott Arder.

Kohtunik: Kas Soldatov andis teile midagi lugeda?

Tunnistaja Arder: Mina andsin rohkem temale lugemiseks.

Prokurör: Kas Soldatov ütles, et usku võib ära kasutada demokraatlikus mõttes, ühiskonna parandamiseks?

Arder: Millist usku?

Prokurör: Usku Jumalasse muidugi.

Arder: Ei mäleta. Usklike eraldumine vaimseks ja mediteerivaks eluks on ju hästi tuntud. Nõnda samuti ka nende vähene huvi ühiskondlike küsimuste vastu.

Prokurör: Kas nägite Soldatovi masinal kirjutamas?

Arder: Ei mäleta.

Soldatov: Kas meenub teile midagi antisovetlikku artiklis, mida näitasin teile? Mainiti selles mõnd riiki või mõnda parteid?

Arder: Ei see pole mingi antisovetlik artikkel.

Jutustaja: Nädalapikkuse protsessi järgi esitab prokurör süüdistustest ja tunnistustest kokkuvõtte. Ta nõuab neljale peasisüüdlasele — Mättikule, Soldatovile, Kiirendile ja Juskevitšile — mitmeaastast vabadusekaotust, kuid lepib vaid tingimisi karistusega Arvo Varatole, kes eeluurimisel ja protsessi käigus on avaldanud kahetsust ja võimudega koos töötanud. Ülejäänud neli eitavad oma süüd ja lükkavad oma kaitsekõnedes ja viimases sõnas tagasi kõik esitatud süüdistused.

Kõigepealt Artjom Juskevitš, sündinud 1931. a. Ukrainas, abielus ja 17-aastase tütre isa. Ta on lõpetanud tehnikagümnaasiumi, töötab tõlgina ja on kommunistliku partei liige. Juskevitš kõneleb vabadustest, mis Nõukogude põhiseaduses loetletud, ja püüab näidata, et tema tegevus pole põhiseadusega vastuolus.

Juskevitš: Piibli võib igaüks tõlgendada nii nagu ta tahab, kuid põhiseadust ei saa keegi tõlgendada nii nagu see temale sobib. Aga just seda tehakse meie süüdistamiseks. Ma ei olnud varem demokraat, vaid veendunud kommunist. Demokraadiks sain alles 13. detsembril 1974, kui mind arresteriti ja selja taha seotud kätega miilitsaautosse heideti. Olukorrad KGB uurimisvanglas olid vastikud. Kolm kuud püüdsin ma asjatult saada voodilinu. Valgustus oli väga vilets, kamber räpane, toit halb...

Kohtunik (katkestab): Neid asju ei saa meie siin arutada. Toitu antakse kehtivate reeglite kohaselt. On võimatu igaühele anda sööki tema maitse järgi.

Juskevitš (ei lase end segada): See ruum siin on nii ilus ja puhas. Keldris, kus meid kinni peetakse, on pimedus ja mustus võrreldav avaliku peldikuga.

Kohtunik: Selle põhjuseks on käimasolev kohtumaja remont. Ma palun vabandust, et...

Juskevitš: Lootkem siis, et remont otsaga

jõuab ka keldrisse... Lugesin Aleksander Solzhenitsõni «GULARG-arhipelaagi» — ja olles aus — ma ei uskunud, et kõik, mis kirjas, oli tõde. Nüüd ma olen veendunud, et kõik tõepoolest oligi nii. Samu olukordi Hispaanias ja Kreekas mõistetakse hukka meie aja- kirjanduses...

Kohtunik: Ei teie ega mina pole Hispaanias olnud ja pole ka mõtet rääkida...

Juskevitš: Mina ei ole ka Austraalias ega Egiptuses käinud, kuid ma tean, et kängurud elavad Austraalias ja krokodillid ujuvad Niilus. Pole vajagi olla sääl, et teada...

Jutustaja: Artjom Juskevitš on sama julgelt avameelne ka oma viimases sõnas.

Juskevitš: Kui materialist ja dialektiker, kui kommunist ja nõukogude kodanik, on minu arusaamine, et avalik probleemide ja puuduste arutamine on ühiskondliku arengu hädavajalik eeldus. Kõigis ettevõtetes kus ma töötanud, olen alati tähelepanu juhtinud puudustele mida avastanud, ja minu kriitika on kasulik kaasmõjutisena avaldanud toimet nii probleemide lahendamisel kui ka vigade parandamiseks. Nüüd aga, kui ma arvustan riigi ja ühiskonna juures esinevaid ebaõiglusi ja puudusi, tembeldatakse kriitikat nõukogudevaenulikuks, ühiskonnale hädaohtlikuks ja riigivaenuliseks tegevuseks. Minu ja minu seltsimeeste vastu alustatud protsess on seda laadi poliitiline protsess, mida kaua enam pole esinenud demokraatlikes maades. Nende maade raamatupoodides võib Marxi, Lenini ja Nietzsche teoseid näha külg külje kõrval, aga siin ei aktsepteerita ühtki kursist erinevat vaateviisi. Minu esisad võitlesid 1917. aastal relvaga käes nõukogude võimu eest. Nüüd tehakse minust kurjategija sellepärast, et ma neid õigusi ära kasutan, mis siis kätte võideti. Kodusõja ajal kehtestati ajutine tsensuur ja ajutisest on saanud püsiv.

Paljude silmapaistvate isikute biograafiad lõpevad lühimärkes: suri 1937—38 ehk 1948. Mõndagi mis tol ajal juhtus, mõistetakse nüüd hukka, ja nimetatakse eksimusteks. See käib ka poliitiliste lavastusprotsesside kohta. Viie, võib-olla kümne aasta pärast, peab üks tõeline kohus häbenema selle sinise kohtupidamise üle.

Jutustaja: Kalju Mättik eitab oma süüdiolekut selles, nagu olnuks paljudatud materjal nõukogude korrale vaenulik või seda laimav. Demokraatide tegevuse eesmärgiks ei olnud nõukogude korra vägivaldne kukutamine. Nende tegevus ei ole olnud põhiseadusega vastuolus.

Mättik: Konstitutsioon annab liiduvabariikidele õiguse välja astumiseks Nõukogude Liidust. Seepärast nõudsimegi rahvahääletust, millel valitsuse kukutamise pole vähimatki ühist. Pealegi kui väidetakse, et 99,8%

rahvastikust toetab kommunistlikku parteid. **Jutustaja:** Mättik jutustab endast ja oma sõpradest, kes langenud nõukogude korra ohvriks. Ta meenutab kolme klassivenda, kes arreteeriti 1940-date aastate lõpul. Üht neist seepärast, et ta oli lugenud Stalini elulugu, mis ilmus iseseisvuse päevil Eestis.

Mättik: Ma sündisin kunstniku perekonnas. Ema kasvatas mind üles. Mu isa oli advokaat, kuid ta ei elanud koos meiega. Kunstnikud, nagu te teate, on kapitalistlikes maades vaesed inimesed. Aleksander Jõeäär — pahempoolne sotsialist — kellest hiljem sai kohtuasjade rahvakomissar — oli meie perekonna lähem sõber. Ta vahistati neljakümnendail...

Kohtunik: Üldsegi mitte!

Mättik: Ma võin eksida. Praegu veel puuduvad kindlad andmed inimestest, keda jälitati ja kes kadusid Stalini ajal...

Jutustaja: Eeluurimisel kuuldud väite kohta, et demokraatide tegevus on utoopiline, ütleb Mättik oma viimases sõnas:

Mättik: Olnuks see utoopiline, võinuks te naeruvääristada ja mitte meie üle kohut pidada. Kui me maakera oleks lubanud seisma panna, oleks inimesed meie üle irvitanud ja meid mitte püüdnud takistada, sest taoline lubadus on utoopiline. Kuna meie tegevust takistatakse, siis ainult seepärast, et meie ei ole enam ükski. Liikumisel on laiem alus ja meie nõudeist võib ühel päeval saada tegelikkus.

Jutustaja: Mättik lisab juurde: tänu edumeelsete mõtlejate ja demokraatlike eestkostjate võitlusele on toimunudki inimsoo areng.

Mättik: Kui poleks olnud dekabraste, sõjaväelaste vandeseltsi Tsaari-Venemaal, oleks orjapõlv praegugi kestnud. Ja teie, kodanik kohtunik, ei oleks mitte saanud istuda kõrge seljaga toolis, vaid teid oleks teie pärisperemees võinud vahetada kas hobuse või koera vastu.

Ma tahaksin veel meenutada Portugali endise presidendi Antonio de Spínola sõnu iseseisvuse andmise paratamatusest koloniseeritud rahvastele...

Kohtunik: Meie teame seda. Lõpetage, muidu võtan teilt sõna ära!

Jutustaja: Mättik ei tunnista end süüdi, sest tema tegevust ei saa pidada kuriteoks...

Mati Kiirend ütleb mitte mõistav süüdistusi tegude pärast, mis on põhiseadusega kooskõlas. Nagu sõbradki, nii rõhutab ka Kiirend, et Eesti Demokraatlik liikumine rajas oma tegevuse nõukogude konstitutsioonile ja ÜRO inimõiguste deklaratsioonile. Kiirend jutustab endast järgmise:

Kiirend: Mu isa tapsid sakslased, kes 1941. aastal okupeerisid Eesti. Sellejärel põletati meie korter maha nõukogude pommirina-

kuga, lahtise Tallinna vastu, märtsis 1944. Alates tollest ajast olen ma sunnitud olnud elama kitsas, pimedas ja niiskes korteris, ühes vanas majas Tallinnas. Mu ema jäi kopsupõletikku ja teda kurnasid muud haigused. Pärast isa surma oli ta pikka aega voodis-lamaja ebatervislike korteriolude tõttu. Ma ise jäin mõne aasta eest tiisikusse. Kui abiellusin ja saime lapse, olid ka minu naine ja laps sunnitud elama selles väikeses korteris, kus isegi lapsevankrile oli raske leida kohta. Nii käisime naiseaga nagu kerjused võõraste uste taga koputamas, et eluaset leida oma perele. Meil ei õnnestunud enam kui Artjom Juskevitš oma korterist loovutas meile ühe toa.

Ma tahan avalikuks teha ka minu sõprade ja sugulaste jälitamise teatud asutuste poolt. Mu naine paigutati ümber väiksemapalgalisele kohale juba enne protsessi, kuigi ta Demokraatlikus liikumises polnud kunagi osaline. Ainus, mida ta teinud, on ühe mõiste tõlkimine saksa keelest. Aga meie maal kannatavad ka sugulased ja sõbrad, niipea kui kedagi süüdistatakse mingis kuriteos. . .

Jutustaja: Ka Soldatov ei tunnista end vähemaski süüdi.

Soldatov: Ma ei ole kedagi tapnud, vastupidi, olen kaasinimeste jaoks tahtnud anda oma parima. Ühiskonna ja inimeste vahelises seoses olen igasuguse vägivalla vastu. Mind juhivad minu ainuüksi moraalsed ja eetilised printsiibid. Olen valinud oma relvaks sõna. See on humanistliku põhimõttega kooskõlas. Ma ei leia, et ma tegevus olnuks riigi- või ühiskondliku süsteemi vaenulik. Ma tunnistan kommunistide õigust tegutsemiseks ja et olla esindatud, ning leian selle olevat vajaliku igas maas. Aga ma pooldan sama-sugust õigust ka kõigile teistele parteidele.

Mu südame-tunnistus keelab mind olla tunnistajaks süütute inimeste vastu. Seda on mulle pahaks pandud käesolevas protsessis ja selles nähakse raskendavat asjaolu minu puhul. Kuid usklikuna annan ma kõigile andeks ja ei kanna pahameelt kellegi vastu. Usaldan inimlikku kohtupidamist ja ma palun oma sõpradele kergemat karistust.

Jutustaja: Kohus aga ei langetanud kergeid karistusi. 31. oktoobril 1975 mõisteti Kalju Mättik ja Sergei Soldatov 6 aastaks sunnitööle raskel režiimiga laagris. Raske režiim tähendab raskemat tööd ja suuremat isoleeritust vangiluse — kirjavahetuse ja väljastpoolt toidupakkide saamise piiramist ja muud. Mati Kiirend ja Artjom Juskevitš mõisteti 5 aastaks range režiimi alla. Arvo Varato pääseb tingimuskaristusega 3 aastat ja 5 aastase järeelvalvega.

Karistuse kandmise aeg arvestatakse arreteerimisest peale. Seega on Mati Kiirend

ja Artjom Juskevitš mõistetud töölaagrisse kuni 31. detsembrini, 1979. Mättik saaks vabaks alles 13. detsembril 1980. Ja Sergei Soldatov, kes arreteeriti hiljem, on kohtuotsusega laagrivangiks kuni 6. jaanuarini 1981.

Jutustaja: On üks päev novembris. Põhja-tuul lõõtsub kõledalt pikki Eesti pealinna tänavaid, kus rootsi ajakirjanik Calle Hård otsib maja, kus elab Sergei Soldatovi abikaasa Ludmilla Grünberg. Maja asub vaid paar kvartalit eemal uhkest parteimajast linna keskel. Ludmilla Grünberg on väga ehmunud, kui Calle Hård seisab tema ukse taga ja teatab, et ta tuleb Rootsis.

Grünberg (rahutult): Miks te siia tulete? Mida te minust tahate? Ma ei ole midagi teinud!

Calle Hård: Mind on saatnud rootsi ajaleht «Expressen» teiega kohtuma . . . et kirjutada kõigest, mis juhtunud teie mehega, tema sõpradega ja teiega . . .

Grünberg (väheusutavalt): Ma ei saa seda uskuda. Kuidas võivad inimesed Rootsis teada, mis on juhtunud meiega siin?

Calle Hård: Olen saanud teie aadressi Amnesty Internationalist. Siin on minu pressikaart.

Grünberg: Nii teie ajakirjaniku tunnistus kui ka pass võivad olla valed. KGB-le pole see mingi kunst. Kuidas võin mina teada, et te ei ole üks nende provokaatoreid? Te peate mõistma, et ma . . . et mul on hirm.

Calle Hård: Nagu näib, siis peate mind uskuma. Kas tohin sisse astuda ja end mantlist vabastada?

Grünberg: . . . jaa, tulge siis sisse. Te peate arvestama seda . . . et KGB võib siia olla paigutanud mikrofone. Mind ei üllataks sugugi, kui nad praegu meie kõnelust pealt kuulavad, ja kõike, mis siin korteris üteldakse. Nad näikse arvavat, et mu kodu on mingi pörandaaluse vastupanuliikumise keskus, mis tahab riigikorda kukutada. Aga see pole üldsegi mitte tõsi!

Jutustaja: Ludmilla Grünbergi korter asub ühe lagunenenud ja pimedas majas neljandal korral, Lembitu tänav nr. 8 Tallinnas. Korteri koosneb kahest toast ja köögist. Väikeses elutoa vitriinkapis seisab kaks fotot. Ühel neist Andrei Sahharov — rahuauhinna laureaat. Teiselt vaatab vastu kõhetu keskealine mehenägu lühikesekspöetud juustega — Sergei Soldatov. Calle Hård palub Ludmilla Grünbergil kirjeldada oma meest.

Grünberg: Siin on mul kiri, mille ta vanglas kirjutanud. Minu arvates ütleb see üsna palju. Nii kirjutab Sergei: «Ma tunnen, et on raske üle elada neid kuut aastat. Aga ma usun siiski, et Armastus ja Vabadus viimaks ikkagi võidab!» See pole ju ka esimene kord,

mil võimud karistavad Sergeid ta kristliku usu pärast . . .

Calle Hård: Kuidas nii?

Grünberg: Sergei oli lektor Tallinna Tehnika Ülikoolis kuni 1966. aastani. Siis nõuti temalt parteisse astumist. Sergei keeldus. Oma usu pärast ei saanud ta seda teha. Seejärel paigutati ta ümber vähemkvalifitseeritud tööle tööstuskoolis . . .

Calle Hård: Ja edasi olen ma kuulnud, et KGB teda kimbutas seoses protsessiga Baltimere punalaevastiku ohvitseride vastu.

Grünberg: Jaa. Ja pärast seda pidi Sergei ka tööstuskoolist lahkuma. Ta pidi tunked selga tõmbama ja hakkama tänavatööliseks. Päeviti ta kandis liiklusemärgi laiali. Õhtuti väjus ta filosoofia ja usuliste raamatute valda. Ta kirjutas usinasti ja tõlkis, kuid avaldada sai ta vaid ühe töö — kvantitatiivse analüüsi teaduste ajaloost. Te võite näha seda siin. See avaldati Nõukogude Eesti Teaduste Akadeemia ajakirjas.

Calle Hård (lehitsedes ajakirja): Kas võite vähe jutustada tema arreteerimisest?

Grünberg: Nad tulid südaööl Sergeile järgi. Kell oli üks vastu 3. jaanuari 1975. «On vaja teha ainult üks väike ülekuulamine,» ütles üks KGB-meestest. «Teie abikaasa tuleb paari tunni pärast koju tagasi» . . .

Calle Hård: . . . Uskusite teie, et mees tuleb tagasi?

Grünberg: Ei! Ma aimasin juba siis, et kulub kaua aega enne kui Sergeid jälle näen. Mõtlesin, küll me kuidagi hakkama saame. Olen töötanud palju aastaid kontoriametnikuna ühes veoõris sadama lähedal. Aga pärast Sergei arreteerimist on mu ülemused korduvalt mõista andnud, et mind võidakse vallandada ükskõik mis päeval . . .

Calle Hård: . . . Aga seda pole veel juhtunud?

Grünberg: Ei. Veel mitte. Kuid ma pean nüüd töötama poole palgaga. Seepärast ongi mul talvel jalas valged suvekingad. Mul on veel üks paar, üks paar riidest võimlemiskingi kummitallaga. Aga puid korteri kütmiseks suudan ma vaevalt osta . . .

Calle Hård: Kas sõbrad ja tuttavad ei saa teid aidata?

Grünberg: Te peate sellest aru saama, kui kartlikud on inimesed siin Tallinnas. Hirmu pärast, et igauks võib olla pealekaebaja, julgeb vaevalt keegi teisele midagi rääkida. Mul on ka vähe sõpru alles jäänud. Ameti-võimude jälitamise tõttu hoiavad nii naabrid kui endised sõbrad end eemale. Ainult Mati Kiirendi naine Malva külastab mind mõnikord. Tal endal ju sama saatuse, sest tema Mati mõisteti ka mitmeks aastaks kinni samas protsessis kui minu mees. Nad olid ju soorianud sama «kuriteo» — kirjutanud paar kirja ÜRO-le . . .

Calle Hård: Kuidas on Sergei vanglaeluga toime tulnud?

Grünberg: Kui nad ta kinni võtsid, oli ta täiesti terve mees. Hiljem on nad püüdnud teda murda. Ta viidi Moskva vaimuhaiglasse, kus nelikümmend päeva teda kinni peeti. Nad tahtsid iga hinna eest näidata teda psüühiliselt teovõimetusena. Kui ta sundmeditsineerimise üle elas, pidid nad ta ikkagi tunnistama terveks. Füüsiliselt õnnestus neil minu meest murda nii, et ta nüüd kannatab kõrge vererõhu all. Ja ta neerud on ka kahjustunud vangilaagris . . .

Calle Hård: Kas saate midagi teha oma mehe hääks vanglas?

Grünberg: Detsembris 'oleks mul võimalus talle saata toidupakk. Paki sisu on täpselt piiristatud. Sooviksin talle saata suitsuvorsti, mis kaua säilib. Eestis aga on peaaegu võimatu saada suitsetatud lihakaupa, mida te ise võite ärides kogeda. Kogu Sovjetis valitseb ju toiduainete puudus. Ma soovinuks saata talle ka vitamiine, kuid kahjuks on ka need keelatud. Mu kõige suuremaks mureks on raha: mu oma palgast jätkub vaid vaevalt toiduks ja korteri üüriks . . .

Calle Hård: Meie jutuajamise algul kartsite, et olen provokaator. Olete te langenud salapolitsei mõne provokatsiooni ohvrile?

Grünberg: Ja muidugi. Kord leidsin ma mitu purki trükivärvi meie puukuurist. Sain vaevalt need kõrvale toimetada, kui miilits tuli läbiotsimist tegema.

Jutustaja: Calle Hårdi ja Ludmilla Grünbergi jutuajamise juures viibis ka tema ja Sergei Soldatovi poeg Aleksander. Ta kirjeldas, kuidas sõbrad teda väldivad, üteldes, et muidu ei saa nad tulevikus ühtki korralikku töökohta, sest tema isa on laagrivang.

Aleksander Soldatov sai hiljuti 18. aastaseks. Ta on seega nõukogude seaduste kohaselt täisealine. Ainult mõni päev peale sünnipäeva kisti Aleksander müstiliste «seltsimeeste» poolt tänavakaklusse. Silmapilk hiljem oli ka miilits kohal. «Seltsimehed» said vabaks. Aleksander mõisteti aga üheks aastaks karistuslaagrisse.

Ludmilla Grünberg jäi oma ahastuses täiesti üksi . . .

Näib nagu ei lõpekski Ludmilla Grünbergi ahastus ja mure abikaasa, poja ja ta enda saatuse pärast. Aga veel ei ole lasknud end murda «Tallinna-neljak», nagu laagrivangid kutsuvad nüüd Sergei Soldatovi ja tema kaaslast, kelle üle mõisteti kohut Tallinnas, sügisel 1975.

Sergei Soldatov oli üks neist neljateistkümnest poliitilisest vangist, kes ameerika rahvale kirjutasid Ameerika Ühendriikide 200-aastase iseseisvuspäeva puhul, 4. juulil 1976.

Soldatov: Kahesaja aasta eest proklameeris inglise koloniide rahvas Põhja-Ameerikas meie kaasaegse tsivilisatsiooni kaks kõige põhilisema tähtsusega printsiipi:

õigus vabadusele on igal indiviidil ja igal rahval on õigus iseseisvusele.

Ei okastraat ega kuulipilduja vahitornis ei saa takistada meid, nõukogude poliitilisi vange. Oleme mõttes teiega selle ajaloolise sündmuse puhul. Meie soovime, et ameerika rahval õnnestuks teostada oma esiisade unistus — luua vabade rahvaste vendlus, üks perekond vabadest rahvastest!

Jutustaja: Samal aastal andis «Tallinnaneljak» oma allkirja ka deklaratsioonile: «Pöördumine maailma avalikkuse poole, heatahtlike inimeste ja kõikide poole, kes austavad demokraatia põhimõtteid, vabadust ja inimõigusi.» Üheksateist nõukogude poliitilist vangi andsid sellele deklaratsioonile oma allkirjad kurikuulsas Potma vangilaagris. Sergei Soldatovi allkiri seisab seal esimesena.

Soldatov: Allkirjutajad, keda kuulutatud eriti kardetavaiks kurjategijaiks: see pärast et oleme lugenud raamatuid, mis keelatud Nõukogude Liidus, meie arusaamiste ja veendumuste pärast, mida jagame oma vendadega, ja see pärast, et me meie tegelikkusele anname teise mõtte, mis absoluutselt keelatud. Teiste sõnadega: meid karistati selle eest, mis tõelises demokraatias on elureeglik — tava väljendada oma arvamusi.

Meid süüdistati «väljamõeldud laimamiste» pärast, kuigi ei kohtu-uurijad ega kohtunikud — kartuses end ise paljastada — ei püüdnudki uurida ega teaduslikult analüüsida esitatud tõendusmaterjale ja kirjandust, mis selle kohta kehtiv.

Eeluurijad, prokurör, kohus — kõik nad tegutsesid salajase kokkuleppe kohaselt eesmärgiga teenida vaid üht sihti. Nad kõik mängivad hästi päheõpitud rolle. Nii ühekülgset lubatakse neil käituda selleks, et säilitada petliku kohtupidamise välist jumet.

Vangidena peetakse meid kinni vanglates, raske režiimiga karistuslaagrites ja vaimuhaiglais. Oleme täiesti isoleeritud ümbritsevast elust. Iga päev sunnitakse meid osalema poliitilise ümberkoolituse tundides. Meid sunnitakse töötama väga viletsa toidu eest ja peaaegu tasuta 48 tundi ja rohkem nädalas. Meid karistatakse iga pisimagi eksimuse puhul; meid kurnatakse ja piinatakse nälgas ja külmas.

Meie palume teid astuda meie eest välja ja kaitsta meid! Me palume teid nõuda, et Nõukogude Liidu kommunistlik partei ja valitsus austaks Helsingi konverentsi lõpp-

dokumenti, ÜRO inimõiguste deklaratsiooni ja poliitiliste õiguste rahvusvahelist konventsiooni!

Me palume teid nõuda meie vabastamist, kui praktilist tõendit selle kohta, et mainitud dokumendid rakendatakse nii vaimus kui sisus. Meie nõuame poliitilise jälitamise, vihkamise ja küüditamise lõpetamist!

(«Mu isamaa on minu arm» — uuesti korrata!)

Rootsi keelest tõlkinud Ahti Pae
(«Rahvuslik Kontakt» 1978, nr 1—3)

«Sanningen skall göra Eder fria» (Tõde vabastab teid) on tuntud piiblisõna, mille valisin oma esimese raadionäidendi pealkirjaks. Valik oli kerge, kuna pealkiri vastas minu arvates peaosaliste iseloomule ning olin ka veendunud, et nii nemad kui ka terve eesti rahvas saavad kord vabaks tänu oma usule. Olgu see siis usk Jumalasse või niisama õiglusse.

Mõte kirjutamiseks tekkis juhuslikult. Keegi — kes, seda ei tea ma ikka veel — saatis mulle protokollile ülekuulamisest julgeolekuorganites ühenduses kohtuasjaga Sergei Soldatovi ja nn Eesti Demokraatliku Liikumise vastu. Sama protokoll avaldati ka venekeelses põrandaaluses väljaandes «Jooksvate sündmuste kroonika».

Ka muidu ehitasin oma näidendi suurelt osalt dokumentidele, mis mulle mingit meeldimist ei saadeti. Sealhulgas oli ka protokoll ülekuulamisest psühhiaatrilises komisjonis.

«See on ju täitsa vastik!» hüüdis üks rootsi näitleja seda protokollile lugedes. «Kas nad on tõesti nii jubedad? Nad võiksid ju igauhe niimoodi lõksu petta!»

Rootslane oli lõõdu ülekuulajate tema arvates osavatest küsimustest. Mulle torkasid silma Sergei Soldatovi veelgi osavamad vastused. Komisjonil ei õnnestunudki teda vaimuhaigeks tembeldada, nagu tol ajal muidu võrdlemisi avaline oli.

Soldatov ja tema kaasvõitlejad — Mati Kiirend, Kalju Mättik, Artjom Juskevits ja Arvo Varato — viidi siis hoopis kohtu alla. Ka sellest kohtukoosolekust sain tundmatutelt inimestelt protokollile, mille kasutasin näidendis sõna-sõnalt ära, et kirjeldust võimalikult autentseks teha.

Palusin ka üht tuttavat, Rootsi suurlehe «Expressen» ajakirjanikku Calle Hårdi Tallinnasse sõita, et Soldatovi abikaasat kohata. Ka nende jutujamist andsin sõna-

sõnalt edasi, nagu rootslane seda mulle kirjeldas.

Näidendit rootsi pressis tutvustades kirjutasin lõppsõnana: «Paljud inimesed meie unustatud naabermaades Eestis, Lätis ja Leedus hoiavad ikka alal unelmat isikuvaadusest ja rahvusliku enesemääramise õigusest. See unelm, mille Sergei Soldatov ja ta kaasvõitlejad Eesti Demokraatlikus Liikumises katsusid ellu kutsuda oma kirjadega Ühinenud Rahvaste Organisatsioonile, maksis allakirjutantele nende isikliku vabaduse. Aga «Tõde saab kord nende vabastajaks»...»

Nii lõppsõna kui näidendi pealkiri võisid sel ajal, 1977. a lõpul, tunduda üsnagi pateetilistena. Kuigi minu arvel tehti Rootsisis vahetevahel isegi nalja, kui väitsin, et kord saab Eesti jälle vabaks, ei kaotanud ma kunagi lootust. Osaliselt tänu inimestele nagu Sergei Soldatov ja tema kaaslased, kellest vähemalt üks hiljem on mänginud kesket rolli ka Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Parteis.

Katkendeid raadionäidendist kasutasin ka raamatuse «En dröm om frihet» (Unelm vabadusest), mis ilmus rootsi keeles 1978. a ja soome keeles 1979. a. See oli üks neist umbes tosinast raamatust, kus olen viimase

kahe aastakümne jooksul katsunud rootslastele ja teistele tutvustada Balti olukorda üldiselt ja mitmepalgelist vabadusvõitlust eriti.

Mu juhendajaks õn olnud ehk veel üks Piiblisõna, kuigi ma ise end usklikuks pole kunagi lugenud, nimelt Õpetussõnad 31:8, kus tehakse meile ülesandeks: «Ava oma suu keeletu heaks...» Ega eestlased, lätlased ja leedulased kodumaal kunagi täitsa tummadeks ei muutunud, aga tänapäeva sõnavabadust poleks isegi mina julgenud loota veel mõni aasta tagasi.

Ma lihtsalt leidsin, et nii kaua, kui leidub inimesi, kes vaatamata oma isiklikule julgeolekule ja karjäärile on kodumaal valmis edasi võitlema sõnaga, oma ainsa relvaga, oleks allaandmine ja lootuse kaotamine allpool mu eneseväärikust. Ja teatud rahulolekuga võin nüüd märgata, kuidas nii mõnigi kolleeg rootsi ajakirjanduses ja kultuurielus, kes varem polnud vähimalgi määral huvitatud Balti vabadusvõitlusest, katsub nüüd trügida esimesse ritta.

Olgu nad kõik teretulnud. Suurem au aga nendele, kes ei kaotanud lootust ja võitlusvalmidust ka siis, kui võit tundus kaugemal kui täna.

Andres Küng
Tallinn, oktoober 1989

PSÜHHOLOOGI PILK

ALO JÜRILOO
VAINO VAHING

Psühhoanalüüsi loeng

Sigmund Freudi psühhoanalüüsi õpetus I

Õeldakse, et meie sajandi vaimse näo on loonud kolm suurt juuti: Karl Marx, Albert Einstein ja Sigmund Freud. Viimasest tulebki allpool juttu.

Noorus

Sigmund Freud¹ sündis 6. mail 1856 kell

¹Vanaisa järgi sai Freud veel juurde juudi eesnime Schlomo; 1922. aastal muutis ta oma eesnime Sigmundiks.

pool seitse õhtul Freibergis Moraavias (praegune Příbor Tšehhoslovakkias).² Ta oli Jakob ja Amalie Nathanson-Freudi esimene laps. Sigismundil oli viis õde ja kaks venda: Julius (kes 8kuuselt suri), Anna, Rosa, Marie, Adolfine, Paula, Alexander. Isa Jakob oli sel ajal 41aastane ja ema Amalie Nathanson 21aastane.

Oma isalt on Freud pärinud naljasoone ja teravmeelse skeptitsimi, liberalismi ja kombe igal võimalikul juhul tsiteerida juudi anekdoote, võib-olla ka truuduse oma nai-

²Faktiliste andmete osas toetume me põhiliselt E. Jonesi mahukale biograafiale.

sele. Nii isa kui ema elasid kõrge eani. Freud oleks ehk elanud üle 83. eluaasta, kui ta poleks põdenud ülalõualuu vähki.

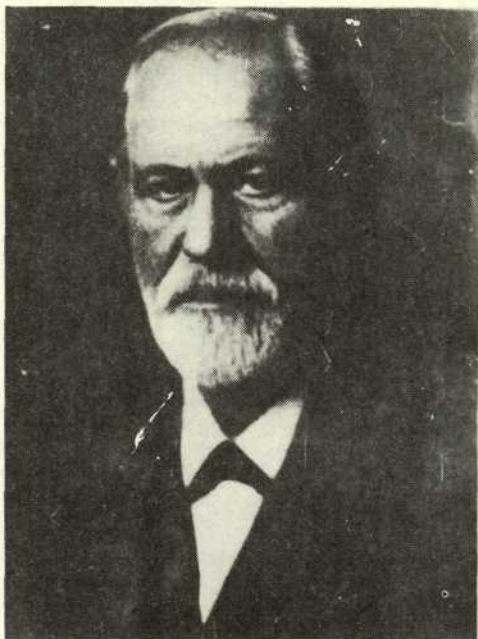
Kaheaastaselt tegi Sigmund ikka veel voodisse, mille eest teda karistas isa, mitte ema. Ise mäletab ta end ühel sellisel korral lausuvat: «Ära muretse, isa. Ma ostan sulle Neutitscheinist uue punase voodi.»

Alates sellistest kogemustest kujuneski Freudi kujutus oma isast kui keeldude, käskude, piirangute ja autoriteedi allikast — realiteedi printsiibi esindajast. Ema, kellelt Freud enda sõnul oli pärinud kirglikkuse, esindas aga teist poolust — naudingu printsiipi.

Kolmandal eluaastal — Freudi enda õpetuse järgi isiksuse kujunemise olulisimal ajal — toimusid Freudide perekonnaelus suured muutused: sai teoks pikk reis läbi Palestiina, Rooma, Kölni, Leedu, Galiitsia, Moraavia, Leipzigi — reisi lõpp-punkt oli Viin. Nendest pikkadest rongisõitudest olevat alguse saanud Freudi hilisem rongisõidufobia, mille all ta kannatas ligi kaksteist aastat (1887—1899), enne kui suutis sellest eneseanalüüsi teel vabaneda. Lisades veel Freudi viha ema silmis eeliseisundis olnud noorema venna Juliuse vastu ja Juliuse surma nägemise, samuti suhted nõbu Johniga, armastatud mängukaaslase ning tihti vihatud vaenlasega, näeme me, kui varakult puutus Freud kokku sünni, elu ja surma, armastuse ja vihkamise suurte probleemidega. Teekonnal Leipzigit Viini (1860) juhtus Freud oma ema nägema alasti.

Freudi noorukieast on teada tunduvalt vähem kui tema lapsepõlvest. Ema ja õe mälestuste järgi olnud ta hea ja kuulekas poiss, lugenud ning õppinud palju. Kabinetis, kus Sigmund end suure ruumpuuduse tõttu oli sisse seadnud, oli tal õppimiseks koguni oma õlilamp, kuna teistes magamistubades olid vaid küünlad. Klaver, mida ema aegajalt mängis, tuli kaheksa-aastase Sigmundi soovil paigutada kaugemasse tuppa, kuna klaverimäng segas tema õppimist. Sellest ajast pärinebki Freudi vastumeelsus muusika suhtes. Hiljem tekkinud tema näole alati piinatud ilme, kui ta restorani sisenedes kuulnud seal ansambli mängimas.

Noore Freudi usulistest vaadetest on teada, et ta ei uskunud Jumalat ega surematust, tema piiblihuvi piirdus pigem ajaloolise ning eetilise aspektiga. Kuigi tema isa oli vaadetelt üsna liberaalne ning oli hüljanud ka ortodokssed juudi kombetalused, kinkis ta Sigmundile 35. sünnipäevaks piibli, mille pühendus näitab, kui tähtsal kohal oli siiski Raamatute Raamatu eetika ning tarkus Freudide perekonnas.

Lõpetanud kooli, seisis Freud paratamatu elukutsevaliku ees, kuid tal polnud ühtki kindlat otsustust. Noorukiea «ministriunistus» oli juba seljataha jäänud, valida võis aga üks Viini juut tööstuse, juura, majanduse ning meditsiini vahel. Olles huvitunud Darwini teooriast ning kuulnud avalikul loengul Goethe suurepärase essee «Über die Natur», otsustas Freud lõpuks meditsiini kasuks.

Ülikool

Viini ülikooli astus Freud 1873. aasta sügisel. Et õppeaineid võis üsna suurtes piirides valida, siis kuulas Freud peamiselt anatoomia, füsioloogia, füüsika ning zooloogia loenguid, külastades samaaegselt ka Brentano filosoofiaseminare. Juba kolmandal õppeaastal alustas ta professor Clausi juhendamisel iseseisvaid zooloogia-alaseid uurimusi, tegeldes angerjate testide mikroskoopilise uurimisega. Lahanud üle 400 angerja, avaldas ta 1877. aastal oma esimese teadusliku artikli. Veidi pettununa, et tal ei õnnestunud avastada midagi uut (hiljem on seda peetud kastratsioonikompleksi loomise põhjuseks), siirdus Freud füsioloogiaprofessor von Brücke laboratooriumi, kus ta muuseumis tutvus ka oma hilisema parima sõbra Josef Breueriga. Kalade neutraalitoru rakkude uurimine andis Freudile ainet kaheks artiklik. On huvitav, et pidanud oma esimeses

artiklis kirjeldatud närvikiudude- ja rakkudevahelist seost avastuseks, tuli Freudil selles peagi pettuda, kuna ta sai Dorpati (Tartu) professorilt Stiedalt andmeid, et venelane Kutš oli sama fenomeni kirjeldanud juba umbes 15 aastat tagasi. Siiski tegi Freud ka tähelepanuväärse avastuse, leides nendel primitiivsetel kaladel nii bi- kui unipolaarseid närvirakke (viimaseid oli seni peetud iseloomulikuks vaid kõrgematele selgroogsetele). Teine töö, mis oleks teinud au ka igale professionaalsele zooloogile, ilmus 86leheküljelisena 1878. aastal.

1879. a kuulas Freud kuulus Meynerti psühhiaatrialoenguid, kuid erilise entusiasmita — teda huvitas ainult neuroloogiline aspekt. Samal aastal kutsuti Freud armeeteenistusse, mis tegelikult tähendas küll ainult kohustust päeval haiglas viibida. Piinava igavuse peletamiseks asuski Freud juba sel ajal tõlkimise juurde. Esimeseku tõlketöös sai John Stuart Milli neli esseed.

1881. aastal lõpetas Freud — kuigi ta oli vahepeal juba kõhklema hakanud, kas temast üldse arsti saab — kolmeaastase hilinemisega Viini ülikooli ning asus tööle Brücke instituudis demonstraatorina.

Neuroloog

Kuna töö füsioloogia instituudis ei andnud piisavalt sissetulekut äraelamiseks ja teadurikarjääriks, rääkimata juba abiellumisest (1882. a oli Freud kihlunud Martha Bernayga), otsustas Freud raske südamega loobuda teoreetilisest karjäärist ning asus tööle Viini üldhaiglas, et omandada praktilise arsti kogemusi ning asutada seejärel erapraksis. Töötanud kolm aastat erinevates osakondades, venendus Freud lõplikult, et temast arsti siiski ei saa. Septembris 1883 suri neuroloog Weiss ning vana sõber J. Breuer soovitas Freudil kandideerida vabanenud kohale. Freud ise arvas siiski, et tal pole selleks piisavalt annet, pealegi oleks neuroloogiale pühendumine tähendanud täielikku seotust Viiniga ja oleks võinud abiellumise määramatuks ajaks edasi lükata, samal ajal kui üldmeditsiiniline ettevalmistus kindlustas piisava sissetuleku «provintsis, Inglismaal, Ameerikas või kuu peal». Weissi kohta Freud siiski ei saanud, aga töötades süüfilisehaigetega neuroloogiaosakonnas, puutus ta pidevalt kokku organiliste ajuhaigustega. Tema oskus lokaliseerida kahjustuskollet närvisüsteemis tõusis pidevalt ning ta saavutas taseme, kus lahangul polnud prosektoril enam midagi lisada.

Uurides 1883. aastal seljaaju rakke ning lõhkudes kogemata Martha kingitud kuld-sõrmuse haaras Freud kinni saatuse näpunäitest ning proovis rakke fikseerida kuld-klooriidiga, mis tal ka suurepäraselt õnnestus.

Uus meetod levis peagi üle maailma, selle abil sai võimalikuks seljaaju juhteteede täpsem uurimine. Viimasel teemal avaldas Freud kolm artiklit, neist esimese koos L. Darkschewitschiga, noore vene neuroloogiga, kes töötas neli aastat Berliinis, Viinis ja Pariisis ning rajas hiljem kuulus Kaasani neuroloogia-koolkonna. Darkschewitsch oli ka see mees, kes avaldas Freudi kuld-klooriidimeetodi vene keeles.

Aastatel 1884—1887 oli Freudi oluliseks ja talle endale lootustandvana tunduvaks kõrvalharrastuseks kokaiini toime uurimine. Freud uuris kokaiini kui valuvaigistit peamiselt *per os* tarvitamiseks, tema kolleeg Keller aga kasutas Freudi käest kuuldu ära silmaoperatsioonide valutustamisel ning sai sellega maailmakuulsaks, sest oli avastanud praktiliselt ainsa kokaiini meditsiinilise tarvitamise viisi.

Freudile, kes kirjutas kokaiinist põhjaliku monograafia, langes osaks vaid suur pettumus ning süüdistused, kuna ta oli piirangu-teta soovitanud ainet, mis hiljem alkoholi ja morfiini järel osutus inimkonna kolmandaks suureks paheks. On teada, et ka Freud ise tarvitas regulaarselt väikseid kokaiin-annuseid, et tõsta oma töövõimet ning peletada ängistust ja depressiooni, mis teda aeg-ajalt tabasid, kuid kokaiinist temast siiski ei saanud, küll aga juhtus see tema sõbra, perioodilisel närvivalude käes vaevleva Fleischliga, kes oli varem valude vaigistamiseks tarvitanud morfiini.

Augustis lahkus Freud lõplikult üldhaiglast, kus ta oli elanud ja töötanud vaid kolm aastat. See oli tema üldmeditsiinilise karjääri tegelik lõpp.

Septembris 1885 omistati Freudile pik-kade katsumuste järel privaaddotsendi kutse neuropatoloogia alal, mis lõpuks tähendas ka märkimisväärset tõusu tema sissetulek-tes. Oktoobris õnnestus Freudil teine suur ettevõtmine. Tänu Brücke toetusele määrati talle stipendium välismaal õppimiseks — 600 kuldnat. Freud ise valis Pariisi, kus neil aastail töötas maailmakuulus neuroloog Charcot. Pariisis püüas Freud Salpêtrière'i kliiniku ajuanatoomia laboratooriumis. Kuna töötingimused olid viletsad, otsustas ta 1885. aasta detsembris sealt lahkuda. Üheks põhjuseks oli ka see, et Charcot oli äranatund temas huvi psühhopatoloogia vastu. Charcot ravis oma «hüpnootiteatris» peamiselt hüsteeriahaigeid. Freud tahtis teada saada, mis toimub hüpnootilise une ajal ajus ja närvides tege-likult. Ta rääkis Charcot'le oma senistest praktilistest kogemustest, kuid Charcot pol-nud neist huvitatud. Freud oli esialgu sega-duses ja õpingute suhtes skeptiline, siis aga sai Charcot'lt loa tema loengute tõlkimiseks

saksa keelde. 1886. aastal tõlkiski Freud mõned Charcot' viimase loengud («Neue Vorlesungen über Krankheiten des Nervensystems, insbesondere über Hysterie»), mis muutis kardinaalselt nende suhtumist teineteisesse, Freud sattus Charcot'ist vaimustusse. Ta mõistis, et hüпноosi all võis Charcot sõna mõjul hüsteeriasümpptomeid esile kutsuda ning ka kõrvaldada. Naasnud Viini, jätkas Freud juba Pariisis alustatud mahuka ajuanatoomia-alase raamatu kirjutamist, mis jäi aga lõpetamata — Freudi huvid siirdusid üha enam psühhopatoloogia valdkonda. Järgmisel viiel aastal võttis põhilise osa tema ajast kodune elu (Freudil oli 6 last), erapraxis, Charcot' ja Bernheimi raamatute tõlkimine.

1891. a ilmus Freudi esimene raamat afaasiast («Zur Auffassung der Aphasien»), samal aastal ja kaks aastat hiljem avaldas ta kaks põhjalikku monograafiat lastehalvatusest — nende tööde tõttu mäletatakse Freudi kui neuroloogi veel tänapäevani. 1895. aastaks oli Freudi maine neuropatoloogina tõusnud nii kõrgele, et kui professor Nothnagel valmistas ette suurt meditsiinientsüklopeediat, palus ta Freudil kirjutada peatükk laste tserebraalsetest paraluüsidest. 1897. aasta jaanuariks sai Freud sellega pärast pikka torisemist ka hakkama — psühhopatoloogia oli hakanud teda juba märksa rohkem huvitama — ning see tähendas ka Freudi originaalsete neuroloogia-alaste publikatsioonide lõppu.

Eraelu ja sõbrad

Jones on öelnud, et pole võimalik anda terviklikku ülevaadet ühegi mehe elust, kui me ei räägi tema suhetest naistega. Freudi puhul on seda üsna lihtne teha. Pärast põgusat noorukieakiindumust oma lapsepõlvesõpra Gisela Flußi võttis järgnevatel aastatel kogu tema aja õppimine ja töö. 1882. aastal tutvus ta Martha Bernayga, kellega oli kihlatud peaaegu viis aastat, enne kui abielu sõlmimine majanduslikult võimalikuks sai.

Nende viie aasta jooksul kirjutas Freud oma kihlatule üle 900 armastuskirja, mis oma kirklikkuse ja väljendusilu, tihti otse goetheliku stiili poolest kuuluvad maailma armastuskirjade paremiku. Oma suhetes armastatuga oli Freud tihti väga armukade ning kangekaelne. Tõsine tüli sügenes asjaolust, et Martha oli laenanud pulmadeks määratud raha oma ärimehes vennale.

Enne 1890. aastat võib Freudi elus esile tõsta kahte iseloomulikku aspekti: tema suurt vaesust ning tema sõprade erakordselt kõrget vaimset taset. Rahal ei olnud Freudi jaoks rohkem tähendust, kui seda oli vaja mõne uuringu sooritamiseks, raamatute või

igapäevase leiva ostmiseks. Eriti vaeselt elas Freud oma kihluse aastatel: tihtipeale polnud lõunasöögiks kreutseritki ja toast ei saanud väga minna, sest kuue aaud olid juba liiga suured ning tuli laenata kuub söber Fleischlilt. Kõigist juhuslikest sissetulekutest jäi liiga väheseks, Freud oli sunnitud oma sõpradelt pidevalt laenu tegema. Breuer pakkus ikka ja jälle raha, kui nägi, et Freud on hädas.

Freud on mitmel puhul öelnud, et vajab nii armastatud sõpra kui vihatud vaenlast. Üldiselt oli Freudiga siiski kerge lävida, vaid tülid oma naise vennaga ja Breueriga said alguse temast endast, Meynerti, Jungi ja Adleri puhul oli põhjus mõlemapoolne, Fließi ja Ferenci puhul aga nendepoolne.

Josef Breuer, üks haritumaid erapraxisega arste Viinis, tänapäeval tuntud kui Hering-Breueri hingamisrefleksi kaasavastaja ja morfiini kasutuselevõtja kopsuturse ravis, oli Freudi lähedane sõber paljude aastate jooksul. Ta oli samuti juut, erakordselt meeldiv, intelligentne ning taktitundeline inimene, kelle käest Freud ka lisaks rahalisele toetusele sai tihtipeale head nõu praktiliseks elukorralduseks. Tõsi küll, ainus aktiivne soovitu Breuerilt oli seotud Freudi anatoomiliste uuringutega, muus osas Breuer end Freudile peale ei surunud.

Just sõpruse ajal Breueriga sai alguse Freudi huvi psühhopatoloogia, neurooside seksuaalse etioloogia vastu, just tänu Breuerile, kelle praktikast Anna O. juhtum oli üks psühhooanalüüsi alguspunkte, jõudis Freud välja oma teooria loomiseni.

Psühhooanalüüsi eellugu

Jõuamegi nüüd klassikalise hüsteeria juhtumi juurde. Preili Anna O. (tegeliku nimega Bertha Pappenheim), keda Breuer ravis 1880. aasta detsembrist 1882. aasta juunini, oli 21aastane, erakordselt intelligentne tütarlaps, kel seoses oma isa ravimatu haiguse ja surmaga arenes terve bukett tõsiseid psühhopatoloogilisi sümptomeid, nende hulgas kolme jäseme paraluüsi koos kontraktuuride ja anesteesiaga, tugevasti väljendunud nägemis-, kõne- ja söömishäired, piinavad hallutsinatsioonid ning lõpuks katkematud kõhahood, mis olidki Breueri kohalekutsumise põhjuseks. Patsiendil esines ka kaks erinevat teadvusseisundit: üks peaaegu normaalne, teine aga üleannetu ning tüütu lapse oma. Kandumine ühest seisundist teise toimus autohüпноosi teel, mida Breueril õnnestus ka pealt näha. Patsient oli võimeline rääkima 4—5 keeles läbisegi, lugema prantsus- või itaaliakeelset raamatut soravalt inglise keeles, olles samaaegselt täielikult unustanud oma emakeele.

Kuulates kord patsiendi jutustust ühe haigusümptomi esimestest tunnustest, märkas Breuer hämmastusega, et järgnes selle sümptomi täielik kadumine. Siit saigi alguse igaõhtune «rääkimise ravi» ehk «korstna-pühkimine», millele Breuer lisas veel hommikuse hüpnootiseansi. Nii sugune hoolitsus hüsteeriku eest oli tol ajal erakordne, kuid see tõi kaasa katarktilise psühhoterapeutilise meetodi loomise, mis on kasutusel veel tänapäevalgi.

Oma suhetes patsiendiga kujunes Breueril vahekord, mida me — tänu Freudi teooriale — tänapäeval nimetame vastuülekandeks (*Gegenübertragung*), seejuures oli Breuer niivõrd hõivatud mõtetega oma ravialusest, et naine muutus peagi üsna armukadedaks ning ta lõpetas oma raviseansid. Järgnes ettenägematult äge reaktsioon — Breuer kutsuti kiiresti tagasi Bertha juurde, kes vaevles fantastilistes hüsteerilistes sünnitusvaludes, mille põhjust arst kohe taipas. Pärast patsiendi rahustamist hüpnootsi teel põgenes ta hirmunud tagasi koju, et järgmisel päeval oma naisega Veneetsiasse teisele pulmarestile siirduda.

Pariisis viibimise ajal rääkis Freud Anna O. juhtumist ka Charcot'le, sest just tema oli muutnud üldist suhtumist hüsteerikuisse kui simulantidesse, ülendades nad haigeteks. Kuid Freudi pettumuseks ei olnud Charcot' l erilist huvi asja vastu. Teisest küljest sai tänu õpingutele Charcot' juures selgeks, et kui hüsteeria neuroloogiline baas on tundmatu, on seda võimalik ravida ainult ideede ja sõnade abil, mis tähendas, et hüsteeriliste sümptomite põhjused on psühhoogeensed.

1886. aasta oktoobris esines Freud Arstide Seltsi koosolekul ettekandega hüsteeriarist, tutvustades Charcot' seisukohti, mis paljuski erinesid Viini arstide omast. Ta märkis, et on olemas ka meeshüsteerikuid (üldiselt tähendas hüsteerik sel ajal peaaegu eranditult naist). Ettekande järel tuli Freudil taluda mitmeid süüdistusi, sealhulgas ka Meynertilt, kes ilmselt noort toimekat kolleegi kartis ning ei kiitnud heaks ka tema esinemisi Charcot' juures nähtud hüpnootsi teemadel. Oma väidete tõestamiseks otsis Freud seejärel välja ühe tõelise meeshüsteeriku ning kirjutas temast põhjaliku artikli. On huvitav, et oma surivoodil tunnistas Meynert Freudile, et oli ise klassikaline meeshüsteerik, mida ta siiski alati hästi varjata oskas.

Ebaedu ning opositsionääride leeri sattumine viis Freudi peagi eemale akadeemilisest elust ning Arstide Seltsist. Ei lõppenud ka konflikt Meynertiga, kes 1889. aastal avaldatud raamatus kritiseeris teravalt Charcot' hüsteerilise paralüüsi autosugestiooni teooriat ning pakkus asemele orgaanilise

teooria. Konflikti süvendas veelgi Freudi tegelemine hüpnootsiga, mida Meynert nimetas «psüühiliseks epideemiaks arstide seas». Laskmata end heidutada, sõitis Freud samal aastal siiski veel Nancyse Bernheimi juurde, et oma hüpnootiseerimisostkust täiustada. 1889. aastal ravis Freud üht hüsteerilist naispatsienti esmakordselt Breueri katarktilisel meetodil.

Pole täpselt teada, millal jõudis Freud katarktilisel meetodil «vabade assotsiatsioonide» meetodi juurde, see toimus ajavahemikus 1892—1895. Freud leidis, et ta ei suuda kõiki patsiente hüpnootiseerida ning hakkas otsima mõnd teist meetodit. Samal ajal loobus ta ka elektroteraapiast, veendudes selle ebaefektiivsuses. Just nendel aastatel hakkas ta saama aimu ka neurooside seksuaalsest aluspõhjust. Raviseansi käigus ilmutas nii mõniigi noor naispatsient aktiivset huvi sarmika noore meesarsti vastu.

Algselt oli Freudi meetod järgmine: patsient lamas suletud silmadega, kontsentreerides kogu oma tähelepanu mingile kindlale sümptomile ning püüdes meenutada kõike, mis oleks võinud seostuda selle päritoluga. Seejuures tohtis välja öelda kõik mõtted — ka inetud, ebasoovitavad ja ebatsensuurised. Mõne aja pärast õppis Freud laskma patsiendil vabalt rääkida, katkestamata teda kordagi suunavate küsimustega. Tema eesmärgiks oli läbi murda teadlik vastupanu ebasoovitavate seoste meenutamisel. See oligi «vabade assotsiatsioonide» meetodi avastamine.

1880ndate aastate lõpul ja 1890ndate algul rääkis Freud korduvalt Breuerile, et viimase avastust hüsteerilise patsiendi ravimisel ei tohi jätta maailma ees saladuseks. Freud omakorda kirjeldas üht episoodi oma naispatsiendiga, kes teda äkitselt embama sõõstis, ning seletas seda mõnele hüsteeriajuhtudele tüüpilise ülekande (*Übertragung*) fenomenina. Nüüd ütles juba Breuer, et nimelt ülekandenähtus on see, millest tuleb kõigile teada anda. 1893. a ilmuski koostööna valminud artikkel hüsteeriliste fenomenide psüühilise mehhanismist, veelgi põhjalikumalt käsitlesid nad oma seisukohti aga 1895. a ilmunud raamatus «Etüüdid hüsteeriarist» («Studien über Hysterie»). Seda raamatut ongi tavaks lugeda psühhoanalüüsi alguspunktiks. Ent juba samal aastal tegi Freud otustava sammu, otsides uusi teid unustatud elamuste ja juhtumuste juurde. Ta arvas, et patsient peab unustatud elamuste avamisel aktiivselt kaasa lööma ning et raviefekti on võimalik saavutada elus teadliku vastupanu (*Widerstand*) ületamisel. Freud leidis, et haigust tekitavaid võtmeülesandeid pole patsient lihtsalt unustanud,

vaid nad on aktiivse alateadvusliku tegevusega välja tõrjutud (*verdrängt*). See ongi Freudi arvates neuroosimehhanism.

Freudi ja Breueri ühiselt kirjutatud raamatus käsitleb Freud neurooside kõige võimsama allikana seksuaaltungi. Seksuaaltungi sellise tähtsustamisega ei suutnud

Breuer kuidagi leppida ja sellest saigi alguse Freudi ja Breueri 20aastase sõpruse jahenemine. 1896. aastal olid nad teineteise jaoks muutunud juba üsna kaugeks ning Freud kirjutas oma uuele sõbrale Fließile, et Breueriga ei saa enam asju ajada.

VAATENURK

TOOMAS LIIV

Uku Masingu romaan «Rapanui vabastamine»

Uku Masing. Rapanui vabastamine ehk Kajakad jumalate kalmistul.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1989. 352 lk.

Uku Masingu romaan «Rapanui vabastamine ehk Kajakad jumalate kalmistul» varieerib eesti kirjanduses traditsioonilist «ära»-motiivi. Täpsemalt määratledes on tegemist kaugele saarele või maailma otsa sõitmise motiiviga. Sinna sõitis juba Kreutzwaldi sule all sündinud Kalevipoeg, 1917 ilmus üks Tuglase tuntumatest novellidest «Maailma lõpus» ja 1989 Masingult «Rapanui». Kõik kolm teost on «fantastilised», järelikult on fantastilisuski selle motiivi juures traditsioon. Irriteerivalt mõjub aga kronoloogiline aspekt. «Kalevipoja» esmatrüki lahutab «Maailma lõpus» omast peaaegu 60 aastat, viimatimainitu ja «Rapanui» esmatrüki vahele jääb omakorda veidi üle 70 aasta. Muidugi, Masing kirjutas oma romaani 1930. aastate lõpul, kuid jätame kõik selle asjaoluga seostuva praegusest käsitlusest kõrvale. Lähtume esmatrükkidest. Niisiis, kolm eesti suurkirjanikku on viimase 130 aasta jooksul 60—70 aastaste intervallidega reisinud oma loomingus n-ö maailma lõppu. Kahtlaselt tähenduslik tundub seejuures olevat mainitud esmatrükkidele järgnenud poliitiline areng. «Kalevipoeg» tõi kaasa (NB! ma ei ütle, et põhjustas!) ärkamisaja ehk rahvusliku kevade, «Maailma lõpus» Eesti Vabariigi ehk rahvusliku suve. Mida toob kaasa Masingu «Rapanui»? Kas sügise? Detsembrikuise jõululootuse? Või algas sügis juba «Rapanui» kirjutamisaja järele, 1940. aastate alguses? Ja 1989 on, pärast pikka talve, taas kevade aeg?

Küsi midagi lihtsamat. Küsi: mias tõi Kalevipoeg kaasa maailma otsast?

Loomulikult järeldused! Uks neist kõlab Kalevipoja enda otseses kõnes nõnda:

*Argu tehku teised mehed,
Tehku teised naisepojad,
Mis ma tühja olen teinud,
Kallist aega kulutelles;
Lootsin kasu kasvamaie,
Pidin kahju kahetsema.*

Mõned värsid edasi esitab Kalevipoeg juba oma reisi teadusliku aruande:

*Ulemaks kui hõbevara,
Kallimaks kui kullakoormad
Tuleb tarkus tunnistada;
Eks me leidnud eksiteelta,
Vale-vainu radadelta
Tõelikke tunnistähti,
Et ei suurel imal otsa,
Taara tarkusel ei rada
Kusagille kinnitatud,
Tõkkesida pole tehtud.*

Eepose 16. loo lõpetab aga kägu kulda-kuusikusta:

*Om! maal õitseb õnni,
Kodus kasvab kasu parem!
Kodus tundvad õuekoerad,
Tuleb tuttav teretama,
Sugulane soovimaie;
Paistab lahkelt päevakene,
Paistvad taeva tähekesed.*

Kalevipoja järelduste regivärsiline rüü võib mõnele lugejale praegu ehk natuke naljakas tunduda, nende sisu on aga vaieldamatult aktuaalne tänaseski Eestis.

Tuglase novelli mina-jutustaja teeb viibimisest «maailma lõpus» niisuguseid järeldusi: «Kas meie oleme inimesed? Ei, me oleme ainult lapsed, rumalad, pahurad lapsed. Tõelised inimesed elavad kuskil mujal, noil kaugeil saaril. — Mina olen neid näinud. Võib-olla, olid nemadki veel kõige vähemad, teistest eemal, äärmisel saarel. Kuid juba nemad olid nii suured, et me neid ei talu. — Iga-vene igatsus jäi minu rinda. Mu süda oli kaheks kärisenud, ja miski ei teinud seda

enam terveks. Teadsin, kui nõrk olin hiiglaste keskel; kuid miski ei lohutanud mind ka inimeste hulgas. — Inimlik, liiga inimlik oli kõik mu ümber!»

Masingu romaani peategelane Vari Marama leiab maailma lõpus asetsevalt Rapanui saarelt aga Ülestõusmise Maa ja räägib eelviimasel leheküljel nõnda: «Sest seesinane, kes tuleb Ülestõusmise Maale, peab olema õige inimene. Eilaseid asju ärgu ta armastagu üleliiga, ärgu surnuid kiitku ega igatsegu hommist päeva, vaid elagu nii nagu oleks tänane päev igavene. Mitte ei pea ta mõtlema, et Jumal inimese on loonud valitsemaks oma asju, sest Jumal tegi Aadama aednikuks. Kastma ja aitama, kuid mitte selleks, et ta tammed lõikaks partideks, näidates oma tarkust ja üleolekut. Tema elagu nagu pilv ja otsekui päike kuni Jumal ta viib teisele valgele ülestõusmise maale. Kuni jõuab kätte tagasituleku päev, sest meie Jumal on selleks surnud me eest, et me unustaks hää ja kurja tundmise ning ei teeks neid enam» (lk 344—345).

Teoste metafüüsilise dimensiooni erinevused on ka toodud tsitaatides reljeefselt esil. Süzeelises plaanis näeme gradatsioonid: Kalevipoeg veendub, et kodus on kõige parem, Tuglase mina-jutustaja vaeleb igavese igatsuse käes ja tal pole kodu. Vari Marama leiab «maailma lõpus» kõik, mida ihaldab, leiab kodu. Kohutavalt erinev igitahes on Kalevipoja ja Vari Marama suhtumine Eestisse kui kodusse.

Ahvateľ on tõmmata Masing korraks n-õ Tuglase liistule. Nii on kõige lihtsam teda mõista. Vaieldamatult olid Tuglas ja Masing suures osas sugulaslike hingestruktuuridega. «Rapanuid» võib vaadelda ka ehitisena, mille mitmed kandvad elemendid on pärit Tuglase novellidest «Jumala saar», «Maailma lõpus», «Merineitsi», «Rändaja» jt. Tuglase «liistu» abil paistab selgesti välja ka Masingu eripära, see, millelega tuglaslikult kandvate elementide vaheline ruum on täidetud — intensiivne Jumala-elamus. Tuglasel seda ei olnud. Tuglase maailmas puudus sakraalne dimensioon. Tuglase jaoks oli Jumal probleem, millele pidi alatasa mõtlema, kuid kellega ei saanud mitte kunagi kogemuslikku kontakti. Tuglasel näeme fantaasiat ja artistlikkust. Masingul seevastu oli fantaasia ja Jumala-elamus. Artistlikkust oli Masingul niisama vähe, kui oli tal teadmisi või tahtmist komareeglite valdkonnas.

Nii Masingu luule kui ka romaan väljendavad esmajoones Jumala-elamust. «Rapanuis» on see dramatiseeritud sündmustikku ja tegelastesse, kusjuures siduvaks kvaliteediks tundub olevat ilu. Romaanis leidub «ilu» ja «ilus» kohta mõnelgi puhul otse-

sõnalisi määratlusi. Hõlmavam on järgmine: «Ilus polnud ju muud kui kole, mis ei viitsi lõmaks tallata inimest. Kuuvalge õõ Vaiksel Ookeanil oli kuidagi võimatu ja võimaliku piiril. Veel üks raasuke seda, mida ei osatud nimetada, ning ilu asemel oleks olnud lõmakili merel tuld sülitav, puruklitsuv ja lõhkkiskuv koletis» (lk 52). Iseäralik on «ilu» seostamine viitsimisega (kas on selles Polüneesia traditsioonilise eluhoiaku mõju?). «Ilus» on passiivne «kole». Masingu jaoks seostub «ilu» seega agressiivsuse määraga — «ilus» on minimaalne (antud kontekstis võimalik) agressiivsus. See käsitlus tundub olevat ka Masingu Jumala-elamuse alus. Sellest heliseb ka ta romaani sõrestik (näiteks tegelased!). Kerge on sellisesse «ilu» käsitusse sisse lugeda Euroopa Eitamist, kontseptsiooni euroopalikkusest kui «viitsivast lõmastajast». Loomulikult peitub niisuguses arusaamas ka kilde eestlaste iseloomulikust ruumi-etikast. Kuigi eestlased on põhimõtteliselt kõik võrsunud Kalevipoja kannust.

«Ilus» oli Masingu jaoks mitte niivõrd esteetiline kui eetilise, poliitilinegi fenomen. Seepärast on mõttekas küsida: mis on siis see «raasuke seda, mida ei osatud nimetada» ja mis Rapanui suunas õõtsuva Vari Marama jaoks lahutas ilusat koledest? See on meie jaoks praegu ju kõige praktilisem küsimus. Kas võiks see «raasuke» olla näiteks euroopalikult mõistetud meelekindlus? Kas võiks see olla parlament? Vaevalt küll. Pigem võiks see päästev «raasuke» olla «mana» selle mõiste kõige polüneesialikumal tähenduses. Niisiis — midagi niisugust, mis seostuks ehk arbujaate, arbumise ja arbujalikkusega? Kas võiks see 1930. aastate lõpu Masingu jaoks nimetuks jäänud «raasuke» tänase eestlase jaoks mahtuda sõnasse «nõidus»?

BARBI PILVRE Meeste aeg

Vladimir Beekman. Lõpp ja algus. «Eesti Raamat», Tallinn, 1989. 64 lk.

Mats Traat. Jäälilled. «Eesti Raamat», Tallinn, 1989. 152 lk.

Mehed klaarivad praegu oma vahekordi ühiskonnaga. Aeg on sirgjooneline ja karm, praegu tahavad suured asjad selgeksrääkimist. Paika tuleb panna minevik ja tulevik, mõtestada oma koht praeguses ja tulevases ajas. Vastavalt loomusele võib suhe ajaga olla aktiivne, tegus, täis usku maailma asjade korraldatavusse või maailma asjade isepäi liikumisele alistuv, kuid püsiv. Klassikalise arusaama järgi oleks mehelik suhe esimene.

Suhet nõuk. ühiskonda ei määra aga niivõrd loomuse naiselikkus-mehelikkus (ma ei pea siin silmas bioloogilisi sugusid), vaid mingid muud omadused: pealtnäha aktiivne ja tugev võib siin olla sisemiselt pehme ja alistuv, kompromislik ja konformistlik; näiliselt leebe ja elu rohkem mõtestava kui muutva ellusuhtumise taga võib olla aga sisemiselt kindel maailmavaade. Äraspidi ühiskond on segi paisanud ka need mõisted. Mehelik ja kindel võib nõuk. elus avalduda välises pehmuses ja näilises resignatsioon, naiselik välispidises karmuses ja sisemises selgrootuses. Sellist naiselikkust on nõuk. kord aastaid ära kasutanud kui oma kuulekaimat käsikut.

Vladimir Beekmani ja Mats Traadi viimased luulekogud «Lõpp ja algus» ning «Jäälilled» annavad hea võimaluse mehelikkuse-naiselikkuse mõistete sellise uperpallitamise jälgimiseks — loomulikult kui vaatluse huvides arusaamu pisut skematiseerida. Omal moel selgitavad mõlemad oma suhteid ühiskonnaga.

VB esindab juba oma ametnikupositsiooni tõttu seda mehelikku, aktiivset, mille jaoks maailm on olnud vormitav ja alustatav ning võimaldanud — ehkki ilmselt sisemiste ratsukäikude abil — eduka maise elu. Nüüd näib aga, et kätetöö on aia taha läinud. Pettumine mehelikus ellusuhtumises ja alternatiivse otsimise ongi VB luulekogu läbiv idee. Vana lõpp ja uue algus.

Luulekogu avab sõjatsükkel. Sõjakogemus on olnud pikka aega kohustuslik mehisuse märk. Nõukogulik heroism on ju tegelikult militarism, kus elu keskseks mõisteks on sõda koos oma rikkaliku mõisteaparaadiga, mida kohandatakse igale valdkonnale ja mille abil pannakse paika ühiskonna eetilised väärtused. Siia kuuluvad võitlus kui elulaad, paljuarutatud vaenlase kuju, rindejooned ja võitlustandardid. Ma ei taha öelda, et VB esindaks militarismi selle toorel kujul, kuid «mehine» avalööki kogu alguses toob ikkagi meelde kujutluspildi ajast, kus pidulikumatel puhkudel kutsuti kooli sõjaveteran pajatama oma rindeteest. Sõjaterminoloogiat ja -sümboolikat jätkub väljapoolegi sõjatsükli, näiteks: «Viimase tunnimehena valvab õhtut mustav meiereikorsten» («Hüvastijätt Pilistverega») jne. Selle kõrval on kogus palju tehniisistlikku sümboolikat: «ei aimu kannatus, / hõõguv kui kõrgahjusuu» («Kiri sealt-poolt»), «Keegi ei vaja hingevaluga pooljuhti» («Nupumäng»), bürokraat kui masin («Jälle orkester») või elu kui trammisõit («Alles me tulime»). Tehnoloogilist optimismi põdenud põlvkonna esindajale on need tegelikult täiesti andestatavad rudimendid, liiatigi kui ellusuhtumises on nüüdseks toi-

munud pööre. Tehnoloogiline optimism on viinud maailma ökokatastroofini, mis on ka VB üks läbivaid teemasid. Kõiksuses on jääminek «inimese pöörase raskuse all» («Kindel kui maa»), aja värv on kollane — iidne leinavärv («Kollaste vihmade aeg», «Tuum»), elu on nagu «mõni tund enne maavärinat» («Eelõhtul»).

Pettumus omaloodud ühiskonnas kasvab üle pettumuseks terves põlvkonnas («Alles me tulime», «Sõber, kui ehitad maja»). Ilmekas luuletus on «Ja kodusõda kestab ikka veel», kus vaetakse ühe põlvkonna militariiseerunud psüühika ja moraali kujunemise lugu. Sõda ei hakkagi veel lõppema ja kui lõppeks, siis — kuidas edasi? Sõda järelikult kestab veel ja sellega tuleb leppida, nagu ka piirangutega, mida ta endaga kaasa toob («Praegu on pooled sõnad keelatud/ ja kõik keeled peale ühe. Olgu, sellega tuleb leppida.» — «Kiri sealt-poolt»). Siinse väliselt karmi, kuid sisemiselt kompromisliku eluhoiaku kohta paremat näidet on raske leida.

Põlvkonna sisemise moraalituse (et mitte öelda amoraalsuse) äratundmine on karm kogemus. Välise mehelikkuse asemel on muutlikel aegadel vaja sisemist jõudu ja kestmist. Siin jõutakse ootuspäraselt esivanemate, kodu ja naise kui elu jätkuvuse sümboli juurde («*Austatud esivanemad», «Eesti naised»).

Huvitav on võrrelda Mats Traadi kui eetiku ja VB igaveste teemade, näiteks surma käsitlust. Kui VB-l on surm ennekõike sõjasurm või eriti ereda näitena paraadsurm luuletuses «Jälle orkester», siis MT surm on eluga kaasnev, tihti juhuslik üleminek, mis on igal juhul vaba kangelaslikkusest. Kestmise teema juures jõuab VB huvitaval kombel sümbolini, mis MT-l on valdav, nimelt p u u n i: «Ole puu, / ära ihka ilmaränduri kõledat kodutust/ nüüd ega edaspidi» («Tulek»). Niisiis — läbi tehnoloogilise optimisimi ja militaristliku heroismi, väliselt meheliku ja sisemiselt ebakindla, jõuab VB sisemise kestmise ja elujõu — naiseliku (või tõeliselt meheliku) eluhoiaku väärtustamiseni. Kohati küll tundub, et selline eetiline ümbersünd toimuks nagu käsu korras, väljastpoolt inspireerituna («Homme», «Ära vannu isamaalist vannet»). Ehk ollakse tõepoolest nii harjunud korraldustega ja märguannetega (vt kas või: «Ootasime suurt kella ja märguannet/ ja meeldetuletust ümberistumiseks, / midagi ei tulnud.» — «Alles me tulime»), et sisemised ümberhinnangud on parem vormistada enesele antud korraldustena?

Olen kaugel arvamusest, et VB on see «karedakurguline» ametnik, kellest MT on kirjutanud «Estrellas» — ehkki isamaalise

vande jaoks tunnistas ta end ise liiga kareda-häälelaseks («Ära vannu isamaalist vannet»). VB luulekogu kätte võttes on ju kõigil meeles tõsiasi, et tema vahendusel on meieni jõudnud Karlsson, Pipi ja palju teisi meeldivaid tegelasi...

Kui VB tunneb, et tal ei sobi vanduda isamaalist vannet, siis MT teeb seda kogu olemusega. MT luule on südamevalu oma maa ja rahva saatuse pärast. Kohati on see valu isegi nii alasti, et tekib küsimus, kas isamaatudend ongi juba iseenesest luule või vajavad need tunded siiski ka kunstilist vormi. Tegemist on viimasel ajal sageli kõne all olnud nähtusega: kui tsensuur sundis looma keerulisi kujundeid, et «ära panna», siis nüüd saab avalikult esitada ka kõige mürgisemaid mõtteavaldusi, seda teevad ajalehed nagunii iga päev ja ka luuletajaid ei pea ennast enam vaos hoidma, rääkides isamaa, rahva ja emakeele saatusest. Nii on MT kujundite sekka sattunud ka lausa loosunglikke mõtteavaldusi («Maarjapäev», «Siht» jt). Eriti toorelt mõjuvad need, kui küsimuse all on tõu kestmine: «lehvi väikerahva geenilipp!» («Meeldetuletus»), või luuletused «Kõnesid täis õhk» ja «Kella seitsme spliin, kella kaheksa ahk». Venelased saavad nahutada üpris otsesõnu: «ära tule siia künnisele/ oma alandusega mind alandama» («Ära tule»), «Kodumaal/ aina lisanud kurguhääli» («Kiidan sammalt»), «ära tule unarhing/ Utopia marutaud» («Kassi-aasta») jne. Kui me elaksime teisel maal ja teises ajas, siis võiks seda nimetada rassismiks. Nüüd on see ärkamisaegne rahvusliku eneseteadvuse tõus, mis on seletatav kui kompensatsioon rahva pikaajalise ja sügava alavääristamise eest...

Õnneks on MT eetikunärv nii tundlik, et valus eesti rahva pärast näeb ta väliste ohtude kõrval ka sisemisi ohtusid, mis eestlust ähvardavad. Rahva sisemise moraali lagastamine ongi vist tegelikult see, milles peitub nõuk. võimu tegelik hävitusjõud. Uus kalasilmne inimene on moraalile ammu käega löönud ja peab inimjahti elunormiks, vahel isegi niimoodi, et sellest enam isegi aru ei saa («Suveõhtu sümposioon», «Äbareske», «Jacht»). Luuletajaid ei kuula enam keegi:

*ajastu kuri loidus
nuheldakse luuletaja selga,
kellel süda kodumaa pärast haige,
kes räägib kaaskodanikele nagu kividele:
ärge pidage tagajärge põhjuseks*

(«Päike on pooles puus»).

Sama luuletus annab ka kogu pealkirja «Jäälilled», need on luuletaja hinge tardunud hoiatused, mida keegi tegelikult kuulda ei võta.

Milliseks muutub eetiline luule, kui eesti

rahva saatuse lugu kord publitsistikas ja ka luules ammendatakse? Siin võiks ju pateetiliselt hõisata, et eesti rahva saatuse kunstina ammendamatu, aga isamaaluule aeg hakkab vist selleks korraks tõesti ümber saama, vähemalt sellisel võitleval kujul, mis on oma olemuselt just näivmehelik. MT luules on aga palju sisemise kestmise naiselikku (või tegelikult mehelikku) ainet, kas või juba märgitud puusümboolika ja filosoofia, mis otsesõnu avatakse näiteks «Rõõmulaulus»: «Puu ole sina taevani kiidetud puuks saagem», aga ka mujal. Läbi karmi olemusvõitluse liigub aeg inimkesksema ellusuhtumise poole, meeste aeg kasvab ehk üle ajaks, kus määraav on inimlikkus, mitte tugevama õigus. Sinnamaani on eetilisel luuletajal rahvale veel palju öelda.

PIRET VIRES

Vana daami külaskäik

Liidia Tuulse. Tiivalööök. Luulet 1963—1983. «Eesti Raamat», Tallinn, 1989. 72 lk.

Tegelikult on mul ju võimatu kirjutada viieksümneaastaselt luuletama hakanud poetessist. Meie eluvaated, maailmakogemused on täiesti erinevad, ma pole ulatunud tema eani, ma ei tea, mida võib arvata ja mõelda viieksümneaastane või vanemgi naine. Ma võin seda ainult oletada, raputada end oma enese minast lahti ja astuda tema maailma keskele. Kas on aga võimalik enesest täiesti lahti saada? Ma ei saa kirjutada: rahu, kui ma ise ei tea, mis see rahu on. Ma ei saa kirjutada: lõpp on algus, päralejõudmine on vabanemine, kui ma ise ei tea, mis see on. Ma võin ainult aimata ja äärjoonistada ühe vana daami maailma.

Kui inimesel on küllalt aastaid, on tal ka silmad selgemad. Üleliigne on settinud kuhugi põhja ja nähakse olulisemat. Igapäevaelu müksud, heitumised ja hingehädakesed osutuvad kõrvaliseks. Oluline ongi järsku näiteks see, et vihma sajab, et samal aurab, ja et jälle on mulle üks päev juurde antud. See on ju mõneti triviaalne. Me teame seda, kui hakkame asju mõistuse ja mujalt omandatud tarkuse abil lahti ja üle harutama. Kuid kui puudub vastav kogemus, kui me ei ole seda ise põhjalikult, varbaotsteni tundes, läbi elanud, ei päästa ka parimad abstraktsioonid ja noogutused: jah, nii on see tõepoolest, kas sa siis seda ei teadnud. Muidugi teadsin. Aga ei tundnud. «Grau, teuer Freund, ist alle Theorie, und grün des Lebens goldner Baum.»

Kõik on ju tegelikult väga lihtne. Esimese osa looduselamused (pärit kogust

«Liiv ja lumi») on sõnastatud täpselt ja visuaalselt. Need on hetked, ajaseismishetked, avatusekogemishetked, taustaks loojuv päike või kanarbik metsaserval. Nendes looduselamustes on omamoodi ekstaatilist rahu. Luuletaja ja looduse vahel pole seina, nende vaheline suhe on vahetu ja siiras. Loodust laseb ta endasse vabalt sisse voolata, tal on ümbruse tajumise, kuulutamise võime. Selles loodusega kokkusulamis võib aimata lausa panteistlik-religiooset tunnetust. Väärtustatud on vaikus ja aeg. «On aega./On tohutult palju aega» (lk 21). Domineerib realistlik visuaalsus, postkaardilikud hetkepildistused. Elatud elu on olnud vaid kasvamise valu (lk 15). Ometi kumab sellest läbi iga elatud aastaga üha suurenev elujanu. Siin-seal lipsab sisse lapseõlvekodu meenutusi, kuid need, nagu ka poliitilist või rahvuslikku teemat puudutav, ei jää domineerima, vaid kõlavad pigem vaikse kõrvaltoonina. L. Tuulse luuletused on rohkem aja- ja oludevälised, tegeldes iseenda ja looduse koosolemise vaatlemise ja läbikatsumisega. Luuletustes on kodurahu idüllid, nad on pehmed ja leebed, ka igatsustunne pole terav või painav, vaid hea ja paitav. Ta luuletused on pretensioonitud, vaiksed ja hällitavad. Sobivates tingimustes neid lugedes on võimalik ajast ja ümbrusest välja libiseda. Võibolla oleks hea olukord nende vastuvõtmiseks suvisel õhtusel ajal looduses. Siis haakub ka ümbrus loetavaga ja on võimalik luuletajale lähemale astuda, temast ja ta maailmast rohkem taibata.

Teises osas, mis on koostatud kogus «Linde pihlaka võrast» ilmunud luuletustest, jääb loodus tagaplaanile. Puuduvad ka rahu- ja vaikusekogemuste kirjeldused. Luuletused katsuvad lahendada inimsuhteid, elu, surma, haiguse ja muid eksistentsiaalsusesse kalduvaid küsimusi. Selles osas on enam ängi ja vaeva, süvenemist inimesesse ja tema olemusse. Ängi vastu aitab uni. Kuid üks ängist pääsemise vahend on ka kohustus teiste ees, käsk hoolitseda ligimese eest. Üks tsükkel on pühendatud haigusele, haiglale, haige psüühikale ja tema vastuolule ülejäänud, tervete maailmaga. Lõpptulemuseks on tõdemine: «Ära kunagi koputa ligimese uksele» (lk 61), ära kunagi otsi abi teistelt, sest terved lihtsalt ei suuda mõista haiget ja tema maailma. Kui raamatu avaluuletuses

luuletaja muretseb, kas tema jälgedest puhkeb õisi, kas temast jääb maha mõni mälestus, märk või kasu, siis raamatu lõpuosas leiab ta, et väärtus on tegevuses endas («Istuta puid»). Siin on ekstaatilist sisyphoslikku mäkkerühkimist, vaimustust oma missioonist ja optimistliku kirega kinnitamisest: «Hoolimata kõigest?/ Kõigest hoolimata!» (lk 67). Viimane luuletus «Päralejõudja» ühendab samaaegselt kaduvuse, leppimise, rahu ja vabanimise. Lahkumine ongi päralejõudmine. Siin on tabatud piiri, kust üle astudes teateid siia poole enam ei jõua. Ja ikka ja jälle saab kinnitust ringi universaalsus, alguse ja lõpu teineteisest väljakasvamine, nende eraldiseisimine ja samas ometi kooseksisteerimine («Algus ja lõpp»).

Üldse iseloomustab seda kogu avatus, tundlikkus, vastuvõtlikkus. Liidia Tuulse esitab lihtsat, mõistetavat, looduse- ja inimesekeskset elufilosoofiat.

Kuna tegemist on valikkoguga varem Rootsisis ilmunud raamatutest, on see valik järelikult mõeldud meile, siinpool merd, siin ja praegu. On siin siis ka midagi sellist, mis ongi mõeldud just meie jaoks, *jür uns*, mis on midagi kardinaalselt uut?

Võib-olla mõjutab meie suhtumist raamatusse see, et me teame, et tegemist on väliseesti autoriga. Võib-olla seda teadvustamata oleks tema retseptioon hoopis marginaalsem ja ebalevamgi. Väliseesti buum eesti kriitikas ja kirjandusteaduses on mõistetav. Tegemist on ju kaua kinnihoitud pendli teise serva kõikumisega. Oht on aga see, et pendel maha ei rahunegi. Teise serva jõudes võib ta suure kiirusega endisesse positsiooni tagasi jõuda. Eitusest üleskiitmiseni, üleskiitmisest eituseni, stiilis: ega nad seal läänes ka midagi rabavat ei kirjuta. Arvatavasti jõutakse lõpuks siiski rahuliku jälgimiseni ja kindla otsustamiseni eelkõige esteetilisest kriteeriumidest lähtudes.

Nii on lood ka Liidia Tuulse raamatuga. Seda pole mõtet klassifitseerida hea või halva, siin- või sealpool merd kirjutatud kirjanduse hulka. Temasse tuleb suhtuda neutraalselt, NORMAALSELT funktsioneeriva rahvuskirjanduse taustal. Oluline on see, et see on luule kui fakt, Vana Daami raamat, elunäinud, elukogenud, nüüd rahunenuna ja selgepilgulisena maailma vaatava inimese lugu.

LUGUPEETUD SULEV RAUDSEPP, MART LAAR JA TEISED

Sulev Raudsepp. Kas banditism või organiseeritud partisaniliikumine? «Vikerkaar» 1989, nr 11.

Lisaks sõjateaduslikule ja ajaloolisele analüüsile ei teeks paha Teie sensatsioonilist leidu¹ ka pisut keelekasutuslikust vaatevinklist seirata. Kas tõesti eesti ohvitseride keelepruuk? Kas tõesti Soome sõjakooli terminoloogia?

Mis kena kodune ehtnõukogulik keeletarvitus! Perfektne kantseliit! Iga sõna, sõnaühend selles päevikus on omamoodi selle stiili pärl, lisaks veel võrratult võimatu sõnajärg. Päeviku keel eitab vägisi oma tekkimise legendi.

Usutav on, et sõnad nagu grupp, diversioon ja kahjustamine ei kuulu mitte «Isamaapõllul töötava Tõelise Eestlase», vaid siiski pigem teda jälitava organi sõnavarasse. Eestiaegsed mehed kaevikus ei saanud olla nii rikutud, et nimetada oma väheseid asju «puhtisiklikuks varustuseks väljaspool varustuse kotti» või tulirelvi «salga varustuseks tulirelvade osas» või ravitarbeid «sanitaari-riistade komplektiks». Täiesti kummastavad ja samas nii tuttavlikud on «komplekteeritud varustused», «ühendatud komplektid» ja «õppe ja informatsiooni materjalide komplekt». Niihästi materjal kui komplekt on sovjetistlikus keelepruugis vene keele mõjul oma tähendused kaotanud (laiali valgunud) ning võivad märkida ükskõik mida. Mugaavad sõnad manipuleerimiseks. Kuidagi nii tuttav väljenduslaad stagna-aja sõjandus- ja tsiviilkaitses päevilt.

Ehtnõukogulik on viimase kui piasasja jagamine vastandavalt isiklikuks ja kollektiivseks: «isiklik riidevarustus», «kollektiivne põhi-lahingvarustus» jne, kusjuures fotograafiatõlmele võis aru saada, et viimane polnudki ühiskasutatav, vaid siiski igaühel eraldi olemas. Tunnuslik on ka lühendite kasutamine, kus vähegi võimalik: «isikl. ja kollekt. liikumisvahendid» jpt. Tahtmata meenub Hiiumaa Koduloomuuseumis nähtud revolutsiooniliste hiidlaste loosung (kel- lele nähtavasti vihatud Kärda kalevivabrik polnud küllalt riiet andnud): «Да здравств. сов. власть!»

Julgeolekule oli kindlasti rõõmsaks üllatuseks, et ka metsavennad just nii kui nemadki oma tööd kvartalite kaupa planeerivad. Plaanimajandust on võsaküttidele omistatud teisalgi, nimelt asusid viimased «realiseerima seda suurt rahvuslikku plaanikohast üritust kodumaale «mida rõhumas raudristi kand»».

Lauseehituse seisukohast võib nentida, et «Vikerkaares» äratrükitud lausete seas polnud pea ühtegi keeleliselt korrektset. Vead pole enamasti mitte õigekirjavigade masti (need nõuded võivad aja jooksul muutuda, mis muidugi ei õigusta ebajärjekindlust), vaid seisnevad sõnade järjestamises eesti keelele võõral moel. Nimelt on meie emakeeles tavaliselt täiend põhisõna ees, rahvustevahelise suhtluse keeles aga vastupidi: täpsustused tulevad põhisõna järel.

Lugegem: «1944/45 talve üleelanud endised Võitlusrinde ohvitserid, keda oli järele jäänud ainult üksikud, astusid uuele teele ja organiseerisid uue vastupanuliikumise, organisatsiooni, struktuurilt vandeseltsliku sõjaväelise nimega Võsa Küttide Liit...». Rääkimata ühildumatusest (keda oli üksikud), näeme, et esmalt esitatakse põhisõna — vastupanuliikumine — ja selle järel täpsustused.

Kõiki selle kirjatöö väärusi ja võõrusi ei jõua parimagi tahtmise juures üles lugeda, selleks tuleks iga lauset mitu korda tsiteerida. Oleks kahtlemata olnud huvitav käes hoida ja uurida tervet dokumenti, kuid diagnoosi panemiseks piisab täiesti «Vikerkaares» äratrükitust. See kirjatöö põeb ilmselget kehva eesti keele oskust ja vene lausemallide kopeerimist. Lugu on kaugel eesti ohvitseride või Soome sõjakooli keelepruugist. Selle on kirjutanud poolkeelne inimene. Tõenäoliselt mõni ametnikukene.

Mis me järeldame sest? Runnelit parafraasides: MÄDA? MÄDA IGAVEST.

Teie leid on kahtlemata väga huvitav, sensatsiooniline ja kindlasti ka tänuväärne, ent kahjuks ilmselt mitte ehtne.

PS: Kellele võis olla mõeldud piltide veerg «Kollektiivse põhi-Lahingvarustuse» nimekirjas? Kas päris kirjaoskamatutele? Kas tuleb arvata, et kui ohvitserid olid poolkeel- sed, siis lihtsad võsakütid valdasid vaid pikto- graafiat? Või nägi selle veeru ette üleliidu- line metsavendade näidispäevik?

Ene Vainik

¹ Teadmiseks teadmatule: leiti oletatav metsa- vendade päevik.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüü, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mut, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

Toimetus:

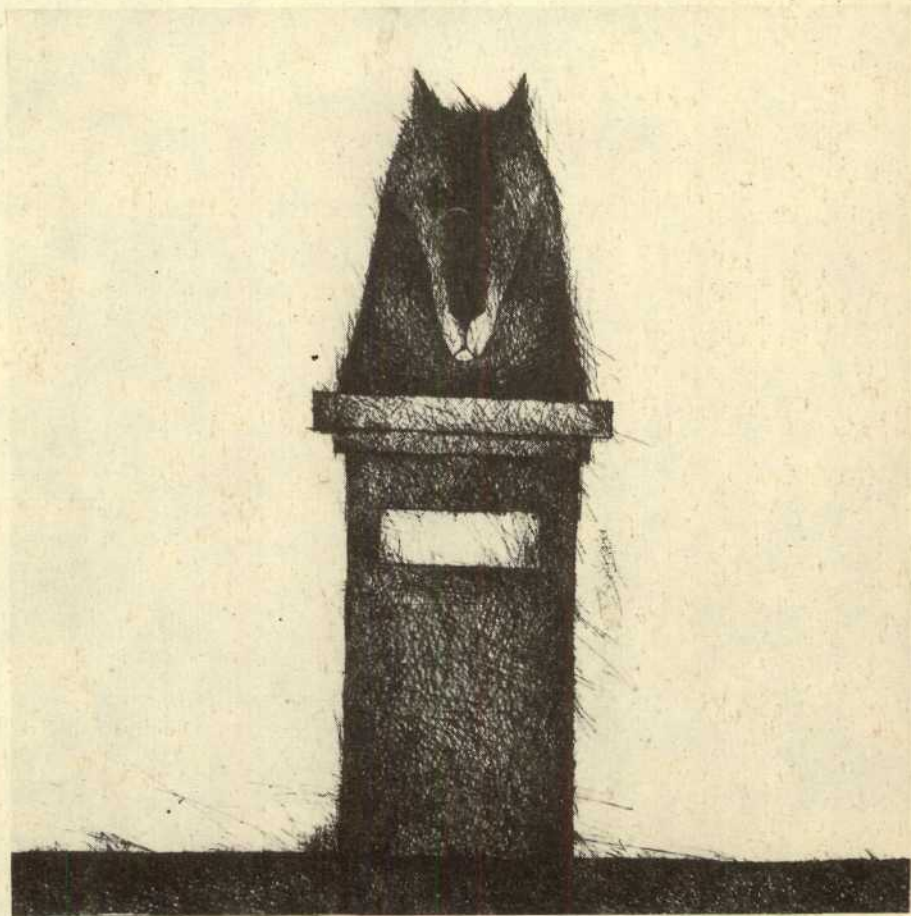
Peatoimetaja Rein Veidemann 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72. Vastutav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus Tõnu Õnnepalu 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika Jüri Luik 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 13—15 tel 300-45). Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58. Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58. Tehniline toimetaja Ruth Haaring 60 18 58. Masinakiri Viivi Tammik 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trükikoja tehnilise kontrolli osakonnast 68 14 11

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, Toompuiestee 30. Laduda antud 05. 12. 89. Trükkida antud 12. 01. 90. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk. Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvi tõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 10,04. Trükiarv 53 000. Tellimuse nr. 5155. Hind 45 kop. Tallinn, издательство «Периодика». Адрес редакции: 200031, Tallinn, Тоомпуйестеэ, 30, телефон 60 17 72. Типография Издательства ЦК КПЭ. 200090, Tallinn. Пярнуское шоссе, 67-а. «Викерkaar» № 2, февраль 1990. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245